

БЕОГРАДСКЕ ОПШТИНСКЕ НОВИНЕ

ЧАСОПИС ЗА КОМУНАЛНО-СОЦИЈАЛНИ, ПРИВРЕДНИ
И КУЛТУРНИ ЖИВОТ БЕОГРАДА

Број 2
Година 50

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР:
Др. Драг. Аранђеловић, Др. Љуба Стојановић, Дим. Д. Живаљевић
УРЕДНИК:
Слободан Ж. Видаковић

Фебруар
1932 год.

Фебруар 1932

Питање грађевинског реона — Д-р Драгољуб Аранђе- ловић, стр. — — — — —	91
Јавно старање у станбеном питању — Богдан Крекић, страна — — — — —	94
Штедионица и основи њене организације — Д-р Радмило Белић, стр. — — — — —	105
Наши социјални проблеми (VII. Проблем егзекуције) — Слободан Ж. Видаковић, стр. — — — — —	112
Наше намирнице некад и сад — Проф. Д-р М. Јовано- вић-Батут, стр. — — — — —	118
Београд на ивици „вароши-облакодера“ и „вароши-са- телита“ — Антон Бруно Херенда, стр. — — — — —	124
За међубалкански сајам у Београду — Данубиензис, стр.	129

ПРИЛОЗИ ЗА ИСТОРИЈУ БЕОГРАДА:

<i>Fragmenta tragœdiæ belli</i> — Мирослав Голубовић, стр.	131
Београдска књига кроз векове — Мих. С. Петровић, стр.	139

ПРИВРЕДНА ХРОНИКА:

Општи поглед на привреду Београда у 1931 год. — Влада Миленковић, стр. — — — — —	143
Покретна пољопривредна изложба — Влада Миленко- вић, стр. — — — — —	149

ДРУШТВЕНА ХРОНИКА:

Свечана комеморација Ђорђу Вашингтону — стр. — — —	150
Социјално обезбеђење београдских новинара, стр. — — —	157
Освећење Дечјег обданишта број 2, стр. — — — — —	158

ПОЗОРИШНА ХРОНИКА :

- Око драматизовања народне поезије („Сестра Леке капетана“ од Мите Димитријевића) — Д-р Ранко Младеновић, стр. — — — — — 159
- Гостовање Александра Моиса у Београду — Д-р Ранко Младеновић, стр. — — — — — 160

МУЗИЧКА ХРОНИКА :

- Музички преглед за јануар 1932 год. — Проф. Петар Ј. Крстић, стр. — — — — — 163

УМЕТНИЧКА ХРОНИКА :

- Сликарске изложбе — Сава Поповић, стр. — — — 166

„Београдске општинске новине“ излазе једанпут месечно као часопис за комунално-социјални, привредни и културни живот Београда и једанпут недељно (сваког четвртка) као службени недељни лист Општине града Београда.

Претплата на оба издања износи укупно:

за годину дана 150 динара

за пола године 80 динара

Претплата се прима само на оба издања. Чековни рачун код Поштанске штедионице бр. 54.300.

Уредништво и администрација налазе се у ул. Краља Петра бр. 26/III. Телефон 26-242.

Рукописи се не враћају.

Питање грађевинског реона

Буџет Београдске општине за 1932 годину примљен је после двонедељне дебате у општинском одбору. Као сваке тако и ове године основни тон у говорима свију одборника била је жеља за штедњом, ове године још и појачана тешком кризом, у којој се налазимо. Сваки је говорник тражио да се штеди, али ни један није пронашао начин како се то може уштедети нека значајнија сума. Јер то што ће се са неколико процената више смањити плате општинском суду и особљу Београдске општине преко онога што је већ у општинском буџету учињено, не представља неку знатну штедњу, нити би услед тога појевтинио живот у Београду и дажбине општине биле мање...

Сви говорници, а зацело и сви грађани београдски, жале се да је вода у Београду скупа, електрика скупа, трамваји скупи, разне општинске таксе да јако притискују, и сви траже смањење. Али у исто време сви траже добру, здраву и јевтину воду у довољној количини, исправно осветљење, уредан трамвајски саобраћај, лепо калдрисане и чисте улице. Претседник општине прима сваке недеље депутације појединих предграђа, које износе тешке прилике, под којима ова предграђа живе, и чији становници — пошто су се никога не питајући, населили — траже калдрму, воду, осветљење, школе... А нико да се запита како се може штедети и како издати Београдске општине могу бити мањи са *оволиким грађевинским реоном*? Нико да помисли може ли бити вода јевтинија кад се пумпа у Мачину тера кроз једну огромну мрежу цеву чак скоро до Вишњице, до Мокрог Луга, до Бањике?... Кад треба калдрисати и пајудати периферију, кад треба подизати школе на Вождовцу, Душановцу и другим периферијским крајевима?...

Основно је, дакле, питање штедње у београдској општини у суштини *питање београдског грађевинског реона*. Све друге штедње на личним и материјалним издацима јесу

ситнице према оној штедњи, која би се постигла кад би питање београдског грађевинског реона било решено онако како то одговара потреби једне престонице — која има да буде варош а не поварошено село — и финансијским средствима београдског грађанства...

На жалост, на овом питању осим писца ових редака, нико се није од одборника задржао, нико о њему није ни речи проговорио.

Ја разумем врло добро зашто се је тако ћутањем прелазило преко овога најзначајнијег проблема Београдске општине. Али једино горуће питање неће бити скинуто са дневног реда само тиме што се преко њега ћутањем прелази. Доћи ће моменат када ће и општинска управа и општински одбор морати да се позабаве грађевинским реоном и када ће тражити да се он сведе на разумне границе, у којима ће се Београд имати да изграђује као варош сразмерно финансијској моћи својих грађана.

А тај моменат није далеко. Јер је грађевински реон Београдске општине доведен до такве апсурдности, да се и највећем поборнику „цветних вароши“ кожа најези кад помисли: како ће ових 230.000 већном сиромашних и средњег имовног стања Београђана наћи новца да колико толико уреде ову *престоницу*, која се већ развија око нове Опсерваторије код Лаудановог Шанца, чије се куће налазе већ у варошком реону села Бањике, које већ допиру до Вишњице, Миријева, Раковице... Сетиће се једнога дана и општинска управа и одбор да се ове огромне грађевинске просторије, по којима се раштркао Београд, не могу снабдети ни водом, ни калдрмом, нити могу добити школе, пијаци и друге установе са оволиком и овако имућним београдским становништвом: сетиће се да Београд мора бити једном варош суженога грађевинског реона, која ће ићи у *висину*, и бити снабдевана свима удобностима и хигијенским установима великих градова, а не по-

варошено село, у којем грађани сада истина могу имати мале баштице, држати живину и хранити свиње, али не могу имати довољно здраве водоводске воде, ни модерне калдрме, ни уређене пијаце, ни школе, ни цркве, ни друге установе неопходне за једно варошко насеље... Кад се исцрпе имовински извори београдског грађанства, сетиће се онда и Београдска општинска управа и одбор, да се с оволиким грађевинским реоном Београда, из којем треба да живи два милиона варошана, не може уредити варош, чије становништво не прелази број од 230.000 већином сиромашног или средњег имовног стања грађана...

И тражиће онда да се грађевински реон сужава и сведе на разумну меру путем измена постојећих закона. У том низу мисли ја сам у буџетској дебати само нагласио а сада хоћу нешто више да развијем идеју ограничења београдског грађевинског реона и његовог изграђивања.

Београдски грађевински реон имао би се, по мом мишљењу, поделити у три грађевинске зоне, које би од прилике биле ове: а) зона скупљих кућа за становање и дућана; б) зона јевтинијих; в) зоне најјевтинијих кућа и дућана. Она прва зона обухватала би центар вароши, дунавску падину, до од прилике ул. Страхињића бана, од савске падине улице Краљице Наталије, Балканску до ове, улице Поенкареву до Хилендарске и Жоржа Клемансоа, Западни и Источни Врачар до Београдске улице; зона јевтинијих станова обухватала би дунавску падину од Страхињића бана до Душанове, рачунајући ту и ову, од цркве Св. Александра Невског низ Дунав ка Кланци до извесне тачке, Хилендарску и њој ближе улице, Жоржа Клемансоа до Таковске, Таковску до Палилулске основне школе, Битољску, Краља Александра до Београдске, улице између Београдске, Шумадијске, Молерове, Краља Александра; зона најјевтинијих станова обухватила би у главном целу Палилулу; између улица Краљице Марије (Ратарску), Таковске од палилулске основне школе па све до близу Кланце, Гробљанске улице, за тим све улице од Душанове ка Дунав, све улице испод улице Краљице Наталије, Сарајевску улицу. На Савинцу би требало реон такође ограничити и он би био и сувише велики кад би му Чубурски поток био граница. Јер се и тај огромни а сада ве-

ћином партерским кућама изидани простор не може уредити као што једна варош мора бити уређена (калдрмисати, каналисати, направити пијаце, школе и др.), без огромних материјалних средстава које београдско грађанство не може поднети.

Кад би Београд тако био подељен у зоне, онда би грађани, који би се са својим зградама и становима нашли ван грађевинског реона, имали да образују засебне општине, које би доцније, кад би се уредиле, могле ући у састав Београдске општине. Наравно да би Београдска општина, у границама могућности, имала свесрдно да помаже ове нове општине у њиним тежњама да се уреде као варошке општине. Тако је рађено и у другом свету и тако је постао велики Париз, Берлин и други градови. Нигде у напредном свету нема да власници земљишта у близини градова испарцелишу своје њиве и ливаде, да те парцеле продаду по скупе цене за зидање кућа, па да се онда од дотичног града тражи да о трошку својих грађана уређује некадашње њиве и ливаде, а централни делови града да остану празни...

Али, наравно, Општина београдска мора водити рачуна и о томе да грађанима омогући јевтиније станове у грађевинским зонама. Треба дакле свет, који је напустио и због скуних станова а не само из жеље за сеоским животом, ужн грађевински реон Београда, и наставио се по кућама и кућицама изграђеним на њивама и ливадама, враћати у прави Београд и настављати га у њему. Прави Београд је празан. Колико још има кућа у Београду са самим приземним зградама... У Палилули, тако близу центра, могла би се настанити још читава једна варош подижући куће само са једним спратом! Широка улица Краљице Марије (Ратарска) пуна је кућица, а на њихово место треба подићи троспратне зграде. Тако је и по другим крајевима. Кад би се само она најјевтинија зона попустила вишеспратним зградама, могло би се цело становништво са периферије преселити у ову зону...

Како, дакле, потпомагати и олакшавати изградњу кућа у најјевтинијој зони? Општина београдска могла би давати воду за ту зону по јевтинијој цени 15 до 20 од сто нормалне цене, осветљење такође јевтиније, израду тротоара такође. Пијачне кирије на

нијацама у тим крајевима могле би бити за десетак процента јевтиније по на другим, општински прирез за становништво у тој зони могао би бити мањи по у другим. У колико би општина у томе губила, могла би у неколико повећати цене у најскупљој зони. Држава би могла, преко Државне Хипотекарне банке, поред ослобођења нових зграда у најјевтинијој зони од порезе, смањити за 1 до 1½ процента камате на зајмове, које би Банка давала за подизање мањих станова у вишеспратним зградама. У циљу смањења кирија опет би се могло прићи и самом законском таксирању кирија за станове у најјевтинијој зони, ако већ сами власници зграда не би били довољно увиђавни да о томе воде рачуна.

Тако смањени грађевински реон, сведен на праве потребе Београда као *вароши*, општина би, у колико већ није, имала а и могла што боље уредити и снабдети га свима удобностима, које постоје за становништво већих градова. У замену за то што се лишавају пријатнога сеоског живота, са својом засебном кућицом, са баштицом, са мало цвећа, воћа и живине, становници најјевтиније зоне имали би здраве, удобне, сразмерно јевтине станове, са водом и купатилом у кући, калдрисане улице, електрично осветлење, близину пијаце, школе; цркве, лекара и болнице, позоришта, близину вароши у опште, уштеду у издатцима на трамваје и аутобусе. Осећали би се као прави варошани и живели *варошким* животом, који има, као и сваки, својих дражи.

Ипак ја врло добро знам какве жудње и жеље за простором, за сунцем и ваздухом,

за шумом и ливадом мора имати београдско становништво, које је већином или само дошло са села или су му очеви или дедови најдаље били сељаци. Из сопственога искуства знам за то. Кад сам као млад човек отишао из београдске Палилуле у Берлин и кад сам нашао једну собицу у центру Берлина, нисам могао издржати више од месец дана. Нешто ме је давило на четвртм спрату једне куће у најживљем крају вароши. Желео сам ширину, мирније улице, без великога саобраћаја. И одселио сам се у Шарлотенбург, у којем сам и остао до краја школовања. Најбоље је, нема сумње, становати у засебној, макар и малој кућици, имати своју баштицу, мало воћа, цвећа и живине, а уз то имати и лепо калдрисану улицу, водовод, канализацију, у близини школу и пијацу. Камо лепе среће кад би то могао имати сваки становник Београда. Али он тога нема и не може га ни имати. Јер уредити као варош овај огромни простор, по којем се растурио Београд са својих 230.000 већином сиромашног становништва, није могуће ни једној општинској управи са средствима, која јој стоје на расположењу. И онда треба бирати: или становати на удаљеној од центра града периферији, имати, истина, сунца и ваздуха али и давити се у блату и праштини, трошити новац и време да се дође до града, до места службовања и зараде, до пијаце, до позоришта, до лекара и болнице, или становати у уређеном центру или ближе центру, али се мало стегнути и привикнути на прави *варошки* живот са његовим удобностима и извесним његовим незгодама...

Јавно старање у станбеном питању

Давно су проишла она стара идеална времена, када су градови представљали тек мале трговачко-занатске насеобине и када је сваки грађанин макар и у малој кући био господар у своме и иа своме. Станбено питање у то доба није постојало. Али од онога часа када су градови постали велики привредни и политички центри, који окупљају не више десетине, него стотине хиљада становника, питање крова над главом постало је за огромну масу придошлог градског становништва значајно исто толико, колико и питање хлеба насупрот. Значај станбеног питања у потпуности открива огроман прираст градског становништва, које је од 1871. до 1921. године у 10 капиталистичких европских држава порасло од 48.700.000 на 105.600.000, док је у истом времену број становника на селу пао од 70.300.000 на 63.800.000.

До онога часа док се станбено питање у великим привредним и политичким центрима није схватило као значајно друштвено питање, које мора да ангажује пажњу целине, велики градови су представљали рутау у грађевном и естетском погледу и гробнице у хигијенском погледу за хиљаде и хиљаде његових становника, а нарочито деце.

Страховита су, пустошна, морална дејства од недовољних станбених просторија, од претрипаности у становима, од скупих станова, која су побележиле парламентарне, муниципалне и приватне комисије по центру и предграђима Лондона, Манчестра, Ливерпула, Глазгова итд., затим разних индустријских центара на европском континенту. Пороци разне врсте, као разарање породичног живота и стварање породичног пакла у коме је нестала свака хармонија, и духовна — па и материјална — веза између родитеља међусобно на једној страни, и њих и деце и обрнуто на другој страни; алкохолизам, криминал и друго, утврђено је да су, пре свега и више од свега другог, последица потпуног одсуства сваке станбене политике од стране муниципалних, државних и јавних тела волиште.

Економски либерализам развијен од епигона до потпуног апсурда, до мере у којој је и сам родитељ те школе, племенити и у истину велики Адам Смит, морао да се одрекне своје школе, представљене на начин, како су је третирали његови епигони; тај и такав економски либерализам нигде није тако

брз и тако поразан слом доживео са својом тезом ауторитативног немешања у нормалне односе закона понуде и тражње, као што је доживео управо у станбеном питању.

Није дуго требало чекати на да се увиди сав апсурд изражен у контрасту: да на једној страни, под утицајем капиталистичке привреде, расте материјално богатство, а да на другој страни у још већој прогресији, настаје све дубље сурвавање физичко и морално огромних и то продуктивних делова нације. Никада епидемија разних социјалних болести нису биле веће, него у времену када су били дати услови за општи пораст благостања целокупног човечанства. Насупрот катарској, сувој и готово игноранској школи епигона економског либерализма из прве њене фазе, још за живота самога Смита, брзо се формирао нови блок интервенциониста, присталица школе економског либерализма, који је кренуо у борбу за спас ремене саме те школе од злоупотреба оних који су је једноставно и непотпуно третирали. Из редова великих људи још тога времена блечена је парола: да у нездравом, скупом, тесном и загушљивом стану леже узроци распада породице, леже узроци проституције и неморалности разних врста, леже узроци алкохолизма, криминала, леже узроци болестима и нарочито туберкулози, шкрџулози, сифилису, нервним растројењима, малокрвности итд. и помоћ који је узео био замахе као у јеку тешке епидемије. Када је Данска, Холандија и друге земље дизале свој крсташки рат против раснојасаности туберкулозе; када је немачка јавност узнемирена страховитом цифром побачаја и назадка свог градског становништва за пуних 25% у раздобљу од 10 година, за трубила на узбуну — они су, на првом месту, тражећи лек од болести које су их давиле, нападнали на — станбено питање.

Већ пре рата станбено питање је из круга чисто личне иницијативе пренето у круг јавног старања. Њему су првенствено пажњу почеле да обраћају градске општине, предузимајући из својих средстава замашнију грађевну делатност ради изградње што већег броја хигијенских и јевтених малих станова приступачних по ценама за хиљаде и хиљаде радника и намештеника и чиновника државних и самоуправних, који, заједно, чине огромну већину градског становништва.

Станбено питање је у ред јавног старања стакинуто нарочито у току и непосредно по завршетку светског рата. Све државе и сви велики градови легали су били на рад око извођења економских грађевинских планова у својој станбеној политици.

Станбено питање није ни нас могао да задовољи. И ми имамо великих градова, који су за једну деценију у броју становништва расли као гљиве после кише.

Према подацима београдске општинске статистике, грађење и однос прираста становништва у Београду 1919. до 1930. изгледају тако:

	сваки град	од тога приселих	у новим зградама изм. стан.		вредност Дин.	становника
			малих	великих		
1919—20	109	61	118	125	54.031	
21	172	99	250	177	65.477	111.740
22	388	166	799	567	235.689	131.510
23	405	157	879	798	470.201	145.405
24	270	127	606	460	283.929	159.420
25	236	108	409	271	176.612	173.373
26	428	189	909	525	214.286	187.330
27	612	215	1.640	1.029	324.820	201.285
28	521	201	1.052	624	276.579	215.240
29	280	109	542	400	134.483	229.193
30	273	123	639	349	143.580	242.000
Укупно	3.685	1.555	7.243	5.325	2.379.690	

Шта показују ове цифре?

Показују то, да је у времену од 1921 до 1930 закључно у Београду саграђено станова свега 12.568 а да се, у истом времену, број становника београдских повећао од 111.740 на 242.000 или за преко 130.000 душа.

Статистика државна утврђује да једно домаћинство обухвата просечно $4\frac{1}{2}$ до 5 лица. Ако узмемо дакле да једна градска породица има 5 лица, то значи да на сваки нови стан, који је саграђен, долази 10,3 лица, или по мање од 2 породице.

Јасно је дакле: У Београду је од 1921. до 1930. године равно у пола мање грађено него што би требало да се гради, са обзиром на прираст његовог становништва.

Старих кућа Београд није имао у толикој мери, да би оне могле да приме изаратни прираст београдског становништва. 1920 године Београд је имао 7.500 кућа на 89.876 становника, или на сваку кућу по 11 становника. Број станова у тим кућама и пре рата није могао бити толики да би, просечно, у свакој кући могле да станују по две породице, па да потреба свију породица за одговарајућим становањем буде на задовољавајући начин покривена. Већ од пре рата Београд је познат као класична варош туберкулозе — иако не зато што су му станбене прилике биле повољне. У току рата међутим порушене

су многобројне од старих предратних грађевина. Зато је број старих грађевина данас на сваки начин знатно мањи него што је био пре рата.

Све ово утврђује једно: да Београд ни пре рата није обилавао становима, да је у изаратном Београду због порушености његове у току рата, владала велика оскудица на становима; и изјад што је најглавније, потврђује: да се у изаратном времену ни из близине није градило у толикој мери, колики је био прираст становништва, јер је грађевина делатност требала да буде барем два пута толико велика колика је била, па да буде довољно одговарајућих станова за сав прираст становништва.

Ова ситуација са становима није усамљена у Београду. И други наши главнији градови, као Загреб, Сарајево, Љубљана, Сплит, Нови Сад, Суботица, Скопље, расли су у становништву, а нису у одговарајућој размери расли и са бројем нових станбених грађевина.

Још 1922. године и.пр. констатовано је да је Сарајеву потребно 500 станова, у разним градовима Дринске бановине 200, у Сплиту 400 станова; у разним градовима Приморске бановине 150, у Загребу 3.500 станова, у разним градовима Савске бановине 700 станова, у Љубљани 1.000 станова, у Марибору, у Џељу 500, у Београду 4.000 станова, а у разним крајевима у унутрашњости 2.000 станова, или укупно око 12.750 станова. Понављамо да је то била ситуација 1922 године — док је још на снази био закон о максимирању закупних цена становима и локалитетима.

Већ смо рекли, да је Београд од 1921 до краја 1930 порастао за 130.000 становника. А од 1924 кад је била ова ситуација са становима таква да су станбене власти располагале са свима становима и када су ове имале толики број молби за станове, а да нису могле да им изађу у сусрет — јер расположивих станова није било — Београд је, и.пр. порастао од 135.689 на 242.000 или за 107.000 становника; а грађено је у њему само за половину тога броја.

Сразмер између прираста становништва и грађења станова у престоници исти је, мање више, и за све друге главније наше градове.

ПОСЛЕДИЦЕ ОД ОСКУДИЦЕ СТАНОВА.

У свима ратујућим државама у току рата у станбеним односима је заведен био принудни режим. Док су једни били на фронтима, није се другима могло дозволити да из станова избацују породице њихове ради евентуалног неплаћања кирије; нити им се могло дозволити да „слободном“ погодбом и високим ценама кољу оне, чији приходи су утврђени на једној стаљној — ниској — висици.

Зато је тада и утврђена некретност станара и утврђено максимирање цена.

Нема сумње да су ове принудне одредбе, које су трајале годинама, криле у себи велику опасност како за грађевине, које су биле под ударом ових одредаба, тако и за грађевину делатност, коју би приватни капитал при слободној понуди и потражњи до извесне мере могао да иницира. Вечити режим принудности на овоме пољу довео би, најзад, до растројавања већ постојећих грађевина, сам по себи ништа конструктивно не би створио — а од штете би био за приватну иницијативу.

Ругло београдских станова

Зато се, нема сумње, морало мислити на то да принудност у станбеним односима једном престане. Било је само питање времена, кад да престане принудност; и затим, што је нарочито значајно, шта треба претходно предузети, па да укидањем принудности не буду одједном лупљени по глави баш они, ради којих су и донесене биле заштитне мере и које је закон, до јуче, имао намеру да заштити.

Станбено питање је, једновременно, актуелно било у целога свету. Ништа специфично наше нема у томе. Оно што су други боловали, боловали смо и ми, у мањој или већој мери; оно што су други прописивали као лекове за акутну болест станбене несташнице, код нас је, до извесне мере, било само копирање.

У два правца решавано је станбено питање у целога свету:

Прво: у доношењу законских одредаба о некретности станара и максимирању закупних цена;

Друго: у изградњама опсежних грађевинских програма за изградњу масе малих и здравих радничких и чиновничких станова.

Претходно станбено наше законодавство провело је било оне прве одредбе.

А доцније, од 1921. године, оно је, уз претходне одредбе, укалупило и ове накнад-

не, конструктивне, које су имале циљ да изграде један широк грађевини програм.

За решење станбеног питања оба ова дела стоје у уској, непосредној и неминујој повезаности.

До које мере су прилике сазреле биле за ликвидацију принудних одредаба из прве фазе станбеног, ратног, законодавства, одговор се давао сам по себи чим се осматрало шта је учињено на оном другом, конструктивном пољу — дакле на пољу грађења.

Значај станбеног питања најбоље илуструје факат да се њиме бавило Друштво Народа, преко свога Бироа Рада, и посветило му огромну студију, која обухвата материјал о опсежном анкетирању на целога свету.

Грађевина делатност, као логичан наставак ратног станбеног законодавства, и констатованих потреба и планскога рада још из прерата, била је и стално је у домену јавног старања врло активна.

Али ако смо у ратном станбеном законодавству копирали иноземство у прописивању принудних мера о закупинама и о некретности закупаца, ми се ни корака нисмо макли у извођењу једног конструктивног, грађевинског програма. Остали смо били код једног писаног закона о конструктивном раду, али тај закон је био зле среће јер није доживео свој — правилних.

Из редова ималаца капитала вршен је био притисак у три правца: 1) да престане некретност станара и станове препустити на слободно располагање њиховим власницима; 2) да се укине максимирање цена и утврђивање цена препустити „слободној“ погодби између власника зграда и закупаца станова; и 3) да се, у ембрију, задаве конструктивне одредбе, толико лепе и корисне, о заједничкој грађевинској делатности државе, општина и интересената преко њихових грађевинских задруга.

И успели су у сва три правца. Закон о становима је ништили, а са њим заједно и његове конструктивне одредбе — без да је јавна брига станбено питање са његове конструктивне стране икад дотакла.

Какве су последице настале из овога?

Кад се закон понуде и тражње узме као основица за разматрање нове, настале ситуације после укидања закона о становима, резултат је јасан, и сасвим логичан из стварних односа снага кућевласника и кираџија.

Ми смо већ претходно утврдили да је, н. пр. у Београду, било мало станова за све грађане који су се у њему нашли непосредно после рата, да је насељивање Београда ишло брже него његова изградња са станбеним просторијама, и то до те мере да су по 10 становника или по две породице долазиле на сваки нови стан. Потражња станова била је дакле страховито велика. Сваки онај који је у Београду живео пред пар година, и упућен

био на тражење стана, знаће да се за сваки празан објављени стан отимало, и да је јагма била толика да станари нису смели ни да питају за висину кирије, а камо ли да се цењкају, јер су други узимали без цењкања.

Непосредно после укидања закона о становима за кућевласнике по свима главнијим нашим градовима, а нарочито за београдске, настала су златна времена. Најрентабилније предузеће у то доба била је кућа за издавање под најам.

Никакво чудо што је, зато, велики део расположивог капитала јурнуо у ова лукративна предузећа, и што је у Београду, н.пр., од 65 милиона динара у 1921. години, наредне године у градњу кућа уложено већ 235 милиона, а 1923. године 470 милиона динара — сума која представља рекордну за цело изазнато време за престоницу.

У градњу кућа улазили су не само расположиви приватни капитали, него је улазила и спекулација, која није зазирала од позамица, скупих туђих капитала, плаћајући каматну стопу која је за грађевинарство нечувена и невероватна, и која је, неизбежно — убиствена, више и сигурније него што је спекулација ма на коме другом пољу.

Последица слободне погодбе у станбеним односима била је дакле та, да су цене становима због сувише велике потражње, а због мале понуде, најпре нагло скочиле одмах после укидања законских стега, и да су оне у току наредних година, пошто су већ достигле биле невероватну висину, остале на висини, која је била у великој несразмери са преднатим киријама. То важи за станове као и за локале.

ПОРЕМЕЋАЈИ СОЦИЈАЛНИ

Порастом цена становима настаје нагли поремећај у односу између појединих група разне намене у буџетима киријација, који су са 90% радници и намештеници, и чиновници, државни и самоуправни. Јер ако су радије од укупних својих прихода за стан требали да одвоје 15—20%, они су сад одједном за стан морали да одвајају 30 до 60% од укупних својих прихода. Тај поремећај између појединих позиција ишао је на штету исхране, на штету одеће и обуће, и на штету свеколиких других културних потреба.

Колико је то фатално утицало на ове слојеве, најбоље се може видети по томе, кад се утврди да су изазнате плате чиновника јавних и приватних, и радника, реално знатно мање него што су биле пре рата. Када се од реално смањене плате одбије дупло већи проценат за плаћање станарине, онда је то ништа друго него варваризовање живота широких слојева градског становништва, варваризовање живота дакле свих културних наших центара, које представљају градови свуда, па и код нас.

Ти поремећаји су се, не лако, али подносили, до извесне мере. Али кад су опште привредне прилике утицале да су ови поремећаји у начину живота претежног дела градског становништва унели још већи несразмер између њихове исхране и њихових најнужнијих животних потреба и цена које морају да одвајају за станове, тада се спонтано јавља покрет заинтересованих са жељом да се у односе између власника зграда и закупца, који слободном понудом и тражњом нису могли бити уређени на задовољавајући начин за оне који су економски слабији — закупце, да се дакле у те односе умеша власт.

Станови подигнути за ренту

Основица за овај захтев је у следећој констатацији. Индекс цена априла 1931. (10. IV. 1914. = 100) био је:

цене на велико	1238
цене на мало	1530
исхрана	1283
одећа	1728
огрев и осветљење	1442
стан	2222

Цене артиклима падају од реда, аграрним као и индустријским. Цене на велико скоро упола су мање него што су цене становима. И одећа, огрев и осветљење, и средства за исхрану — све је у знатном падању.

То падање цена на целој линији било би благотворно за масе оних који живе од својих плата и надница — а који чине 80—90% градског становништва. Падање цена на целој линији значило би, на другој страни, да се у истој сразмери побољшава положај купца, јер би у сразмери пада цена повећана била њихова куповна способност. Тиме би њима остајале веће суме на претек, изнад потреба за исхрану, одећу, итд., па би им онда лакше било да плате станарину, макар она и не пала у цену.

Али ствар се мења оним часом кад се утврди: да је пад цена изазвао привредну кризу; да је привредна криза изазвала смањење

привредне делатности; да је смањење привредне делатности изазвало отпуштање радника и намештеника са једне стране, а са друге стране смањење надница и плата свима онима, који су још остали у послу; да је све то заједно смањило дохотке од националног рада; а ово да је изазвало смањење државних прихода — и редукацију плата и државним и самоуправним чиновницима. Као у дугој карици повезан је цео сплет разних фактора, и кад се повуче за једну карику, затресу се, у исто време, и све остале. Зато поремећаји, који су отпочели на једној страни, падањем цена сеоских производа, не могу да остану без одазива на цене становима — јер је последица тог основног поремећаја у смањивању прихода свих друштвених редова. Немогуће је, дакле, да станови буду једини који без обзира на све поремећаје, одржавају своје цене на старој, са обзиром на предатне, ненормалној висини, правдајући то стање — законом слободне понуде и тражње, а у времену кад је тај закон постављен на главу јер је понуда станова мала, а њихова тражња велика.

СТАНОВИ ПРАЗНИ — ЉУДИ БЕЗ КРОВА

Парадоксално звучи, да има станова празних, а да, у исто време, има људи који су без крова, или станују у приликама које одурађују од свих грађевинских и хигијенских прописа. Али је то сасвим разумљиво, и сасвим логична последица грађевне политике наших градова и Државне хипотекарне банке.

Укидањем закона о становима грађење кућа за становање препуштено је било потпуно и искључиво приватној иницијативи. Са много мање свога, а много више туђега капитала, било из Држ. хипотекарне банке, или из приватних банака, дизани су наши изаратни градови.

Док су раније, пре рата, градови дизани са јевтиним хипотекарним зајмовима, са максималном стопом од 6%, изаратни хипотекарни кредит је скоро дупло скупљи, а приватне банке су за позајмљени капитал тражиле 15, 20, па и 30% (негде и више) камате.

Осим тога, узимало се као нормално да предатне грађевине бивају амортизоване за 25 до 30 година, док се иза рата желело и жели, да грађевине буду амортизоване за 3—4 године или барем 10 година највише.

Висока каматна стопа иза рата, и, поред тога, жеља за амортизацијом у три пута краћем року него што је био предатни, од огромног је дејства за висину изаратних закупних цена и локалних и становима.

Већ раније ми смо показали, шта за висину кирије значи ако је каматна стопа на уложени грађевини капитал мања или већа. Ако се за средњи стан у солидно грађеној кући на сваки проценат камате узме 100 динара месечне кирије, а пола од тога за мањи

стан у истој кући, онда би цене станаринама изгледале овако:

камата :	месечна станарина за стан	
	средњи	мали
24%	2400	1200
20%	2000	1000
15%	1500	750
10%	1000	500
5%	500	250
3%	300	150

Разлика у месечним ценама за станове, због разлике у висини каматне стопе, огромна је. Ако се томе дода још и жеља да се и главница уместо за 25 до 30 година жели да амортизује у времену од 5 до 10 година, онда је слика још јаснија. А оба фактора су иза рата на снази: и виша каматна стопа на уложени новац, и краћи рок за амортизовање главнице.

То утиче да је изаратна кирија за станове већа него предатна. То утиче да радник и намештеник и чиновник државни или самоуправни, који су пре рата од својих прихода давали 15 до 20% за стан, иза рата морају да дају по 30 до 50, па и више од сто од укупних својих прихода.

Шта то значи, кад се од плате даје 15, 20, 30, или 50%, најбоље илуструју ове бројке:

Плата дин.	Висина издатка ако од плате иде за кирију			
	15%	20%	30%	50%
800	120	160	240	400
1000	150	200	300	500
1500	225	300	450	750
2000	300	400	600	1000
3000	450	600	900	1500
4000	600	800	1200	2000

Прве две колоне, са 15 и 20% означавају су издатке за стан пре рата, док друге две колоне са 30 и 50%, означавају издатке послератне.

Грађевина делатност приватне иницијативе имала је у виду само један моменат: да градови расту са становништвом, да придошлице немају станова, и да ће они морати, хтели не хтели, да станују у њиховим грађевинама, под свим околностима, па макар кирије биле и дупло веће од њиховог предатног нивоа.

За резонување по закону слободне игре понуде и тражње, толико памети је заиста било доста.

Али се није водило рачуна о једном другом фактору: да они који долазе у градове, имају своје утврђене приходе, који су реално испод предатних, и да ти њихови приходи, хтели они то или не хтели, аутоматски утичу на куповну способност придошлица у односу према становима у расположивим грађевинама.

Шта је била прва последица ове страховите несразмере између грађевне политике

у градовима, а нарочито у Београду, и куповне способности масе радника и чиновника и других који су придошли у градове и повећали број његовог становништва?

Била је та, да они скупе станове нису могли да плаћају, и да су се, у све већој мери, почели да настањују у нехигијенским „грађевинама“, које су почеле да ничу ван свих грађевних и хигијенских прописа; или су такве „грађевине“ сами почели себи да дижу.

собе. А више него два пута већи је него у становима са две собе. Очито је да величина стана утиче на висину помора. По среди су, нема сумње, и разлози у квалитету исхране, — али здрав стан, светао и пун свежег ваздуха, спасава и у случајевима слабе исхране и у оскудици сретстава за исхрану даје колику толику подршку за живот.

Али док те прилике које су буниле савест културних средина, нису биле откривене и док из мемле своје убуђале свакодне-

Из Скадарске улице: Соба и кујна. Породица са троје деце. Месечна кирија 900 динара.

Због немогућности да плате тражене кирије, отпочела је дакле очајничка акција интересената, која је отворила путеве изградњи — Јатаган мале, Пиштољ мале и отворила путеве за расељавање Београда по периферији у страћаре и разне кућице лептирице, које су ругло и срамота Београда а гроб његових настањеника.

То су сасвим логичне последице грађевне политике, која је иза рата вођена не само у Београду, него у свима нашим градовима, мање више подједнако.

Славни бенефектор Дамашке, Сомбарт и други, са ужасом пишу о претрпаној старих градских индустријских насеља, где у собама и собицима живе по 6, 8, 12 лица под најнемогућнијим околностима, где пропадају цели делови нације.

Нарочито су деца та која пропадају у оваквим приликама. Карактеристични су подаци из статистике Бомбаја о помору деце у 1911. години. На сваку хиљаду рођених умрло је у стану

са 1 собом	828,5 деце
са 2 собе	321,9 „
са 4 собе	133,3 „

Више од 6 пута помор деце је већи у становима са 1 собом него у становима са 4

вице нису изнесене биле на светло дана, докле оне нису могле бити ни лечене. Проблем треба истаћи, и осветлити га, па је његово решење, већ самим тим, на по пута нађено.

ОЖИВЉАВАЊЕ ГРАЂЕВНЕ ДЕЛАТНОСТИ

Ништа логичније него да грађевна делатност у оваквој ситуацији дође до застоја. Јер заиста је мало окуражавајуће, кад један који намерава да гради кућу, чује вапај киријџија: скупе су кирије! Још мање је окуражавајуће за развој грађевинарства, када се, поред вапаја киријџија о скупој кирији, чује, са друге стране, вапај кућевласника нових грађевина, који тврде да их уби каматна стопа и амортизација и да су — на издасају од терета што приватних што јавних, због тога јер су се одлучили да дижу кућу за ренту.

Једно се међутим мора признати. Док замире грађевна делатност у изградњи великих масивних грађевина не замире грађевна делатност уопште. Она перифериска која се ради прикривено од грађевинских органа општине — та делатност је константно актуелна. Као правило може да се утврди ово: у колико више замире грађевна делатност нормалних, прописних грађевина архитектонски

и хигијенски, у толико више оживљава она илегална, коју инспирише нужда за становањем свих оних, који не могу да плате кирије у прескупим престоничким новоградњама.

Ова околност је жалосна, а у исто време и врло значајна.

Жалосно је са обзиром на околност што су перифериски ђумези који ничу из нужде, естетско ругло Београда и скрајне нездрави за њихове обитаваче. А значајна је по томе, што и ове, ма како малене, примитивне, нездраве итд. страћаре-грађевине, коштају новаца, свака барем, просечно, по десетак, па и двадесетак и тридесетак хиљада динара. Колико ли је пара сахрањено у ове гробнице живих људи; и колика ли огромна штета за тим новцем и енергијама које су уложене штетно и рђаво, и које би, да је било јавног старања, концентрисане на једном планском раду око изградње хигијенског Београда, дале драгоцене тековине, којима би се престоница могла да поноси — уместо што их се сада, својом кривицом, мора да стиди...

Хигијеничари прописују, да једна породица са децом мора да има стан од најмање две собе са кујном, са 60 квадратних метара површине и 3 м висине, или 180 кубних метара простора, од чега намештај не сме да заузме више од 30 кубних метара, тако да на свако лице остане најмање по 30 кубних метара простора. То је најмања мера према овом захтеву, који са главе на главу тражи по 50 кубних метара простора.

Извесно је да Београд оваквих станова много нема. У најмању руку једна половина београдских станова не задовољава ове потребе. Анкетираних око 6000 станова, које су извршили органи О.Г.Б. и Лига против туберкулозе, под руководством г. Слободана Ж. Видаковића, потврђују и доказују од коликог је значаја станбено питање за престоницу.

Да подвучемо још једном нашу констатацију: *Солидно грађевинарство је у Београду запело, а грађење страћара — ругла Београда — развија се и даље.*

И да одмах поставимо проблем: *има ли начина да се пресече са грађењем накарачних страћара, које ничу, а да нити их ко види кад се дижу, нити их у томе може спречити, и да се отпочне са солидним грађевинарством које би ангажовало све ове снаге које су данас расплнуте и штетно пласиране у изградњи Београда?*

Ми ћемо одмах, кратко и јасно, на постављено питање да дајемо одговор: *Има начина, и може се!*

У времену од 1920. године до конца 1930. у београдске нове грађевине узидана је вредност од 2,379,690.000 динара. Најмање је ту новца приватног, а највише хипотекарног. За тај новац дигнуто је свега 12.568 станова, од којих су 5.325 великих и 7.243 малих. Са једног на други, за сваки стан из-

дато је дакле просечно око 190.000 динара! А то значи да су ови станови од реда — луксузни и несекономични — барем за економске прилике београдског грађанства, које се са 85% састоји из чиновника, намештеника, радника, официра и других, који живе од одређене месечне плате која је малена. Кад се зна да су ових 2 милијарде и четврт у највећој мери паре Државне хипотекарне банке; и да су те паре давале „приватној иницијативи“ која их је пласирала тако да су на штету и њима и београдским грађанима, — питање је: нису ли те паре, да су давале грађевинам задругама, које би окупиле све оне ситне људе, који су своје грдне паре — као целина мислимо — разбацали у дизање лептирица за награђивање Београда, нису ли те паре, заједно са парам оних који су бежали по периферијама Београда да, из нужде, нелегално зидају — нису ли те паре, дакле, удружене, могле дати колосалне резултате у дизању огромних угледних чиновничких, радничких, намештеничких, занатлиских итд. грађевних колонија, које би могле да буду понос престонице и пред свима муниципалитетима у држави, и пред иностранством? За 2,379,690.000 динара могло се дићи не 12.568, него два пута толико и више станова, јер је један нормалан грађански стан од 90.000 дин. савршено довољан.

Кад би се пошло тим путем, ми данас не би смо имали те аномалије: да велики број станова — зато јер су грађени, без обзира на средину којој су намењени стоје празни, а да огроман број београдског становништва, опет, без обзира на нехигијенске прилике, станује у становима, који, да је среће, нису требали бити ни подигнути.

Оживети легалну грађевну делатност у престоници под околностима какве су данас и на начин како је Државна хипотекарна банка до сад помагала грађевинарство у престоници — немогуће је. Нити хипотекарна банка има гаранције за уложене паре; нити се може наћи толико лакоумислених људи, који би хтели да рескирају да иду по утртним путевима у дизању грађевина, па да се насучу као и многобројни њихови претходници.

Много лакше и много брже грађевинарство би могло да оживи преко грађевних задруга, преко којих би интересенти, којих има доста, уложили крајње напоре, само да дођу до толико потребног крова над главом за себе и своју породицу. Код тих многобројних интересената нашло би се, заједно, много више пара, него код појединих крупних ималаца новца. И гаранције које би ти многобројни људи, удружени преко својих грађевних задруга, колективно могли да дају, много су веће и солидније, него што су гаранције оних појединаца, којима је хипотекарна банка до сада давала новац.

Затим: новац даван преко грађевиних за друга интереситима не би ишао у луксузне грађевине, него у економичне, какве би одговарале економској снази њихових имаљациа, а једноремено, ипак, и свима савременим естетским и хигијенским прописима.

Када говоримо о малим становима, ми не мислимо да ти мали станови морају бити у малим страћарама, које би могле да стоје само по периферији. Не! Могу да се дижу и огромне задружне куће са 10,20, 50 станова, могу оне да стоје у центру града и да буду његов украс, а да ипак буду заједничко власништво свих оних који као задругари обитавају станове у тим задружним кућама, од којих сваки може да буде власник свога стана. Само што би и за ово требало донети специјалан закон, који би омогућио да једна грађевина може бити власништво више лица, односно да у њој буде сваки власник свога стана.

СРЕДСТВА ЗА ГРАЂЕЊЕ

Осим средстава Државне хипотекарне банке, нужно би било створити и један специјалан грађевини фонд, који би служио за кредитирање изградње јевтиних и здравих станова за градско становништво.

Бивши закон о становима је обавезивао крупнија предузећа да за раднике и намештенике у својим предузећима у одређеном року морају да изграде станове. Ова законска одредба је остала неизвршена, јер су заинтересована предузећа успела да убеду меродавне факторе да би их такве инвестиције бациле у пропаст.

Али ако су поједина предузећа и могла да кажу да би их појединачно овакви издаци упропастили, један општи разрез на непосредне пореске видове без великих тешкоћа могао би да донесе барем 100 милиона годишње за грађевини фонд, из кога би се дизали мањи станови по градовима и који би, по том, послужио за изградњу наших градова уопште.

Грађевини фонд би се могао снажити нарочито и из средстава, која би се могла наћи из следећих извора:

1) *Порез на изграђене грађевне парцеле по центрима градова.* Неизграђене парцеле по центру града представљају праву напаст за град и за целокупно градско становништво. А неизграђене су, разуме се, само зато, што су цене њихове сувише скупе и неприступачне за све оне, који се решавају да граде, па, немогући да плате зеленашке цене за парцеле у центру, морају да беже све даље од центра и на периферије града. Сваким милиметром ширења радиуса града диже се још у већој мери цена неизграђених парцелама у центру града, тако да парцеле које су назад коју годину биле по цени од 5 до 600 динара од метра, скачу ценом на 1000, 2000,

3000 5 и 10.000 и више — до у бескрај! Пораст цена тим парцелама долази незаслужено за њихове имаоце, који су стално у положају да уцењују заједницу — ма да је она та, која, вршећи све веће инвестиције у све шири круг града, диже цену парцелама спекуланата по центру. Свеколике неизграђене парцеле у центру треба опорезовати, и то до те мере да се спречи даља спекулација са неизграђеним парцелама. Опорезовање треба да буде прогресивно, према вредности коју власник парцеле за сваки квадратни метар сам одреди; чим већа вредност, тим већи порез. Због тих неизграђених парцела у центру града, град, дакле целокупно његово становништво, мора да сноси терете изграђивања друмова, водовода, канализације, трамваја у све шире околицу — па је сасвим логично и сасвим правично, да виновници непотребног проширења градског територија — зато јер нити сами граде, нити другима дају да граде — снесу и правично оптерећење на те своје спекулативне објекте. У том случају они ће бити присиљени да или граде, или парцеле по нормалној цени другом продају за изградњу.

2) *На све луксузне станове у градовима треба увести нарочите таксе.* Као што се прави разлика између животних намирница које троше широки народни слојеви и које су признате као неопходна средства за исхрану, и намирница које су луксузне, па су ове друге друкчије третиране и код трошарине и код царине — тако исто је сасвим логично да се прави разлика и између недовољног, нормалног и луксузног стана. Луксузни стан треба да буде третиран као и свака друга луксузна животна намирница — и посебно таксиран.

Шта је то луксузни стан?

Као луксузни стан може да се сматра сваки онај стан, који има већу кубатуру него што је потребно, према утврђеним правилима, које прописује хигијена. Посебно таксирању имао би да подлеже сваки вишак кубатуре, и то у колико за свако лице долази више од утврђене потребе, у толико више да се плати за сваки вишак кубатуре.

Та мера је сасвим правична, кад се има у виду да огроман број грађана чамји по избама без четвртине потребне кубатуре, без директног светла, и у влази, и да те грађане наше треба спасавати из тих прилика, стварајући средства за њихова будућа здрава насеља.

3) *Грађевини фонд могао би, даље, да се храни и расположивим средствима, која леже по радничким социјално-политичким установама, као што су радничко осигурање у болести и у старости, берзе и друго.*

4) *А исто тако он би могао снажно да буде подупрт и директно из општинског буџета, који би грађевини делатности — својим средствима — могао да обрати пажњу. И да*

Општинску штедницу, своју новчану установу, оријентише и у овом правцу, јер до данас тај рад за њу је био отприлике исто што и Потемкинова села.

Ми нећемо да идемо изван граница наше државе за примерима о колосалној грађевној делатности општинској, рецимо у Беч, или Праг, или Лондон итд. итд. него се држимо — Љубљане, чији је представник на анкети Министарства социјалне политике и народног здравља рекао да сваки 11 грађанин Љубљане станује у општинским кућама, да је општина на пољу грађења станова извела, и стално изводи, један велики програм; и да за тај циљ она жртвује близу 2 милиона динара губитка годишње — само да би на могућ начин решила станбено питање за своје грађане, јер се уверила да то приватна иницијатива није била у стању да сврши.

5) У овај фонд би најзад требали да иду порези на све оне кирије у старим грађевинама, чије су цене изнад предатног паритета, дакле порез на све оне вишкове, који су изнад паритета, и које би требало што јаче опорезовати ради нормализовања цена у старим и већ амортизованим грађевинама.

МАКСИМИРАЊЕ ЦЕНА СТАНОВИМА И ЛОКАЛИМА. ПРИНУДНЕ МЕРЕ

Ми смо до сада вапаје против сувише високих цена становима и локалима чули не само од радника, намештеника, чиновника, него и од занатлија и трговаца, од последњих нарочито против претерано високих цена локалима. Чиновници, намештеници, радници и други који живе од своје утврђене месечне плате и зараде, туже се на високе цене зато јер су оне у несразмери са њиховим укупним приходима, на им, кад је ангажован сувише висок део за плаћање стана, не остаје довољно за друге потребе. Занатлије и трговци, међутим, а нарочито они који немају своје властите куће, муче муку са две стране: због високих кирија за породичне своје станове, које они и још како осећају од како је настала криза и умањила куповну снагу потрошача па умањила промет добара, и са друге стране због скупоће локала, у којима држе своје радње. Кад већ лично стоје у несносном положају зато јер морају да плаћају високе закупне цене на две стране, њих, и занатлије и трговце, поврх свега, напада и потрошачка публика, због тога што занатски производи не појевтињавају у сразмери аграрних производа; и што у трговини цене у малопродаји не падају у сразмери са падањем цена у продаји на велико. И занатлија и трговац су изложени нападајима потрошача, који не завирују иза кулиса ствари и не испитују даље узроке, него ударају по првим који су им на домаку. Ма колико, у много случајева, овакви напади против трговаца и занатлија били неправични, ипак је

добро да потрошачи јуришају и на њих, јер је сасвим у реду да они сами буду ти који треба да утичу да цене локалима падну на нормалну висину. Без иницијативе од стране потрошача они не би скоро осетили потребу да се сами заинтересују питањем закупних цена локалима, као и становима, јер дотле док би потрошачи ћутали — проблем висине закупних цена локалима за занатлије и друге не би се ни поставио! Овако, благодарећи протестима потрошача ми смо чули да је проговорила и тзв. чаршија, и то београдска, као и загребачка итд. и заузела став против претерано високих закупних цена.

Цене становима као и цене локалима у главном су у задње време унеколико пале. Али има места где и нису — као што је на пр. тзв. привилеговани центар београдске чаршије, где су цене локалима тако скупе — и то махом у старим и давно амортизованим грађевинама — да би човек мислио да су ти локали у кућама које су грађене од темеља до врха све из самог сувог злата!

Али где је и било смањења закупних цена, смањење ни из близа не одговара паду цена, који је утврђен код свих других артикала, и паду плата и надница чиновника, намештеника и радника.

Чим неко диже повику на високу закупну цену стану или локалу, јасно је да се није могао споразумети са власником зграде око обарања цене на подносиву меру. Јавна повика има двојак циља: или да на власнике грађевина, на које се није успело извршити притисак појединачним старањем, изврши притисак преко мобилисања јавности; или да за тај циљ алармира и мобилизује јавност, а по потреби и власт. На извесан круг људи из редова кућевласника, нема сумње, да ће имати утицаја кретање свих кругова потрошача и јавности, и да ће они увидети да је време, и да то и здрава економска рачуница налаже, да смање закупне цене становима и локалима. Али је извесно и то, да ће већи круг власника кућа остати глух на све савете и протесте, и ћорав на све разлоге здравог разума. Зар је један случај у Београду, да на најпрометнијим местима града има локала који већ месецима, па и по две године, стоје празни? Зато јер власник њихов неће да их изда по некој цени! На такве не само да су без утицаја протести и савети, него на њих није од утицаја ни сам закон понуде и тражње, јер месецима и месецима, па и годинама, држе локале празне, ма да је већ до очигледности јасно, да се они по некадашњим неуравнотеженим високим ценама не могу више плаћати.

Шта да се ради поводом повике интересаната против високих цена становима и локалима?

Из редова самих интересаната захтеви су двојаки. И то: преставници трговаца и занат-

лија у Београду су против сваког мешања власти у закупне односе, јер желе да односи стасају до потпуне спољности по сагласности између власника и закупца по њиховој увиђајности и споразуму. Загребачке занатлије и трговци су, међутим, за радикалну интервенцију власти, која би законом морала да прописује да закупне цене становима и локалима морају да падну скроз за 50%, дакле на половину садашњих цена, или још више, тако да највиша цена има да буде равна предратној а нипошто виша, а паритет да се добије кад се предратна цена помножи са 10. Резолуција загребачких удружења чиновника, државних и приватних, намештеника, радника из приватних и државних предузећа, трговаца занатлија, гостионичара, наставника итд. поставља исте захтеве. А са таквим захтевима су се сагласили и преставници кираџија из многих других места, који су били на анкети Министарства социјалне политике у Београду 25—26 јануара о. г.

Није лако ономе коме гори под ногама. Зато је захтев интересаната за снижењем кираја на половину садашњих разумљив.

Нарочито је он разумљив када се зна да су у местима, где су кираџије организоване, вршени напори и појединачни и колективни, директни и посредством власти, да цене становима буду смањене, па се све свршило без већих успеха. После таквих искустава лако се експлодира и постави захтев о којима се не размисља до краја и у свима правцима.

Пре свега треба имати у виду да закупне цене становима истог положаја, истог квалитета и исте величине, нису једнаке у Загребу, Љубљани, Сплиту, Новом Саду, Скопљу итд. и Београду. Београд је у држави најскупљи град са становима и локалима. За њим долази Загреб, па Сплит, па Сарајево, итд. и најзад Љубљана, Марибор, и места у Дравској бановини. Стаи исте величине и положаја који у Београду кошта на пр. 2000, у Загребу ће коштати 1600, а у Сарајеву 1200 динара, или још мање. Исти је случај и са локалима.

Има станова који су издати за потпуно нормалне, нимало претеране цене. А има их опет који су издати под зеленашким условима, за дупло и трипло веће цене него што они стварно преде.

Сечењем свих цена на половину, појединачно у целој држави, како тражи загребачка резолуција, једне цене би пале испод нормалних, док би друге остале, ипак, на ненормалној висини. А тиме се жељени циљ не би постигао.

Апсолутно основан је међутим захтев који тражи да се у старим, предратним грађевинама, установе цене, које би биле равне предратним са паритетом 1:10.

Ако би се тај захтев провео, власници старих грађевина не би имали моралног пра-

ва да се туже, јер они према предратном ништа не губе — док толики други друштвени редови, кад се узму у обзир индекси, још увек стоје далеко испод предратног стања. То важи за све раднике и за све чиновнике, државне, самоуправне, као и приватне.

А шта да се ради са кирајама у новим изаратним грађевинама?

Оне су зиране у разним приликама и под разноврсним погодбама. Има власника који су зидали са скупљим или најскупљим кредитима, а има их који су зидали са јевтинијим. Осм тога разни су им рокови за амортизовање. Шта значе разне висине каматних стопа на уграђени новац, и шта значи краћи или дуљи рок за амортизацију, говорили смо о томе претходно. Разноврсне околности под којима су нове грађевине извођене утичу да су у њима, кад цене становима и не би биле зеленашке, цене становима исте врсте и на једнаким местима — дијаметрално разноврсне.

Шта у таквим приликама да се ради?

Да ли прописати цене у висини цена становима у предратним амортизованим грађевинама? Не би ли то значило насилно терање у пропаст свих оних који су зидали иза рата, кад се зна да је, у правилу, капитал иза рата био знатно скупљи — па и онај хипотекарни — него што је био пре рата.

И за нове грађевине могу се пописати цене. Али не независно од стварних цена коштања грађевине, и према томе не независно од обавеза које на кући леже, него у сваком поједином случају испитати конкретно колико је грађевина стајаза и какве су обавезе на њој, па према томе одредити висину кираје. Мерило за висину кираје треба да буде у томе, да узидани капитал не носи власнику ренту већу од 4%, и да се рок за амортизацију у сваком случају законом продужи на 30 година.

То би утицало да знатно падну цене у новим грађевинама, ма колико да би цена њихова и даље била сувише висока за куповну снагу потрошача иза рата. Тај несразмер био би разумљив, јер су се куповна способност потрошача и камата на новац у супротним правцима развијали: она прва је падала, а ова друга је расла.

Изнад свега је значајно, да се нормирају на предратном паритету цене у старим грађевинама, и за станове и за локале. То би унело велику промену у цене какве су сада. Јер док се сада цене становима и локалима у старим грађевинама одређују према висини цена у новим, и то према онима које су грађене под најтежим околностима и под најтежим условима, оним часом кад би се нормирале цене у старим зградама на предратни паритет, почеле би да падају и цене локалима и становима и у новим грађевинама, па и под условом да оне знатно изгубе од темпа амор-

тизације и од висине рентабилитета, који су раније били замислили.

У времену кад су прилике тешке на све стране треба свуда по нешто одујмити. Ако и не би били социјално увиђавни, али сви они који су политички паметни увидеће то.

ШТА ТРЕБА РАДИТИ?

Мере за утврђивањем висине цена станова и локалима ма колико да су врло нужне и корисне, нису довољне за решење станбеног питања. Станбено питање се може решити само систематском грађевном акцијом у којој би, плански, учествовала држава, општине, бановине, и интересенти преко својих задруга.

Грађевна делатност је за оживљавање градске привреде од прворедног значаја. У толико више данас, јер се налазимо у привредној кризи. За добар почетак, требало би одмах обновити стари закон о становима, са свима његовим конструктивним одредбама, које су одлична основица на којој се може много да уради.

РЕЗИМЕ

Да резимирамо једновременно све конкретне наше предлоге.

Њих се може сврстати у три групе. У прву групу долазе принудне мере за утврђивање висине закупних цена становима и локалима. У другу групу долази израда задружног грађевинског законодавства. А у трећу групу долази грађевна делатност, т. ј. набављање сретстава за кретање грађевинарства. Све три групе чине у ствари једну целину. Прва група спада у ред горућих питања свакодневнице за масе грађана по свима нашим градовима и траже решење хитно, колико сутра. Друга мера је питање зрелости наше за конструктиван рад. А трећа група претпоставља систематски рад од читавога низа година, за чије извођење би потребно било одмах приступити потребним предрадњама. Да сведемо:

1. Принудне мере за утврђивање висине закупних цена становима и локалима.

1. За станове и локале у старим предатним грађевинама висина закупне цене да се утврди на предатној висини по паритету 1 према 10 или највише 1:11.

2. У новим изаратним грађевинама цене становима и локалима да се утврде са обзиром на стварне трошкове грађења с тим, да рента на уложени новац не сме носити више од 4% а рок за амортизацију да буде 30 година.

3. Прекорачења овако утврђених цена становима и локалима да се кажњавају по закону о сузбијању скупоће. Казне да буду у висини вишкова за колико буду прекорачене нормално утврђене цене под 1. и 2 и 10% од нормалне цене.

II. Задружно грађевно законодавство.

1. Донети закон о оснивању грађевних задруга интересената који ће омогућити да два и више лица буду власници сваки свога стана у једној истој општој и заједничкој задружној грађевини, која може да има више станова.

Из старог нашег закона о становима обновити његове конструктивне одредбе о заједничкој грађевној делатности државе, општине, и интересената преко њихових грађевинских задруга.

III. Грађевна делатност — сретства.

Основати општи грађевински фонд под руководством претставника државе, општине и грађевних задруга. Из овога фонда кроз првих 10 година, дати само и искључиво задружне куће по градовима и то у размери како то утврди сразмер прираста градова у становништву и несташици станова њима. Допуније се из овога фонда може прећи и на изградњу задружних кућа и по мањим местима и селима.

Сретства Грађевног фонда набавили би се овим путем:

2. а) Државна хипотекарна банка да улаже у њега редовно сваке године по две трећине од оних сума, које издаје у сврхе грађења у опште;

б) увести специјалан разрез на непосредне пореске видове у износу од 100 милиона динара годишње, намењен искључиво задружној грађевној делатности;

в) увести специјалан прирез на неизграђене грађевне парцеле по градовима, а нарочито у центру града;

г) увести специјалан порез на луксузне станове у градовима;

д) општине да буду дужне из редовних буџетских сретстава сваке године у одређеном проценту од укупних својих прихода да уложе у грађевни фонд;

е) у фонд да улазе казне за прекорачење нормалних цена локалима и становима, како су оне означене под I. 3) напред.

2. а) Задружној грађевној делатности да посвете озбиљну пажњу све општинске новчане установе;

б) у Грађевни фонд обавезно да улажу расположива своја сретства све радничке социјално-политичке установе (осигурање у болести, пензионо осигурање, берзе итд.).

Штедионица и основи њене организације

Штедионица у погледу своје организације намеће два главна питања за проучавање: питање о њеној заштити и правној природи и питање о основним принципима на којима треба да почива њена организација.

Проучавањем првога питања иде се на то да се изведе на чистину разлика између Штедионице и других новчаних завода. Кад се та разлика установи изићиће се из оне збрке која је настала у мешању Штедионице са другим кредитним заводима. Другим питањем треба да се поучимо у изношењу главних принципа на којима треба да поставимо организацију Штедионице, да би се што сигурније постигао онај главни циљ коме је уставна Штедионица намењена.

ЗАШТИТА И ПРАВНА ПРИРОДА ШТЕДИОНИЦЕ

Кад је реч о правној природи Штедионице, само по себи излази да се њена правна карактеристика може јасно уочити тек употребом са другим новчаним установама. Те друге новчане установе су акционарска друштва разних видова.

Код нас име „Штедионица“ врло често се злоупотребљава, т. ј. ставља се у фирму друштва која и по уређењу и по циљу имају не одговарајућим принципима на којима једна права Штедионица треба да се организује. То долази отуда што се још нема јасан појам о правној и социјалној природи Штедионице. Ако се баци један поглед само на неколико банака у градовима Србије читаће се овакви наслови: „Ваљевска Штедионица“, „Јагодинска Штедионица“ итд. Мислило би се по фирми да ту постоји збиља градска Штедионица у правом смислу те речи. Међутим кад се прочитају њихова правила, погледа њихов пословање и начин управљања и оснивања, као и утврди њихов циљ, види се да су то у ствари акционарска друштва овог или оног вида. Није довољно да један новчани завод prima улоге, па да самим тим стекне право да се назове Штедионицом. Да би једна установа стекла пуно право на то име треба да се и по својој организацији и по свом циљу изразито разликује од других новчаних завода.

У многим страним законодавствима име „Штедионица“ ужива заштиту. Потреба за заштитом јавила се баш због злоупотреба које врше други новчани заводи од тог име-

на и тиме доводе у забуну и неприлику необавештене грађане. У Француској одрба закона, донетог још 20 јула 1895, која садржи ту заштиту гласи: „забрањено је давати име „Штедионица“ свим оним установама које не би биле основане према прописима закона од 5 јула 1835. Оснивачи и директори који би се огрешили о ову забрану да се казне од 25 до 300 фр. и од три месеца до две године затвора. Судови могу наредити објављивање и истицање пресуда као и забрану ношења имена „Штедионица“ под претњом казне накнаде штете за сваки дан задоцњења у извршењу судске одлуке“. У Италији текст такве одредбе је следећи: „Ниједна установа која не би била уређена према горњим правилима, не може се назвати Штедионицом чак и онда када би вршила какве операције својствене Штедионици. Казниће се новчано до 3000 лира администратори, директори установа и одговорни чланови који би се огрешили о прописе чл. 48“. У Чехословачкој текст забране је овако стилизован: Назив „Штедионица“ могу узети само оне финансиске установе које одговарају наређењима овог закона (Закон о Штедионицама). Није допуштено да се име „Штедионица“ комбиновано са другим речима уноси у фирму или узима за назив једне установе која се оснива на каквој другој правној бази. Назив „уложна књижица за штедњу“ може бити дат само књижицама које издаје Штедионица основана на бази садашњег закона“.

У Америци питање Штедионица није регулисано једним посебним федералним законом. То је питање пропуштено законима уставних државица. У посебним државицама питање о заштити имена „Штедионица“ регулисано је општим законодавством о приватним финансијама. Ти се закони називају једним општим именом *banking laws*. Тако је Њујоршка Држава у намери да заштити име „Штедионица“ унела у банкарски закон, § 279, следећу одредбу: „Ниједна банка, национално удружење банака, компаније, појединац, друштво, регистровано удружење, осим Штедионица или удружења за штедњу, не може се служити изразима „*Saving*“ или „*Savings*“ или томе слично у својим банкарским пословима, или вршити публикацију, или растурати штампане списе, или излагати афише који садрже речи „*Saving*“ или „*Savings*“ или њему слично и ниједно лице или друштво

осим Штедионица не може тражити или примати улоге као Штедионица. Ко би се огрешио о овај законски пропис биће дужан платити глобу чији ће износ ићи у корист народа Државе, а који ће се плаћати по сто долара за сваки дан док се трајање тог иступног дела не прекине". Одредбе о заштити дају право Штедионицама да гоне судом оне установе које по закону немају право да узимају заштићене називе.

Ми још немамо закон о Штедионицама, нити постоји ма у ком закону одредба о заштити имена „Штедионица“. Горе наведени законски текстови могу послужити као добра сугестија за пројект закона о штедионицама који је у раду. Таква би једна одредба стала на пут свим многобројним злоупотребама које новчани заводи чине од имена „Штедионица“. То име припада искључиво оној установи организованог на правној бази Штедионице. Кад се једном утврди та правна база, не може се више допустити мешање ни именом ни суштином са другим новчаним заводима.

Па у чему је та разлика између Штедионице и других новчаних завода?

Прва основна разлика између Штедионице и других новчаних завода лежи у њиховом циљу. Штедионице немају за циљ постављање материјалне добити. Оне имају за главни циљ *помагање социјално и економско слабих*. Штедионице не представљају концентрацију капитала за предузимање или кредитирање великих послова у циљу остварења што веће добити за поделу акционарима у виду дивиденде, као што је то случај код акционарских друштава. Напротив, штедионица средством стварних и јавних гаранција привлачи у своје касе уштеде малих трговаца, занатлија и радника, да би ове у случају потребе помогла краткорочним или дугорочним, стварним или личним кредитом, а, евентуално, у случају старости или изнемоглости, и доживотног рентом.

Према дефиницији аутора који се баве питањем штедионица, штедионице су установе које немајући за главни циљ добит, скупљају улоге на име штедне, чак и најмање, а нарочито улоге нижих и радничких класа, да би их чували и сачували као и учиниле уносним на један сигуран и обазрив начин и тако у свако доба биле у стању да их врате са нагомиланим интересом на захтев улагача. Да би одговориле том задатку штедионице треба да имају нарочите одлике и елементе, предвиђени специјалним законским одредбама. Пре него што угледа света, штедионица треба да претрпи претходну контролу власти, и да доцније у току свога рада ниједна њена важнија одлука не измакне тој контроли.

У крилу Штедионице не сме бити акционара. У томе лежи друга битна разлика између штедионица и акционарских друштава. Немајући акционаре Штедионица нема ни ак-

ција, па, према томе, ни дивиденду, нити скупштину акционара. То су елементи који су искључени из појма штедионице самим њеним циљем. Видели смо да њен циљ није ни материјална добит као ни предузимање великих привредних послова. То није капиталистичка установа чија се снага мери величином капитала и изгледом на добар исход њених послова. Снага једне штедионице мери се природом и величином гаранције којом она располаже, и степеном поверења, заинтересованости и свести широких народних слојева. Штедионица није удружење капитала или капиталиста. Она се не може подвести, према томе, под законске одредбе о трговачким друштвима. По својој правној природи она ни приближно не одговара било јавним, било акционарским друштвима. Она и не би смела њима ма у чему да наличи с обзиром на свој циљ. Друштва су такви уговори којим два или више лица нешто улажу у заједницу у намери да деле добит која би отуда произишла. У тим друштвима преовлађује утицај најјачег капиталисте, оног чији је удео највећи у заједници. И само друштво је тако организовано да се тај утицај омогућава. Циљ штедионице био би потпуно промашен кад би био фаворизирањем таква утицаја у крилу њене организације. Утицај капиталиста је већ самим тим онемогућен, што је биће штедионице ослобођено акционара и акционарских скупштина. Ако би штедионица претила опасност од утицаја капиталиста, та би опасност могла доћи само од улагача чији су улози велики. Да би и та опасност била уклоњена, у извесним штедионицама ограничена је величина улога. Тако, на пример, статут Штедионице републике и кантона женевског ограничио је величину улога на 10.000 шв. фр. Овим ограничењем подвучена је јаче социјална функција штедионица. И заиста кад би било и таквих улагача чији би улози могли достигати баснословне цифре, могло би се десити то да тај улагач потражи једног дана натраг свој улог и да му Штедионица не може исплатити будући да би све паре биле раструрене у радном народу. У таквим случајевима штедионица би преживела критичне дане, и ако њен опстанак не би био стављен у питање, свакако да је не би мимомисле врло тешке ситуације. Зато штедионица не само да не сме да има акционаре него ни великих улагача. И готово код свих штедионица усвојен је *принцип ограничења величине улога*. Велики улози реметили би и дух равноправности и узајамности који треба да постоји код улагача.

Акција не само да даје њеном притежаоцу право на сразмерно учешће у добити, него му она даје активно и пасивно право у бирању управе. Велики број акција сконцентрисан у руке једног, даје овоме једну огромну фактичку моћ, која је у стању да парализује пра-

во ситнијих акционара. Тога свега нема код јавних Штедионица. Улагач нема никаквог утицаја на избор управе. Улог даје право на интерес, за који Штедионица не даје никакве обавезе у погледу величине. Она после извесног времена дели по основу принципа узајамности и правичности међу улагаче добит у виду интереса по одбитку трошкова на име управљања, евентуалних пореза, и сума одређених по закону и статуту за резервни фонд. Друге новчане установе обавезују се на одређене интересне стопе које су дужне исплатити без обзира на трошкове и губитке које би оне могле имати у извесном периоду времена. Та разлика у погледу дужности и права улагача новчаних завода и улагача Штедионице истиче некомерцијални вид ове последње. Необавезност Штедионице да одговара улагачима за једну одређену интересну стопу потиче из принципа узајамности који Штедионицу приближује Кооперативи. Другим речима улагачи Штедионице су једина лица финансијски заинтересована. У акционарским пословима, приходи су подељени на два дела: први део намењен је улагачима за исплату интереса, а други део прихода је одређен акционарима на име дивиденде. Тај део намењен улагачима могу ови тражити само по основу тражбеног права, и тиме су они једначини са осталим друштвеним поверљивостима. Улагачи акционарских друштава нити утичу на ток пословања нити могу учествовати у добити. Улагач Штедионице напротив учествује у добити као и у губитку. Они су нека врста акционара организованих у Штедионици у циљу узајамног помагања а не постизавања материјалне добити.

Јасно излази да између Штедионице и других новчаних завода постоји знатна разлика у циљу као и у основима организације. Према томе су нетачна мишљења појединих економских писаца који свде разлике на чисто програмске, или који не виде никакве разлике између банке и штедионице. Стоји у истини да наше основно законодавство о банкама не прави никакве разлике између банака и штедионица. Али се та разлика мора установити ако се иде на стварање правних штедионица. Комунална политика тежи за стварање таквих штедионица и за унифицирањем законодавства о комуналним штедионицама. Скоро одржана скупштина савеза наших општинских штедионица изразила је потребу о доношењу једног основног закона о штедионицама. Ми имамо разноврсних одредаба које се односе на јавне штедионице: самоуправне и државне. Али немамо никакав законски статут за штедионице приватног карактера. У другим државама спроводи се тежња да се приватне штедионице организују на правној бази Кооперативе, дакле, на принципима строге солидарности и узајамности. Није без интереса изнети миш-

љење једног американског поборника за штедионице, Robert L. Hogue, председника националног удружења штедионица: „Има релативно мали број људи који имају тачно схватање о томе шта је штедионица, или о томе у чему се она разликује од других банкарских установа. Иако су се хиљаде долара потрошиле да би се упознала јавност о правом значењу речи „штедионица“ и о правом смислу принципа узајамности, већина људи још не разуме да се Штедионица радикално разликује од банака..... У погледу економском Штедионица је кооперативно друштво за штедњу. Она у многоме личи на друштво за осигуравање живота, која су кооперативна друштва и која имају за циљ да осигурају живот члановима друштва“.

Сва страна законодавства теже да у приватним штедионицама спроведу принцип кооперативних удружења. Према томе приватне штедионице у правном погледу треба изједначити са удружењима за узајамно помагање.

Што се тиче јавних штедионица тај кооперативни принцип исто тако треба да се провлачи кроз њихово уређење. С обзиром на ту чињеницу да су јавне штедионице основане и гарантоване од стране јавних власти, било самоуправних, било државних, у уређењу тих штедионица заступљена је стална и јача контрола тих власти. У погледу управљања оне су у апсолутној подчињености оснивачке власти.

Оне се стварају једностраним актом власти. Та власт може бити самоуправна или државна. Ако је штедионица створена актом самоуправне власти, онда можемо имати општинске и бановинске штедионице; ако је пак актом државне, онда имамо државне штедионице као што је то поштанска штедионица. Све те штедионице уживају признање опште корисности. Јавне штедионице под надзором оснивачке власти, треба да врше првенствено кооперативну функцију. Код приватних штедионица то вршење треба да је загарантовано детаљним прописима и ограничењима законским, као и контролом власти; а код јавних штедионица сем тих законских гаранција и надзора оснивачке власти, постоји чак и интрузија ове последње у само пословање штедионица. Најзад приватне штедионице стварају се уговором, а јавне, једностраним актом власти самоуправне или државне.

Као што се види приватне штедионице и по садржини свога циља и по правној својој структури дају се асимилovati кооперативним друштвима. Таква друштва, на према томе и штедионице, не могу се конституисати а да не пропишу статуте, изнесу циљ, начин управљања, престанка, пословање и т. д. Садржина тих статута мора најглавнијим

својим делом бити одређена законом у смислу давања што више сигурности за вршење штедионичке функције. Оснивање штедионица може а не мора бити условљено одобрењем административне власти. То зависи од система који буде усвојен за оснивање таквих удружења и друштава. Нема сумње да те штедионице морају уживати својство правне личности, чија правна способност може бити већег или мањег обима.

Јавне штедионице као друштва признате опште корисности проносе се одлукама јавне администрације. Иако под сталним туторством ове последње, јавној штедионици призната су такође сва својства правне личности. Она је способна да врши све правне послове који јој законом нису изрично забрањени. Штедионице се оснивају у одређеном циљу, специфицирањем њиховим статутама, и њихова активност самим тим упућена је искључиво за постигнућем тог циља. Објекат њихове активности не треба бити други до онај који резултира из њихових статута и њихове правне природе.

Једном њихова правна природа дефинисана, остаје још да се њихова структура рашчлани и види из којих се главних делова та структура састоји. Далеко би нас одвело ако би приступили рашчлањавању по на особ свих типова штедионице. Приватне штедионице треба оденути у рухо кооперативе. Што се тиче јавних штедионица, оне треба да садрже у основи кооперативне елементе; али та чињеница да оснивачка власт продире у само биће јавне штедионице уноси у структуру ове извесне модалитете, који се карактеришу у начину администрације и гарантовања. Тим модалитетима јавне штедионице се разликују од приватних, али то нимало не мења њихову заједничку основу. Изношењем тих модалитета, неће бити занемарени они заједнички и битни елементи сушаствени бићу штедионице.

У рашчлањавању структуре јавне штедионице, узећемо за тип општинску штедионицу. Код нас изгледа, да главни импулс за развијањем штедионица полази са комуналног поља. Цео проблем организације штедионица свео се на проблем организације општинских штедионица. Зато узимамо за тип општинску штедионицу задржавајући право да у току излагања нарочито назовимо елементе заједничке и битне свим штедионицама.

ПРИНЦИП ГАРАНЦИЈЕ.

У акционарским друштвима заступљен је принцип одговорности у границама улога. Трећа лица могу се наплатити за своја потраживања само из уписаног и уплаћеног капитала раздвојеног по акцијама. У колико се тај капитал буде у току времена увећао и у колико друштвени послови буду боље стајали,

у толико ће трећа лица, повериоци друштва, и сви они, који ма по ком основу имају што да потражују од друштва, имати веће сигурности, па према томе, и друштво ће уживати већи кредит. Остаје, дакле, да друштво гарантује потраживање трећих до висине своје главнице, која је подложна исто тако увећавању као и умањивању. Код јавних друштава заступљен је принцип неограничене одговорности, т. ј. чланови таквог друштва одговарају не само својим улогом, као што је то случај код акционарског друштва, него и целокупном својом личном имовином. Наравно каква вајда од тог принципа неограничене одговорности, ако је лична имовина незнатна или готово никаква. Принцип неограничене одговорности пружа највише сигурности трећем лицу онда када лична имовина чланова јавног друштва достиже веће мере.

Код самоуправних штедионица заступљен је принцип неограничене јавне гаранције. То је она гаранција коју даје оснивачка власт за сигурност улога и обавеза које проистеку из штедионичког пословања. Степен сигурности који произлази из јавне гаранције, условљен је финансиским, економским и политичким стањем у коме се налази она установа чијом је иницијативом основана штедионица. Сигурност која произлази из гаранције самоуправне власти, условљена је финансиским стабилношћу дотичне самоуправе, бановине или општине, и економским приликама подручног им становништва. Кад једна општина има здраве финансије, сигурност гаранције за обавезе њене штедионице достиже највећи степен, што повлачи гомилање улога и остава. Да би та сигурност достигла што већи степен често се неограничена гаранција појачава и тиме што се прибегава залагању имовине оснивачке власти и обавезном стварању гарантног фонда. Тако је Општина београдска, сем давања неограничене јавне гаранције заложила и сва своја добра. Чл. 5 Правиле Штедионице и Заложног Завода општине града Београда гласи: „Исто тако издвојиће Општина своје имање на којима постоји зграда за јевтине станове и имање дато за друге за подизање јевтиних станова, а наменити искључиво за гаранцију обавеза Штедионице“. Та гаранција служи за евентуално покриће за случајеве где главница и Гарантни фонд не би достигали за потпуно намирење потраживања трећих лица. Потраживања трећих лица, према томе, покривена су, главницом, гарантним фондом, залогом непокретних имања, и најзад, што је најважније, неограниченом одговорности оснивачких власти. Кад се тим гаранцијама за пласирање малог капитала дода забрана Штедионици да се бави спекулацијама и ризичним пословима, онда сигурност за улагаче достиже највећи степен који се да замислити.

Код приватних штедионица та сигурност је мањег степена, и више моралне по материјалне природе. Та сигурност лежи у свести чланова. Колико је у њих више развијен дух солидарности и штедње, у толико је приватна штедионица сигурнија, напреднија и мање изложена критичним ситуацијама.

ПРИНЦИП ОГРАНИЧЕЊА У ПОСЛОВАЊУ И ВЕЛИЧИНИ УЛОГА.

Штедионица са строго социјалним циљем мора трпети највеће ограничење у вршењу својих послова. Ако не би била постављена таква ограничења, могло би се десити да штедионица изађе из своје праве улоге и да се баци на клизаво земљиште спекулације и предузећа, што не би ишло у атар социјалног циља који јој је постављен. Да се не би то десило установљена је строга контрола пензивачке власти и уносе се у правила одредбе у којима су лимитативно побројени послови којима Штедионица може да се бави. Као пример примене принципа строге ограничености у пословању штедионице може се навести чл. 9 Правила Штедионице и Заложног Завода Општине града Београда: „Штедионица вршиће ове послове: 1) Прима улоге на штедњу и приклад, 2) даје зајмове на залоге покретних ствари сиромашних слојева грађанства, 3) врши исплате и наплате по напозима приватних лица, 4) даје дугорочне зајмове, али једино из зајмова које штедионица закључи у ту сврху у земљи или иностранству, 5) врши благајничку службу за општински суд и општинска предузећа, 6) купује и продаје девизе и валуте само у границама својих потреба у циљу извршења добивених налога од Општине и приватних лица; 7) врши и остале банкарске послове у колико то буде допуштено правилима и законским одредбама. Правилник је мало више прецизирао делокруг рада Општинске Штедионице. У набрајању послова Правилник у 7-ој тачки 1-ог члана истиче социјални момент: „есконтује и реесконтује менице: занатлијама, мањим трговцима и подузетницима и уопште сиромашнијим слојевима грађанства“.

Уопште може се рећи да самоуправне штедионице могу вршити две врсте послова: једну за рачун оснивачке власти, као што су благајничка служба и посредовање у закључивању финансијских послова, и другу врсту послова који се односе на пријем и давање новца у грађанству. У погледу привредног и социјалног ефекта пословања штедионице, једну важност има ова друга врста послова. Ови послови могу имати више видова. Они се врше у виду улога, остава, зајмова и доживотних ренти.

Доживотна рента има једну врло важну социјалну функцију у крилу штедионицке организације. Она представља моћно средство у абрињавању старих и изнемоглих. С

обзиром на циљ Штедионице природно би било да свака штедионица прими тај облик социјалне заштите. Код уживања доживотне ренте важно је установити ове три ствари: доба старости које лице треба да има да би уживало право доживотне ренте, домина тога лица, и максимум капитала на који лице може осигурати доживотну ренту. У добро организованој доживотној ренти најбоље се огледа колико је развијена солидарна свест чланова Штедионице.

Улози код Штедионице треба да имају карактер уштеде. Штедионица је установа основана влашћу у корист средњих и сиромашних слојева грађанства. Тим се слојевима може двојак користити: кредитом и подстрекивањем на штедњу. Кредитом се користи тиме што им се дају зајмови на меницу или залог; а подстрекивањем на штедњу врши се тиме што им се дају уложне књижице на најминималније улоге. Та минималност улога резултат је тежње да се развије и укорењи дух штедње у најширим слојевима грађанства. Подизањем тог духа Штедионица увећава уложни капитал и прибавља већу сигурност у погледу наплате својих потраживања. За оцену стања Штедионице, није од толике важности величина појединачних улога, колико број улагача, који најречитије говори о стању штедње у грађанству. Зато улози код Штедионице треба да су израз тога духа штедње у циљу бодрена душа штедње, ти се улози своде на минималне вредности, тако да и оно лице које уштеди 5—10 дина, може ту уштеду оставити у штедионицу и добити уложну књижицу. Била би повреда основног принципа Штедионице кад она не би омогућила пријем најминималнијих сума на улог. Исту би повреду престављала и неограниченост у погледу величине улога. Улог да би сачувао свој карактер уштеде, а не капитала, треба да се креће између једног минимума и максимума. Пријем великих сума на улоге омогућава приступ капиталиста, оних који не припадају средњим и сиромашним слојевима грађанства. Њихов утицај могао би одвести Штедионицу на терен спекулације и предузећа и одвратити кредите Штедионице од средњих слојева грађанства. Затим такви улози не би више носили карактер уштеде, то би били капитали који по својој природи теже искључиво за добити. Штедионица која би тежила само за добитом промашила би свој битни циљ, оно што је разликује од свих других новчаних завода. Из тих разлога прибегава се ограничењу улога. Женевска Штедионица максимирала је величину улога на 10.000 шв. фр. 7 чл. II главе гласи: „Штедионица прима улоге који нису испод 1 фр. Ниједан улагач не може имати потраживање веће од 10.000 фр.“ Женевска Штедионица одредила је границе минимума и максимума у којима је дозвољено кретање

улога. На тај начин штедионица може једино да одклони опасност од великих улога са капиталистичком тенденцијом.

Оне штедионице које нису прибегле ограничењу величине улога, употребљавају блажије мере. Та блажија мера састоји се у томе што се за веће улоге предвиђа дужи отказни рок. Тако Београдска Штедионица предвиђа следеће отказне рокове: „Новац примљен на уложну књижицу враћа Општинска Штедионица на захтев улагача одмах без отказа, ако улог није већи од 15.000 дина — на осам дана преко 15.000 до 50.000 дина — на четрнаест дана преко 50.000 до 100.000 дина, а улози преко 100.000 дина на тридесет дана.“ Дужина рока, дакле, зависи од величине улога. За исплату већих улога Штедионица треба дуже времена због прикупљања новца растуреног по грађанству. Пошто тај новац, с обзиром на циљ Штедионице, треба да је растурен у мањим сумама у средњим и сиромашним слојевима грађанства, то се од њих никада не могу скупити веће количине. За исплату великих улога мора се прибећи апелирању на касе оснивачке власти или на кредите било којег већег новчаног завода. У случају да ти заводи не одобре кредите, сав терет мора поднети оснивачка власт јер она носи одговорност за обавезе Штедионице по принципу гаранције. Јасно се види да велики улози повлаче незгоде и за Штедионицу и за оснивачку власт. Велики улози могу довести Штедионицу у стање инсолвентности а у финансијама оснивачке власти створити поремећаје и кризе. Да је Штедионица у добром стању и да одговара своме циљу, за то није меродавна величина улога него њихов број. Зато у уређењу једне праве Штедионице мора се строго водити рачуна о томе да се одреде границе минимума и максимума улога. Штедионица којој те границе недостају излаже се незгодама она сама као и њена оснивачка власт.

И ограничавање величине улога остало би без жељеног дејства, ако би уложне књижице гласиле на доносиоца и ишле несметано из руке у руку. Чим се ограничи величина улога природно да се уложним књижицама морају одузети својства сувишне покретљивости као и то да не могу више од једне бити у притежању улагача. Ако би се допустило да један улагач може притежавати неограничен број уложних књижица настало би фактички нагомиланање књижица у руку једног лица које би скупа имале исто дејство и исту важност као и велики улог. Коначно то би могло довести до концентрације капитала у руке неколико лица. Наравно рад Штедионице у том би случају био парализован у правцу помагања средњих и сиромашних слојева грађанства, и Штедионица би проманила свој циљ. Друго не би остало него или такву Штедионицу ликвидирати или је преуредити на осно-

ве акционарског друштва. И оснивачка власт, на коју пада терет одговорности за све обавезе Штедионице, морала би стрепети за своју финансијску стабилност при вршењу процеса концентрације улога.

Као што се види ограничење величине улога неизбежно повлачи забрану вишеструког притежења уложних књижица. Једна лице не може притежавати више од једне књижице. Статут Женевске Штедионице садржи такву забрану. Та одредба и забрана гласи овако: „Ниједан улагач не може бити титулар више од једне књижице“ (Aucun déposant ne peut être titulaire de plus d'un livret) и она се налази у истом оном члану који прописује ограничење у величини улога, пошто то ограничење и забрана не раздвојно су везани једно за друго.

Статут Општинске штедионице у Београду не ставља никаква ограничења у погледу величине улога, па према томе, не садржи ни забрану о вишеструком притежању уложних књижица.

Принцип ограничења величине улога не примењује се на улоге добротворних установа, задужбина и свих оних друштава са циљем опште користи. Њихови улози не представљају капитал, него суме новца намењене добротворним и општекорисним циљевима. Та намена има све законске гаранције да не буде изиграна.

ПРИНЦИП ДВОЈСТВА И ИМЕНОВАЊА ОРГАНА У АДМИНИСТРАЦИЈИ ШТЕДИОНИЦЕ

Код акционарских друштава органе администрације бирају акционари. Принцип бирања заступљен је и код приватних штедионица. Што се тиче јавних штедионица органе администрације поставља оснивачка власт. У погледу избора личности та власт може бити потпуно слободна, или везана извесним обзирима према појединим установама или надлештвима. Тако Београдска Општина не бира цео управни одбор. Министарство Финансија, Народна Банка и Државна Хипотекарна Банка бирају по једног од обавезног броја стручњака који треба да уђу у Управни одбор Општинске Штедионице.

У јавним штедионицама може бити заступљен принцип двојства. То двојство састоји се у томе што управни органи Штедионице истовремено су и органи оснивачке власти. Управу Београдске Општинске Штедионице морају сачињавати претседник Општине у својству претседника Управног одбора, и три општинска одборника. То су представници оснивачке власти, који својим присуством у Управном одбору врше интрузију у само пословање Штедионице; и само на тај начин зајемчена је стална и ефикасна контрола оснивачке власти над радом Штедионице.

Довољно је да органи оснивачке власти

буду одлучни у спровођењу циља Штедионице, па да остварење тога циља буде на добром и сигурном путу, чак и онда ако не постоје она законска ограничења у пословању и величини улога. Та су ограничења неопходно потребна само код приватних штедионица, јер без тих ограничења тим би штедионицама недостајала правна база. Отуда се код јавних штедионица не води толико строго рачуна о тим ограничењима као код приватних штедионица. Ипак та ограничења треба и код једних и код других да постоје, да не би остварење штедионичног циља зависило само од добре воље, која никад нема сталности. Најзад кад се установи једна правна

база за организацију Штедионице, онда код свих штедионица, јавних и приватних, она треба служити као темељ.

* * *

Само организација која почива на принципима горе изнетим може послужити као корисно и сигурно средство за постигнуће оног опште корисног и социалног циља чијем остварењу треба да се упуте Штедионица, — та установа која, сем економске и социјалне помоћи коју пружа грађанству, служи још као добра и прва школа за васпитање широкх слојева грађанства у духу штедње и солидарности.

Наши социјални проблеми

VII

ПРОБЛЕМ ЕГЗЕКУЦИЈЕ

Тешка грозница финансиске кризе затрела је и Југославију, а у њој изгледа понајвише Београд и широке масе његовог и иначе сиромашног грађанства. Код нижих државних и самоуправних службеника, радника и занатлија она се манифестује у немогућности да одговарају свима својим обавезама, да набављају и најнеопходније њихове породичне потребе, и у сталном опадању потрошачке моћи. Многобројни случајеви на периферији Београда показују, да су сиромашне киријације, притиснути кризом, прогласили сами за свој рачун мораторијум, и не плаћају месецима кирију. То је пре било спорадично; а сада овај неизбежан појав узима озбиљне размере. Менице се у маси протествују. Као никада до сада. Једна само београдска радња, која ради са отплатним штофовима, има преко 470 нерегулисаних меница. Има пуно престојничких радњи, чији праг по неколико дана не прекорачи нога потрошача. Чак и имућнији људи са тупом резигнацијом гледају како економски тону, и како се таласи краха склапају над њиховом главом. У оваквом стању све су наде упућене у државу. Вера још није утрнула. Свет из дана у дан очекује боље дане али нико не зна одакле ће они доћи, и у чему ће се они састојати.

У таквим часовима, власти нарочито егзекутивне власти, и државне и самоуправне, треба да имају много такта према и иначе осетљивој и болној ситуацији већине грађана. Такт је у данима привредног цветања један леп знак високе културе; у данима привредне депресије широких маса — он је социјални императив!..

Криза је из града захватила и село, а преко села поопштрила до неподношљивости привобитну кризу града. Економска ситуација села ништа није лакша и док се она не реши не може се решити ни криза града.

За последњих пет година процес пауперизације села бива све јачи. Што је најгоре, то пропадање нашег села и малог сеоског газдинства не врши се под утицајем напредне пољопривредне индустрије и савршенијег начина производње, што би ипак био бар знак привредног прогреса, него оно пропада исцеђено зеленашким зајмовима, а

остаје и даље привредно исто онако примитивно као што је било и пре тридесет година!

Због тога питање економске заштите сељака, кога штити § 471 грађ. суд. поступка, није ни мало просто као што многи код нас мисле и покушавају у јавности да преставе. Политичари су се наши одавно поделили у два завађена табора: једни су за укидање поменутих законске привилегије, која сељаку штити минимум земље, стоке, хране и другог неопходног привредног инвентара. У тој законској повластици они гледају вештачку препреку привредном и кредитном развићу, једну преживелу установу, пониклу у доба наших економски патријархалних односа, када је потреба заштите земљорадника представљала привредни императив. Други табор стоји на супротном становишту и жучно се бори да се у те земљорадничке привилегије никада не дира, као у фетиш, јер су они срасли са демократском душом српског сељака.

У ствари и један и други табор имају право само у пола. Као и у многим социјалним проблемима, тако и овде, истина лежи по среди.

Тражити данас укидање ове законске привилегије значи оставити девет десетина нашег земљорадничког света на милост сељачким шајлоцима, који ће га буквално довести до просјачког штапа са својим зеленашким зајмовима, са интересом на интерес и пеналама, које се уносе унапред као повећање главнице зајма, и које са свима врстама хајдучког интереса износе невероватан интерес од 300, 400 и 500%! Зато, док се год у нашој држави не развије индустрија, градска и сеоска, нарочито агрикултурна машинска производња, и док она место пауперизације села не почне да врши процес пролетеризације — ова законска привилегија из § 471 грађанског судског поступка не само да није социјално реакциона, не само да није неправична и нецелисходна, него је санкционисана најживотијим интересима нашег народа и његовом блиском будућношћу. Али и ако садашњи развитак економских односа на селу тражи неминовно одржање тих привилегија, то не значи да развитак тих привредних односа можда у догледној будућности неће изазвати њихово укидање! Од тих привилегија не-

ме се стварати фетиш и догма! Али ће једнога дана доћи време када ће те законске привилегије представљати тесан челични обруч за набујале привредне снаге села и као што оне данас те привредне снаге социјално штите, сутра ће их гушити и парализовати.

Пада у очи да готово све балканске државе, Бугарска, Румунија, Грчка, па и европска Турска, живо настојавају да се проблем заштите земљорадника и његовог спасавања од запенушених чета сеоских и паланачких зеленаша што пре и што социјално и економски позитивније реши. Румунија одлази чак тако далеко да ових дана наређује принудни унутрашњи зајам ради раздужења својих сељака.

Није само наше село презадужено. Др Стојанов пише да се у бугарском селу не може више да промени већа банкнота од 10 лева. Нико нема пара као да су оне неким волшебним путем ишчезле у ваздуху. Оно мало зајмодаваца, што их имају, траже ублачке интересе и гаранције, какве ретко ко у ствари може да пружи...

Такав се исти појав среће и код нас. Сахо што је код нас поред села и град — нарочито градови сиротиње као што је Београд — у истој ако не и горој финансиској ситуацији. Можда ми још не морамо мислити ни на најблажије форме мораторијума, кога су прогласиле већ неколике европске државе, нити на инфлацију, која је, на пример, за Америку само питање дана, али ипак зато морамо хитно предузети низ мера за ублажење ове ситуације села и града.

У овом моменту, док се још не испитају извесни појави и не сачекају резултати предузетих мера — за нас је једно од најважнијих питања, питање егзекуције. Зато њему хоћемо и да посветимо ове редове.

*

Посматран на први поглед, проблем егзекуције се појављује као искључиво правни проблем, који нема ничега заједничког са социјалном политиком. Али после дубље и стране анализе свега онога што је у органској вези са њим, анализе наглог пропадања наших економски нејаких породица — проблем егзекуције открива све карактерне особине социјалног проблема *sui generis*, од чијег правилног решења зависи добрим делом и психичко расположење народа, и његов економски стандард. Јер под социјалним проблемима, по речима Д-р Пикара, разумевају се сва она друштвена питања, која тангирају моралне и материјалне интересе широких народних маса, изазивају тешке реверкусије: моралне, здравствене или материјалне природе, и утичу на снижавање општег животног стандарда у маси.

Ако се узме, да је Пикарева дефиниција тачна — а она је несумњиво тачна, и ако по

нашем мишљењу не и потпуна — онда је питање егзекуције грађанских пресуда у маси, по пренасходству социјални проблем, а не само правни и административни.

За разумевање наше тезе треба ући дубоко у данашњу социјално-економску ситуацију широких народних слојева. Наш земљораднички свет, до скоро један од главних ималаца новца, сада је не само неликвидан у највећој мери, него и инсолвентан, презадужен, и што је најгоре, наш народ највећим делом дугује зеленашима или опскурним банкама. Изузетака има, али је њих, на жалост, мало.

У граду су сви дужни до грла: и трговац, и чиновник, и занатлија, и радник. А над свима њима: и банке, индустрије, велика предузећа. Једна свесна и објективна анкета открила би сву страхоту ситуације. Код других европских народа, изумимајући Француске и Скандинавских државица, стање је још и горе. Неколико од тих држава прогласиле су или мораторијум или предмораторно стање.

Није онда тешко замислити, колико се деликатности и државничке мудрости мора унети у опште у сав егзекутиван рад државних и самоуправних власти. У овим данима мучне финансиске депресије, привремена обустава егзекуције или бар ублажавање њено појављује се као неодложан акт државне потребе.

Чак и под најнормалнијим приликама, наш је законодавац у формалном поступку из чисто социјалних мотива предвидео читаву серију претходних радњи, које укупно својом прилично дугом процедуром дају дужнику маха и могућности да своју обавезу испуни без принудног поступка и без великих, често катастрофалних материјалних жртава.

Данас ни многе државе нису ликвидне, ни многе велике банке исто тако. Шта се онда може очекивати од широких маса народа, нарочито од његових економски најслабијих редова?!

Има ли рачуна држава да дозволи да се у овим тешким часовима појачава гомила социјалних незадовољника и гомила фаланга бескућника?!

Држава ће, како чујемо, најбржим путем утврдити колики је спољни дуг нашега пословног света, а колики унутрашњи. Чак су извесни одлучни кораци и утињени у том смеру. И док се држава труди да правилно схвати сву озбиљност ситуације и знаће начине да се из ње изађе што брже и са што мање потреса, дотле разни извршни органи као да не схватају ни деликатност своје улоге, ни оловну тежину економске депресије, која цео свет притискује. Истина од већином младих и недовољно искусних егзекутивних органа и не може се захтевати, да се они у свом мање више механичком раду, уздигну до ове државничке висине. Најзад, то се не

би смело ни да тражи од њих. Њима се не сме дати право просуђивања ситуације, јер би тај преседан данас до душе користан, су-тра могао да буде кобан. Они су просто извршни пресуда и извршних решења, и то имају и да остану.

Али ако се од њих формалистички не може и не сме да захтева таква једна социјална оријентација, чак ни у овим данима тешких криза, од њих се ипак с правом има да тражи да врше своју дужност стриктно по закону и његовим интенцијама. И то би било доста док се не реши ово најакутније социјално питање, било путем мораторијума или извесног олакшања за малог дужника у граду и селу. Мораторијум је нож са две оштрице. Један опасан експеримент, нарочито кад је усамљен. Од њега страдају добрим делом и новчани стандард и финансијски углед земље. Али ми и не морамо и нећемо прибегавати њему. Наша новчана ситуација, ма како да није сјајна, ипак је далеко боља но код држава, које су га већ прокламовале, па и од многих и многих од оних које нису прибегле мораторијуму. Ми би са извесним благим прелазом, и одлагањем наплате дугова од широких маса народа, (од чега наш финансијски углед не би ништа трпео) могли убрзо да дођемо у нормално стање. Због овог одлагања наплате дугова од економски најслабијих редова грађанства и народа трпео би додуше извесну штету један део наших банака, али Београд и Југославија не живе и не постоје ради банака, него банке и постоје и живе од Београда и Југославије.

Међутим, ову мучну ситуацију, коју највише осећа наш економски најслабији грађанин: радник, занатлија, чиновник и мали трговац, још више погоршава неразумеваше или рђаво разумевање наших егzekутивних органа.

Ми смо у уводу овога чланка напоменули да је финансијска депресија толико снажна код нас да широке масе народа трпе и кад се егzekуција врши строго по формалном поступку, који је предвидео и дао нешто временске одушке дужнику. Може се замислити колико је она тежа и колико социјалне пустоши изазива када се врши произвољно, управо агресивно, без обзира на лагану и спору законску процедуру, која је баш и донета у интересу социјално-економске заштите дужника.

По обавештењима, која смо прикупили и статистички средили, имања се у народу продају у маси. Купаца стварних нема, јер народ није ликвидан. Због тога се продаја врши по неколико пута; трошкови и таксе расту до неслућених висина, док се, најзад, као купци не појаве разне опскурне банке или зеленашки повериоци и купују сва имања без ривала, пошто хоће, управо у безцење. Незнамо откуда се код многих извршних

органа уселило једно штетно и несоцијално уверење, да су они позвани да убрзавају егzekутивни поступак и упрошћавају формалности његове процедуре.

То се чини у ствари bona fide — где већ није у питању користољубље — и верује се из најбољих жеља, да је то упрошћавање допуштено у интересу службе, која тражи бројне и варљиве резултате рада по извршној контролнику. Законодавац је уредбом о убрзању рада убрзао поступак колико је то у овом случају социјално могуће и више се не сме и не може убрзавати.

Међутим, пада у очи да нико и не мисли колико је такав напак рад од кобних социјалних последица у народу. Прво су моралне последице, и оне буде незадовољство маса, убијају поверење у заштиту коју им држава пружа, и руше и подривају веру у законитост рада извршних органа. Да ничега другог нема — па је ово већ и сувише, да би се смела та ненормална пракса и даље да трпи и наставља.

Друге су последице материјалне природе. Кад се произвољно упрошћује формални поступак, онда је темпо егzekуције несравњиво бржи. У овим часовима опште финансијске кризе, тежак и иначе положај дужника, још се већма погоршава тиме, и место очекиване државне интервенције, која би им олакшала ситуацију, пред њих се изналажа скраћен и свом строгишћу јако поштрени поступак, са свима његовим последицама. Једни, да би избегли унижавајућу јавну продају, закључују самоубилачке зајмове, претешке и са разбојничким интересом; други, резигнирано пуштају све, и имање им се продаје буд зашто!

Упрошћавање поступка изриком је забрањено и у кривичној истрази, која у јавном интересу истражује злочинце. Колико је то скраћивање недопуштено — тек кад је у питању приватни интерес појединаца?! Кад је обавезан поступак истражних власти у питању јавне безбедности, какав ли се тек деликатан поступак намеће и формалним законом и логиком ствари кад су у питању приватно-правни односи!

Држава не само да нема никакав интерес да икада, а нарочито данас, убрзава егzekутивни поступак и да огромне масе дужника изложи свима тешким економско-социјалним последицама форсиране егzekуције. Напротив, њен је интерес из основа супротан... Док је један мали део грађанства и народа био дужник, дотле је егzekуција била чисто правно-административни акт, који није захтевао никакву интервенцију државе. Али кад су од шест милиона одраслих југословенских грађана, четири петине постали дужником, егzekуција, ма које врсте она била, мора да буде облагорођена социјалним обзирима, које намеће садашњица.

У многим јужно-америчким државама, егзекутивни се поступак још више предузима само да би дужник могао да то међувремене искористи и своје обавезе регулише без финансијских потреса или краха.

У Пруској — земљи дисциплине и бирократизма — данас су егзекутивне власти на страни дужника, којима се чине све могуће олакшнице...

Као што смо већ нагласили онај читав низ временских процедура у формалном поступку и донет је зато да се дужнику омогући да своју угрожену материјалну ситуацију спасе. Од тих формалних процедура не може да одустане ни дужник, баш кад би и хтео, ни поверилац, ни власт. Оне су донете у јавном интересу, као што је одредба § 471 грађанског суд. поступка о сељачкој окућници, донета такође у јавном интересу. И ако суд није дужан да о овим формалностима води рачуна *ex officio*, сем о привилегијама из § 471 грађ. суд. пост., он је ипак дужан после сваког указивања на њих, да целу егзекутивну радњу уништи као несаобразну закону и оним његовим чисто социјалним интенцијама.

Код нас не само да не постоји протекционистичка политика према малим дужницима, него постоји једна неразумљива и не-социјална хајка на њих, која је, према нашем сазнању, обухватила целу државу, све наше градове, те се намеће хитна потреба да се умешају и више власти, и узму ствар у своје руке, и једним прецизним расписом објасне извршним чиновницима шта је њихова дужност у извршењу судских пресуда, решења и забрана. Нарочито да им нагласе да су њихова експедитивност и недопуштена ревност не само противни интересима огромне већине грађана у овим часовима економске кризе, него и јасним одредбама формалног грађанско-судског поступка.

Да би се избегли сукоби, лична разрачунавања и евентуални криминали, државна власт примила је на себе да врши улогу егзекутора у грађанским односима. У томе је није опредељивао никакав други мотив, сем дужности да заштити безбедност и не допусти повреду правног поретка. Да није грађанска егзекуција никакво високо свјерено прево државе најбоље се види из тога што има у свету пуно приватних установа као хипотекарних завода, банака и ломбардних установа, које имају право егзекуције.

Према томе, државни органи у егзекуцији морају бити високо изнад странака, изнад и повериоца и дужника. Ни једним својим актом извршни орган не сме да покаже пристрасност, нити претерану ревност, да, à tous prix утера новац у џеп повериоцев! Има да нас пуно правних писаца у Немачкој који чак ни оно мудро, државничко и неоспорно високо социјално држање егзекутивних пруских органа — који се из државно-социјал-

них обзира држе данас на страни дужника — принципијелно не одобравају налазећи, да егзекутивни државни и општински органи не смеју бити чак ни на страни дужника, исто тако као ни на страни повериоца, пошто би их такво поступање деградирало на ниво повериоцевог или дужниковог агента.

Да је ово чисто научно, схватање тачно и са гледишта закона и са гледишта државне политике, види се из духа нашег грађанског закона.

По њему судови суде грађанске спорове само на основу поднетог доказног материјала. Никакво истраживање истине није *ex officio* допуштено по грађанском закону. Па кад то важи као императив за пресуђивање, важи *eo ipso* и за извршење тих пресуда.

Држава је дужна да штити јавни поредак, али не и појединачне интересе поверилаца, који као грађани могу бити често мање исправни од својих дужника. Интереси поверилаца довољно су заштићени законом и јавним и приватно-правним исправама о дугу, које поседују.

Нажалост, код нас се у последње време одомаћило сасвим друкчији поступак. Под утицајем заинтересованих адвоката створена је временом једна пракса, која нема оправдања ни у закону, ни у државној социјалној политици. Створило се уверење, да су извршни органи дужни да изврше једну судску одлуку у корист повериоца, па ма шта било! Свет је дошао до уверења да је дужник остављен само себи на једној страни, а на другој се концентришу поверилац, старалац, проценион, па и сам извршни орган.

Полако и постепено култивисан је у пракси један кратак и брз поступак. Према њему ствар се одиграва овако: полази читава експедиција дужниковој кући. Ту су: егзекутивни органи, поверилац, често његов адвокат, процениоци, старалац и кочијаш са та-љигама или шпедитерским колима.

Отпочиње попис. Читава офанзива на дом грешног дужника. Професионални процениоци, поверилац и професионални старалац прерију целу кућу као гранатама. Све се претресе, преврне, испретура. Знатан се део одвоји. О државини се суди лаконски: муж је глава куће и државина је његова. А што је то у противности са законом, и са науком, и са одлуком опште седнице државног савета, то нико и не пита. Наступа погађање. Старалац и поверилац траже да се све пописане ствари баце на кола и носе. Кочијаш злобно посматра овај спектакл, који се можда недавно одиграо и у његовој кући. Поверилац тражи нешто пара, а на остатак меницу, овога пута потписану и од жене и од мужа. Понеки поверилац у поверењу тражи меницу са фалсификованим потписом. Онда је сигурнији. Старалац без много резерве тражи 3—400

дин. наиме награде па да ствари не носи него да их преда дужнику на чување!

За то време извршни орган и тоном, и гестом, и применом закона стоји на страни повериоца. То најобичније бива bona fide, верујући у своје погрешном убеђењу да је то његова дужност, али породици убијенога је свеједно да ли јој је домаћин погинуо што убица не уме да гађа, па је гађајући голуба убио њеног хранитеља, или што је хтео да га убије! Домаћин је мртав, па мртав! Тако је и овде. Споредно је што се то не чини из користољубља, а главно је да се законске интенције флагрантно губе из вида и да се масе дужника тиме нагоне да закључују тешке и злосретне аранжмане!

Као што видимо егзекуција се обично врши у галопу, а наш поступак тражи благ и спор поступак. Зато би место овог несоцијално убрзаног поступка, требало и морало да буде овако:

Чим судска одлука постане извршна, егзекутивна државна или општинска власт има да позове дужника, да га саслуша о могућностима и начину плаћања. Ако је дужник апсолутно неликвидан, онда га саслушава о томе шта одређује за продају. То је суверено право дужниково. Тек ако дужник неће да дође или неће у погледу плаћања да се изјасни, извршни орган доноси решење о постављању заступника дужнику и од њега узима реч као што би узео и од самог дужника. Процедура се у целини понавља.

После тога долази попис, прво покретности, па после непокретности (Büling Jaland). У попису су два момента битна: питање својине и питање државине дужникових објеката. Ако они припадају другоме, извршни орган може их узети у попис, али је дужан да о томе устроји протокол и да узме реч од дужника, затим новопојављеног власника ствари и повериоца, па да после на основу доказа о својини и државини упуту слабију страну на грађанску парницу.

Тај је поступак колико деликатан толико и строго законски. Али је дуг по процедури и скоро увек без новчаног ефекта! Зато га не воле ни повериоци, ни њихови правозаступници!

Како се поступа са покретним имањем, тако се поступа и са непокретним, кад је оно објекат пописа! Прописи § 466 јасни су и облигаторни. Па ипак извршни општински и државни органи не само да врше попис имања на лицу места и кад постоји исправна тапија, него многи у свој попис произвољно уносе све што поверилац назначи као дужникову својину. Једном приликом извршни орган за дуг од 80.000 динара узео је у попис једно београдско имање од преко милион динара, на коме је било дванаест туђих кућа и плацева давно продатих. Сва настојања дужникова нису успела. Одређе-

на је продаја, и у очи саме продаје, на неколико сати пре ње, очајни дужник закључио је један ужасан, директно самоубилачки зајам и исплатио цео дуг, и тако спречио продају дванаест туђих кућа и парцела! Тај га је гест коштао преко 40.000 дин., али другог излаза није било.

Питање државине и својине пописаног туђег имања, оцена доказног материјала, упућивање слабије стране на парницу — све је то за повериоца дуга процедура. Најлакше је да се имање на дохват попише и изложи продаји. У Пруској према § 794 грађ. поступка овакав рад повлачи огромну накнаду штете, и од извршних органа и од државе. Код нас се он несметано практикује!

Има још један појав, готово сталан приликом егзекуције, који се у интересу личне слободе и достојанства југословенских грађана мора што пре у корену пресећи. То су лични претреси које извршни органи предузимају ради проналаска новца.

Лични претрес, онако како га врше већина наших извршних органа, недопуштен је по закону. Претрес је једно нужно ограничење личне слободе, једна несумњива повреда људског достојанства. И као такав допуштен је само у кривично-судском поступку. Међутим, њега извршни органи, па чак и општински врше без решења, без протокола, без присутних. Врше га свуд: код дужникове куће, и на улици, и на јавном месту. Све се то чини ради проналаска новца. Али се при том заборавља да се тим путем сме истраживати само онај новац који је кривично-правног порекла а не и сваки други. Неки се од егзекутивних органа позивају на судске одлуке. Али и те одлуке треба разумети. У време кад је стварана та судска пракса — управо та фатална реченица: „и новац који се код дужника нађе“ — а то је било пре неколико деценија — новац је тада ношен или у воштаним кесама или у ђемеру. Све је то било приступачно, очевидно и без претреса, као што су сат, ланац, прстење, на које се такође ставља забрана. Али се горњом реченицом није мислило да се забрана ставља на сав „новац који се у кући и код дужника нађе“ на онај начин и онако како то буквално разумевају многи данашњи извршни органи. Суд ставља на тражење повериоца забрану на све: и постелне ствари, и алат, и стоку земљораднику, али извршна власт увек има да цени, да ли се забрана и на те објекте може извршити. Неки се бране софизмом и веле, да се законска ограничења и повластице не односе на извршење забрана него искључиво на пресуде и извршна решења. Кад би се то тако површно разумевало онда би (као у кривичној истрази ради проналаска инкриминисаног новца,) требало препатати двориште, истрести душеке и сламу, поводити патосе и т. д.

Већ и по самом том факту може се закључити да законодавац, не жели и не одређује овај претрес, јер било би доиста нон-санс, да се законом забрањује претрес оптуженога без присутних, без решења и записника о резултату претреса, чак и онда када је тешко злочино дело у питању, а да се такав поступак равнодушно допушта кад је у питању дужник и његове обавезе, које су за државу и правни поредак апсолутно ирелевантне. Јасно је до очигледности да је лични претрес, вулгаран и понижавајући као што га толики извршни органи врше, недопуштен по закону, и ко га изврши чини повреду свог звања.

Из ових кратких и збијених редова виде се ова факта:

1.) Да се извршни органи у вршењу своје егzekутивне дужности не држе високо изнад повериоца и дужника, него се, заведени погрешним схватањем, налазе увек на страни повериоца.

2.) Да се одредбе § 466 грађ. поступка о попису покретности и непокретности, о доношењу узабрањене покретности, о процени државине, и о упућивању слабије стране на парницу не врше или никако или скроз погрешно;

3.) Да се лични претреси врше и то тежи, понижавајући и бруталнији него у најстрашнијим кривичним делима, иако на те претресе извршни органи немају законског права!

4.) Да се због оваквог држања извршних органа у небројено случајева дешава, да је дужник био принуђен да прими од повериоца и стараоца такве материјалне пропозиције, које под редовним приликама никад не би примио!

Због тога се појављује императивна по-

треба да се од стране надлежних инспектора прегледа цео рад извршних органа у држави, и да се они који су bona fide грешили упуте једним инструктивним расписом како имају у будуће да поступају као егzekутивни органи.

Та исцрпна инспекција, разуме се, и ретроспективна, у целокупном раду извршних органа, потврдила би наше тврђење, да је и иначе тешка финансијска криза широких народних маса још већма погоршана овим, често пута произвољно убрзаним егzekутивним поступком. Кад би се извршила, преко професионалних комора, једна стручна и објективна анкета, она би открила масу драстичних примера. А све се то мора пресећи у једном вишем јавном и државном интересу. Када је пре свога пада немачка Данат-банка почела да врши притисак над својим многобројним дужницима, држава је интервенисала у њихову корист. И наша је држава санирала разне посрнуле банке, и оне са катастрофалним падом и оне са тихом ликвидацијом. Тако је санирала, између осталих, и Српску Земљорадничку Банку у недавној прошлости. Зар из тога не излази да је њена дужност, исто тако, да једним инструктивним наређењем заштити огромне масе сеоског и варошког света, нарочито економско слабих елемената, од неправилне и произвољно убрзане егzekуције. А ако би отишла и корак даље, и нашла неки начин (који не би изазвао никакве штетне реперкусије по наше новчано тржиште и његов углед) да се одлагањем наплата или томе слично ублажи тешка финансиска ситуација широких народних слојева, презадужених у току последњих пет година — то би био један првораздан успех у државној социјалној политици.

Наше намирнице некад и сад

Као професор хигијене проучавао сам целокупан живот нашега народа, па и начин његове исхране. Ранијих година писао сам о тој теми у неколико махова.¹⁾ Нарочито су ме интересовале пијачне цене и начин контроле наших намирница као главне по годбе рационалној исхрани грађанства. Из тога доба сачувао сам неколико података, па сам рад, да некадашње прилике у исхрани наших грађана упоредим са каснијим — нарочито оним после Светског рата. Из тог упоређења лакше је доћи до уверења, да је основана она наша народна изрека, која вели: „Кад је скуп хлеб, јевтини је живот“. Ми смо дубоки значај „насушног хлеба“ — дакле исхране — за време Светског рата врло интензивно осетили, а — рекао бих — да га још и данас осећамо — нарочито по већим местима и градовима где се „с пијаце живи“.

Бољег прегледа ради, ја ћу те податке навести по хронолошком реду.

1. — „За српског царства наш народ је највише сејао пшеницу. Сваки је меропах био дужан, да обрађује 6 мата пшенице, а само 2 мата овса и проса“ (Ч. Мијатовић: „Студије за историју српске трговине“; „Гласник Српског Ученог Друштва“ XXXVII).

¹⁾ Види: „Како се наш народ храни“ од д-ра М. Јовановића-Батута. — „1. жито; брашно; хлеб“. Јавно предавање одржао 12 априла 1898 у сали В. Школе у Београду; Београд 1898; — „Селачки хлеб и задружне пећи“. — Београд 1898; „Исхрана селацке школске деце, која преко целе седмице остају у школи“ — „Просветни Гласник“; 1899 „Летња храна наших селаца“ („Народно Здравље“ 1906 стр. 112). „Непечен хлеб“ („Нар. Здравље“; 1906, стр. 115). — „Сити и гладни народи“ („Здравља“; 1907; стр. 225). — „Шљиве и пекмез“ („Здравље“; 1907; стр. 257). — „Сламина као храна“ („Здравље“ 1908; стр. 266). — „Ораси и лешњаци као храна“ („Здравље“; 1909, стр. 265). — „Хладно огњиште“ („Здравље“ 1909; стр. 353). — „Рана разбра“ („Здравље“ 1911; стр. 41). — „Слабуњава деца“ и месо храна“ („Здравље“ 1920, стр. 76). — „Пољски самовари“; („Здравље“ 1920; стр. 129). — „Сувише зачињена храна“ („Здравље“ 1920; стр. 133). — „На уста снага улази“ („Здравље“ 1920; стр. 321).

У Бесолтовим (Бесолт) записима о путовању Лихтенштајнова (Лихтенштајн) посланства од Беча Дунавом до Београда године 1584. забележено је ово:... „Београд је особито богат слатководним рибама — више но икоји европски град. Не само да је ту има у врло великој множини, него их је и врло големих, а уз то тако јевтиних, да се једва може веровати. Дубровачки трговци показаше посланику г. Хајесу (Хајес) прана, који беше међу очима и репом 3 стопе дуг; а стајао је 15 солада.¹⁾ Има их и 4—5 стопа дугих; има и врло големих и јевтиних штука. Има такођер малића, који су 10 стопа дуги“.

Хаџи-Рувим у манастиру Боговађу записао је једном белешком ово:

„Љета 1801.: — И много бист междусобно крвопротитије. И бист скупо жито: 100 ока²⁾ 18 гроша.“

2. — По записима варошких власти шабачких одмах после Карађорђева устанка била је пијачна контрола намирница већ тако уређена и строго очувана, да су грађани у томе погледу били заштићени бар од грубљих превара и неисправности. Пијачне цене намирницама биле су тачно одређене, и власт је строго пазила — рекао бих строжије него данас — да се нико о њих не огреши... „Заповест издата од Правителствена Совета, како се смеју намирнице по земљи крмити.“

Протокол шабачког Магистрата од год. 1808. до 1812. — Види: „Гласник Српског Ученог Друштва“; год. 1868. стр. 13.).

№ 88. — 1. Маја дата такса за разне ствари у шабачкој нахији, како по чаршији под муром стоји:

1 ока доброг вина	— гроша — 18 пара
1 ока лошија вина	15 пара
1 ока добре ракије	1 —
1 ока лошије	35 пара
1 ока добро печена хлеба	8 пара

¹⁾ т. ј. „крајцара“.

²⁾ Ока се рачуна по тежини садањих 1400 гр. (= 1 кгр. 40 дека).

1 ока говеђа меса	16 пара
1 ока овчија меса	16 пара
1 ока крмећа меса	20 пара
1 ока крупне рибе	12 пара
1 ока ситне рибе	8 пара
1 ока гра	17 пара
1 ока чиста меда	34 пара
1 ока масла	1 — 20 пара
1 ока лоја	34 пара
1 ока свећа	1 — 4 пара

3. — *Протокол Шабачког Магистрата од год. 1808 до 1912.*

№ 105. — 5. Маја. — Визитирали екмеције и нашли фалишака по именце који су фалили, добили су по 12 батина.

4. — *Протокол Шабачког Магистрата од 18. септембра 1808.*

№ 379. *Нарак³⁾.*

Ока сеоског вина	8 пара
Ока сеоске ракије	16 пара
Ока немачка вина	16 пара
Ока немачке ракије	34 пара
Ока овчија меса	12 пара
Ока говетине	10 пара
Ока козија меса	10 пара
Ока печења овчија	20 пара
Ока моруне	20 пара
Ока рибе крупне	12 пара
Ока рибе беле	8 пара
Ока добро печена леба	8 пара

5. — *Протокол Шабачког Магистрата № 706. — 18. Јануара 1811.*

Данаšnjим даном с договором Г. Луке⁴⁾, Команданта Шабачке нане установљавамо у нашој вароши шабачкој слеђујушчи

Нарак

Леба добро печена ока	10 пара
1 олба вина овдашњег	12 пара
Немачка вина олба	14 пара
Олба ракије сеоске	32 паре
Немачке ракије олба	40 пара
Месо сирово говеђе ока	14 пара
Овчије пресно месо ока	16 пара
Ока свећа лојани	60 пара

И који би преко овога нарака преступио и скупље ове више речене ствари даво, или у кога би се крива мера уфатила, оглобиће се са 12 гроша штрафа или 12 батина примити.

6. — *Протокол Шабачког Магистрата од 14. Јунија 1811.*

№ 816. — 14. Јунија физитирати судове механицijske.

7. — *Новине читаонице Београдске од 4. априла 1847.*

„На пијаци овдашњој било је ових дана брашно за земичке по 130 гроша чаршијски цента; пшенично 200 гр.; кукурузно 140 гр.; јечам 85 гр. сто ока; земичке 5 гр.; леб екмецијски 1 гр. 36 ока. — Вино црно Карловачко 60 гр., Крајинско 58 гр. — Смедеревско 56 гр. — ракија љута 140 гр., слаба 50 гр. аков. — Волови 720 гр., краве 400 гр. — овце 65 гр., козе 60 г. — свиња мршави 160 гр.; дебели 280 гр. пар. — Восак жути 400 гр., мед цеђен 400 гр. — маст свињска 450 гр. лој говеђи нетопљен 300 гр. топљен 462 гр. — Вуна овчија непрана 400 гр. сто ока. — Коже воловске 180 гр., кравље 100 гр., лисичије 36 гр. пар. — Дрва шабачка 50 гр., колска 48 гр. фат.

8. — *Цена животним намирницама у Србији године 1869 :*

Пшенице 100 кгр.	11.25 дин.
Кукуруза 100 кгр.	7.05 дин.
Ражи 100 кгр.	6.23 дин.
Пасуља 100 кгр.	13.77 дин.
Брашно пшен. 100 кгр.	13.63 дин.
Брашно кукуруз. 100 кгр.	8.05 дин.
Хлеба 1 кгр.	0.10 дин.
Говеђина 1 кгр.	0.45 дин.
Овчевина 1 кгр.	0.40 дин.

9. — *Минимална и максимална цена животним намирницама у Србији од 1890 до 1894.*

	најнижа	највиша
1 кгр. хлеба	0.14 дин.	0.17 дин.
Мет. цен. пшен. браш.	13.17 дин.	14.20 дин.
Мет. цен. кукур. браш.	10.95 дин.	13.10 дин.
1 кгр. говеђине	0.60 дин.	0.70 дин.
1 кгр. овчевине	0.50 дин.	0.55 дин.
1 кгр. свињетине	0.50 дин.	0.68 дин.
1 кгр. масти	0.65 дин.	0.68 дин.
1 кгр. масла	1.10 дин.	1.17 дин.
1 кгр. скорупа	1.20 дин.	1.32 дин.
1 кгр. сира	1.02 дин.	1.05 дин.
1 кгр. сланине	1.03 дин.	1.13 дин.
1 мет. цента пасуља	10.59 дин.	14.86 дин.
1 мет. цента кромпира	8.14 дин.	8.80 дин.
1 литар вина	0.60 дин.	0.65 дин.
1 литар ракије	0.40 дин.	0.41 дин.
1 литар пива	0.75 дин.	0.82 дин.
1 кгр. соли	0.20 дин.	0.30 дин.
1 кгр. меда	0.76 дин.	0.86 дин.
1 мет. цен. суви шљива	14.07 дин.	20.95 дин.

10. — *Просечне цене животних намирница у Србији године 1908:*

Пшеница 100 кгр.	17.04 дин.
Кукуруз „ „	12.42 дин.
Раж „ „	12.66 дин.
Пасуљ „ „	18.21 дин.
Брашно пшенично 100 кгр.	29.27 дин.
Брашно кукурузно 100 кгр.	14.63 дин.

³⁾ На некојим местима и „нарок“ (ценовник?).

⁴⁾ Поп Лука Лазаревић, чувени јунак-војвода.

Хлеба 1 кгр.	0.28 дин.
Говеђине 1 кгр.	0.64 дин.
Овчевине 1 кгр.	0.57 дин.
Свињетине 1 кгр.	0.79 дин.
Масти 1 кгр.	1.39 дин.
Вина литар	0.60 дин.
Ракије шљивов. литар	0.50 дин.
Ракије комова литар	0.85 дин.

11. — Из тог и ранијег доба (од 1888. г.) забележио сам по сопственом искуству ове податке о ценама намирницама у унутрашњости Србије.

Као изасланик Министарства просвете за годишње и завршне испите по гимназијама бавио сам се неко време по разним местима унутрашње Србије и свуда сам налазио цене намирницама готово подједнако — скроз врло ниске. У механама плаћало се тада за преноћиште (конач) 6 гроша дин. (= 1 дин. 20 пар.); за обилат ручак с вином опет 6 гроша, а исто тако и за добру вечеру. Дан и ноћ могао је путник и странац провести за 3 дин. 60 пара. Црна кава марјаш (5 пара дин.), а исто толико и фињок ракије. Једном приликом частио је неки веселац по ручку „целу кафану“, а укупан рачун за сву ту „част“ износио је једва нешто преко 1 динара.

У Пироту изненадио ме овај случај. Изашао сам рано изјутра пред механу, где сам ноћно, да се надишем свежег, чистог ваздуха. Поред мене пролазе сељаци и сељанке са разном робом за пазар. Једна сељанка тера пред собом две ђурке, везане једна за другу.

— „Снахо! — Шта тражиш за те ђурке?“ — питам је.

— „Седам гроша.“ —

— „За једну?“ —

— „Не; за обе!“ —

Слично томе доживео сам другом једном приликом у другој једној вароши у унутрашњости. Изашао сам опет по навици на чист ваздух пред загушљиву механу и слушам, како се механица погађа за једно јагње. Тражи га буд-зашто... Мени већ прекипело, па ћу му рећи:

— „Што се, човече, толико ценкаш, кад је и онако јевтино. Неће те килограм меса стати ни 10 пара динарских.“ —

А он ће мени:

— „Е мој господине, да ја плаћам килограм јагњетине по 10 пара, не бих је јео.“ —

У народу постоји веровање, да је велики грех заклати и појести јагње пре Ђурђевдана, и сељак се тога савесно држи. Купци знају за ту празноверу, па је обилно искоришћавају. Сељак је у то доба године у новцу танак, па ће дати јагње раније по сваку цену. Прода га тако, да купац за саму кожу добије више, него што је платио живо јагње. Месо му остаје цабе и још нешто вишка — за вино.

12. — И Београд је био у то време за причу јевтин. Као редован професор Велике школе од г. 1887. имао сам тада месечну плату од 270 динара. С тим приходом излазио сам сјајно на крај, и ако сам добро живео. Стан од 4 собе са свима припадностима у центру Београда плаћао се 80 дин. месечно, а ко је хтео у лепој засебној кући становати, дозволио је себи за оно доба веома знатну месечну кирију од 100 дин. Са месечних 120 дин. на кухињу могла се читава породица добро хранити. Један килограм добра бела хлеба плаћали су Београђани са 20 пар. дин. па им је још фурунција хлеб у кућу доносио. Млеко ни зими није прелазило цену од гроша по литру, а јаја су била будзашто — по марјаш и ниже. Месо и маст смо плаћали највише 2—3 гроша 1 кгр. (како које и како кад): пар пидића 3—4 гроша; пар ђурака 3 динара, а лепо прасе 3—5 дин. Печену прасетину банка, сир, ћевапчиће и бурек трошили су и хамали. Хват (4 метра) букових дрва плаћао се са 28 дин. — да га смести у подрум... У опште узев цене намирницама и другим животним потребама биле су у то доба тако ниске, да је сваки и са малом надницом, платом или зарадом могао задовољно и добро живети.

13. — Из тог по исхрани Београда сретног доба је и приложена таблица. Њу сам израдио према физиологији исхране и према тадашњим ценама појединих намирница на београдској пијаци. Њоме сам се служио при својим предавањима на Великој школи. Било би од интереса, да који од млађих радника из наше струке изради сличну таблицу према послератним пијачним ценама појединих намирница на београдској пијаци.

14. — Таблица:

ХРАЊИВА И НОВЧАНА ВРЕДНОСТ НАШИХ НАМИРНИЦА
(на састојцима и ценама пијачне робе у Београду)

Број	Врста јела или пића	1000 гр. = 1 кгр. ица хрљива, делова и то:			Из 1 кгр. може се у телу извести		Пијачна цена по 1 килотр. у дин.	За 1 динар до- бија се:		Де се појде или попије 1 динар треба потрошати кгр.	Приметбе
		Белачи- ване гр.	Масти гр.	Сирово- ница	Топлотних јединица (Калорија)	Силе у кгр. (кгр. метража)		Топлотних јединица (калорија):	Живе (жн- овине, раде) силе:		
1	Хлеб	136	5.5	590	2127	904.315	0.23	9242	1,310.601	4.50	Обично 1 човек не може појести
2	Млеко	41	39	42	703	298.775	0.30	2343	331.872	3.30	
3	Сир (бољи)	430	70	12	2462	1,046.350	1.00	2452	348.783	1.00	МНОГО
4	„ (српски из окол. Београ)	206	288	12	3572	1,518.100	1.00	3572	506.033	1.00	
5	„ Кашкавал	242	310	27	3986	1,694.050	1.60	2491	352.928	0.64	
6	„ добар, мастан	255	300	15	3897	1,656.328	1.00	3897	552.108	1.00	
7	„ полумастан	290	240	20	3503	1,448.775	0.80	4379	620.323	1.25	
8	„ постан, мршав	340	115	35	2607	1,107.975	0.60	4345	615.546	1.66	
9	Јаја (20 комада)	141	119	—	1592	676.600	1.50	1061	150.355	0.66	
10	Говеђина, лоша, мршава	219	90	—	1735	637.375	0.90	1927	236.065	1.11	МНОГО
11	„ добра, дебела	169	272	—	3222	1,369.350	1.00	3222	456.450	1.00	
12	Свињетина, дебела	145	375	—	4082	1,734.840	1.00	3801	525.709	0.91	
13	Овчевина	148	364	—	3992	1,796.600	0.70	5703	855.524	1.42	
14	Сланина сушена	69	757	—	7323	3,112.275	1.40	5231	741.018	0.73	
15	Пасуљ	242	161	490	4498	1,901.650	0.30	14773	2,112.944	3.30	
16	Сочице	257	180	534	5001	2,125.428	0.80	6251	885.595	1.25	
17	Грашак	228	179	523	4744	2,016.200	0.80	5930	841.083	1.25	Не може свладати
18	Купус слатки	19	2	66	367	147.975	0.15	2446	324.388	6.66	
19	„ кисели	6.9	7.4	20	179	76.075	0.30	597	83.417	3.33	Не може свладати
20	Кромпир	20	—	218	976	414.700	0.10	9760	1,382.333	10.00	Не може свладати
21	Пиво	5	—	44	201	84.425	0.75	267	37.522	1.33	45 гр.
22	Вино	—	—	37	158	67.150	0.80	197	27.938	1.25	125 гр.
23	Ракија лута	—	—	—	—	—	0.80	—	—	1.25	500 гр.

ПОСЛЕРАТНО ДОБА

15. — Пијачне цене намирницама на бео-
градској пијаци месеца августа 1922.

1 кгр. хлебног брашна № 2	6.50 дин.
1 „ „ „ „ № 1	7.50 дин.
1 „ белог брашна	7.50 дин.
1 „ кукурузног брашна	5.00 дин.
1 „ говеђег mesa	15.00 дин.
1 „ телећег mesa	15.00 дин.
1 „ овчег mesa	14.00 дин.
1 „ свињског mesa	24.00 дин.
1 „ свињског (сувог)	30.00 дин.
1 „ сланине сирове	34.00 дин.
1 „ сланине суве	32.00 дин.
1 „ сланине ужичке	40.00 дин.
1 „ масти	34.00 дин.
1 „ сала	34.00 дин.
1 лит. млека	3.50 дин.
1 лит. киселог млека	8.00 дин.
1 кгр. путера	55.00 дин.
1 „ кајмака	40.00 дин.
1 „ сира овчијег	20.00 дин.
1 „ качкавала	30.00 дин.

1 „ кромпира новог	4.00 дин.
1 „ спанаћа	10.00 дин.
1 „ пасуља	7.00 дин.
1 „ купуса киселог	4.00 дин.
1 „ купуса слатког	3.00 дин.
1 „ кеља	5.00 дин.
1 „ бораније	7.00 дин.
1 „ грашка у зрну	30.00 дин.
1 јаје	1.50 дин.
1 свеж. зелени за супу	2.00 дин.
1 кгр. лука црног	5.00 дин.
1 „ бела лука	20.00 дин.
1 „ сувих шљива	12.00 дин.
1 „ меда	20.00 дин.
1 пар ситне живине	50.00 дин.
1 „ крупне живине	70.00 дин.
1 кгр. грожђа	7.00 дин.
1 „ сомове рибе	30.00 дин.
1 „ сапун за прање	17.00 дин.

16. — Просечне пијачне цене намирни-
цама на Београдској пијаци биле су:

1930 г. Јан. 1932 г.

1 кгр. брашна пшени. № 2	3.25 дин.	3.62
1 " " " " № 1	3.75 "	4.00
1 " " " " бело	4.25 "	4.45
1 " хлеба црног	3.50 "	2.75
1 " хлеба белог	4.50 "	3.87
1 " говеђине	17.50 "	10.50
1 " телетине	23.00 "	13.50
1 " јагњетине	15.00 "	25.00
1 " свињетине	18.50 "	12.50
1 " сланине сирове	18.80 "	10.50
1 " свињске масти	20.75 "	12.75
1 " сала	20.00 "	12.25
1 лит. слатког млека	3.80 "	3.50
1 кгр. масла	55.30 "	46.25
1 " масла топљеног	39.20 "	37.50
1 " кајмака	37.00 "	34.50
1 " сира (обичног)	16.60 "	12.00
1 " кромпира (новог)	1.75 "	2.37
1 " црна лука	1.75 "	3.50
1 " купуса (слатког)	1.65 "	2.50
1 " кеља	3.25 "	3.50
1 пишла зелени за супу	1.70 "	2.00
1 кгр. патлиџана (црвеног)	5.90 "	2.25
100 комада паврика (љуће)	6.50 "	—
100 комада краставаца	59.50 "	—
1 кгр. јабука	7.30 "	5.50
1 " трешања	9.10 "	—
1 " шљива (сувих)	15.50 "	7.25
1 " ораха	13.50 "	11.75
1 комад лимуна	1.20 "	1.12
1 комад пераница	2.700 "	2.00
1 кгр. шећера (у коцкама)	13.50 "	13.87
1 " шећера (ситног)	12.00 "	12.62
1 " кафе (сирове)	40.00 "	44.00
1 " пиринча	10.00 "	7.50
1 " макарона	9.00 "	10.50
1 лит. зетина (за јело)	27.00 "	17.75
1 кгр. пасуља	7.50 "	4.50
1 " сочива	11.00 "	10.00
1 " соли	3.00 "	2.87
1 " пекмеза	15.00 "	18.50
1 " сапуна (за прање)	11.00 "	10.50
1 комад кокошака	21.00 "	15.00
1 " ћурака	—	48.75
1 " гусака	29.70 "	37.50
1 " патака	16.60 "	19.25
1 " јаја	0.85 "	1.00
1 куб мет. дрва	149.00 "	136.00
1 лит. шпиритуса	11.00 "	11.25
1 " гаса (петролеја)	7.50 "	6.50
1 " бензина	6.50 "	6.50

*

Изгледало је у први мах, да ће се високим ценама животних намирница после рата — бар сељак користити, јер су намирнице за исхрану махом продукти његове привреде. Али се та претпоставка није обистинила. Напротив, не само те цене сељаку нису помогле, него су му донекле баш наудиле — нарочито у питању исхране. Исхрана по нашим сељач-

ким породицама била је и пре рата оскудна, лоша, нерационална,¹⁾ нарочито за време најтежих послова лети²⁾ — не толико због немаштине, колико због злих навика, незнања и нехата.³⁾ Данас је исхрана у маси нашег народа — судећи по најновијим подацима — још оскуднија, да не речем толико бедна, да лекари с правом говоре о „недохраности“ нашег сеоског живља.

Урок тој појави сасвим је природан. Високе цене сељачких производа нису могле достићи још много већи скок цена оној трговачкој, занатлијској и индустријској роби коју је сељак хтео-нехтео морао куповати. Та велика неразмера присилила га је, да на варошке тргове износи и последње остатке својих производа — жита, поврћа, зеља, живине, марве, млека, сира, јаја, воћа и т. д. — без обзира на најпрече потребе свог сопственог дома; без обзира на исхрану своје породице. Зато је после рата и имућнија сељачка кућа — да подмири друге потребе а по некада и које неоправдане прохтеве и навике — испразнила и кош и амбар, и ћилер и млекар, и ошак и пушницу, и подрум и трап, и тор и свињац, јагњинште, и живинарник, а о сиротињи и да не говорим. Трошила је махом „паочљиву проју“, качамак и киселицу: — постила и кад није било време посту. Шта више: по гдегде је већ од раног пролећа и те злехуде хране недостајало, па се у правом смислу те речи доиста гладовало... Сељанка је опет имала својих потреба, својих рачуна и жеља... па је за „лепе паре“ продавала и последњу кап млека, и последњу трунку сира, и последње пиле, и последње јаје из полога, и последњу воћку из оставе... Кућа пуна чељад, па ни детету ни ђачету, ни породици ни бабињари; ни болеснику, ни госту не

¹⁾ „Сељак се рани кукавио — покрај његове крајње земље. Велика је реткост, да га видиш код топла јела с нашком. Зато је малксасо, тром, крљав и склон жестоком пићима, који му трују душу и тело“. (Ст. А. Чучковић, културни техничар).

²⁾ „Осредњег стања и сиромашнији сељаци цело лето проведу хранећи се киселицом, пасуљем, младим луком, скробом и „јаловом чорбом“. Ова јалова чорба то је просто искувано пројино брашно, посолано и мало наксасо“ (Шумадија).

³⁾ „Погледајте га како се храни! Комад гњенаве проје, то је у највише случајева његова главна храна. Колико сам пута гледао у имућнијој домаћинској кући, кад чељад стану салетати домаћину само за ту једну милост, да им место проје умеси стрвни хлеб“. („Мале Новине“, 1901; „Гец“).

може — жеље или понуде ради — да пружи нашу млека, залагај сира или кајмака, коју суву шљиву или крушку, мало пекмеца или меда, неколико ораха или лешника и т. д. Нема се!... Све што је било бољег, појели варошки богаташи с пијанце, или однели поредници и туђинци, који „добро плаћају“ у иностранство. А сељак „пун пара“ као никада до тада не зна шта ће. Почео се угледати на обичаје и живот раскошних варошана, па је често по високој цени у вароши куповао ствари и робу, која му није била потребна и која никако није одговарала начину сељачког живота... или је у селу немилице трошио. Жене су махом напустиле трлицу, преслицу и разбој, па су се помодном робом из варошких дућана такмичиле са грађанкама. Тек над су у последње време цене баш сељачким производима почеле јако падати, народ је осетио, како је у томе грешно, што је мислио, да се „толике паре“ никако не могу потрошити.

За живот по варошима, а нарочито за живот Београђана — било је послератно време још судбоносније. Необичан скок послератних цена за најпрече потребе ма и најскромнијег грађанског живота — за рационалну храну, здрав стан, пристојно одело и нешто огрева — изазвао је и ванредне мере. Наднице радницима, плате и принадлежности чиновницима и службеницима и т. д. морале су се знатно повисити. Сем тога установљен и т. зв. „додатак на скупоћу“.

Те мере биле су без сумње сасвим оправдане. Па ипак нису показале оне резултате, које смо од њих ишчекивали. Јачим приливом радника и „малих прометника“; досељивањем елемената из трговачке, индустријске и обртне бранже и т. д. у веће градове наше земље нарочито у Београд — становништво наше престонице се за релативно кратко време утростручило, а тиме је и борба за опстанак постајала све озбиљнија и заоштренија. Заоштреност те борбе није попустила ни у

најновије доба, откад су (од г. 1928.) цене намирницама за исхрану почеле приметно опадати.¹⁾ И данас је живот у Београду тако скуп, да велика већина наших грађана апсолутно није у могућности, да својом зарадом и својим приходима подмирује најскромније, најбитније потребе своје егзистенције. Изузев неколико хиљада имућнијих породица и инокосника животни стандарт београдског савремена становништва наше престонице не одговара ни животном стандарту испод минималних физиолошких и друштвених потреба. Ако се томе додаду још и „потребе модерног живота“... онда је тај стандарт још много беднији.

Као неминуовна последица таквог стања у билансу нашег живота јављају се већ *озбиљни знаци телесног и моралног опадања* нашег становништва, а и једно и друго је за опстанак наших савремених и будућих генерација велика опасност. *Ваља увек на уму имати, да „гладан стомак не слуша придику“; да је намирени и задовољан желудац добар слуга... а ташт и жељан зао господар... Беда и невоља су лоши саветници човеку. Често ће и најбољу особу навести на странпутицу.*

Ми смо то већ осетили и бранимо се — како можемо и унемо. Нека је хвала одушељеној приватној иницијативи наших грађана: свако признање заслужују многобројна „хумана“ и добротворна друштва Београда: — али само милосрђе је слабо и немоћно средство према величини опасности, која нам прети од — *хроничне глади — крајње беде и пауризма с једне, а раскоша и разврата као опасног завођача с друге стране. Против њих се ваља мушки борити — озбиљно, смислено, систематски. У тој борби најпресуднију улогу имају — општине и држава.*

¹⁾ Индекс за исхрану опао је у овој години:

1 децембра 1928	1590
1 децембра 1929	1545
1 децембра 1930	1442
Априла 1931	1283

Београд на ивици „вароши-облакодера“ и „вароши-сашелишта“

Нема много, управо свега неколико година како је Београд добио свој регулациони план. Огроман пораст становништва престонице, који се за једну деценију повећао са преко 100 на сто, морао је да има своју експанзију у грађевинском ширењу вароши. Заиста, Београд је почео одавно да се шири, још у периоду првих предратних година, када је и отпочео нагли прилив новог становништва. Ни пре рата Београд није обилазео становима. После рата, настала је огромна несташница. Подизање нових, вишеспратних кућа, на место старих, порушених, није могло ни из далека да задовољи потребе. Тада је Београд почео да се подиже у ширину.

I

Изникло је неколико сасвим нових, страних насеља на периферији вароши: Пашино Брдо, Крагујевачки Ђерам, Нови Смедеревски Ђерам, Котеж Неимар и т. д. да не бих помињао злогласну Маринкову Бару, Јатаган малу, Пиштољ малу, од којих је ова задња благовремено порушена, док прва и друга још стоје као нужно социјално зло.

Расла су нова насеља, као што напуштена деришчад расту на улици: без реда, без надзора, без свих оних елементарних потреба и прохтева нових варошких насеља, која сама по себи, својим бројем становништва, а нарочито својим пространством, апсолутно захтевају. Нису остављени слободни простори за паркове, за тргове, за пијаце, па ни довољан простор за широке улице, које ће потребе саобраћаја бесумње ускоро захтевати.

Нове потребе показале су убрзо, да су и центру Београда потребни нови услови. И, после савесног испитивања, донет је регулациони план престонице, по угледу на остале велике вароши Европе и Америке.

Регулациони планови су данас, нажалост, људске замисли краткога века, ма да је њихов циљ да буду врло дуговечни. Огроман, диновски развитак и пораст великих вароши, прилив становништва у те политичке и привредне центре, тако звана појава урбанизма, расте толико несразмерно брзо, да сваки и најсмисленији план, па макар колико предвиђао у напред, никако не може да буде више задовољавајући, а врло често ни употребљив, већ после једне деценије. По-

ред прилива становништва, појављују се све нови и нови услови саобраћаја, технике, привреде, економије, па и хигијене, који траже нове непредвиђене измене, често тако крупне, да морају мењати физиономију неких делова, а можда и целе вароши.

Према садашњим потребама и потребама скоре будућности, регулациони план Београда је доста добро смишљен и вероватно је, да неће морати да поднесе крупније измене у току своје прве деценије. Могло би му се пребацити само то, што није предвидео довољно још веће простирање Београда у ширину, ма да није било никаквих сигурних разлога за веровање у његово простирање у висину.

II

Колико и како је непредвиђен био пораст варошког становништва у току од сто година, показаше нам следећа компаративна статистика између 1800 године и данас.

Париж од 647 хиљада на 4 и по милиона; Лондон од 800 хиљада на 7 и по милиона; Берлин од 182 хиљаде на преко 4 милиона; Рим од 167 хиљада на 900 хиљада. Највећи, диновски пораст, имао је у овом времену Њујорк. Од 60 хиљада становника он је данас порастао на 6 милиона, а са предграђима 9 милиона.

За Београд немамо тачне статистике становништва из 1800 године. Али, године 1842, када је дошао на владу кнез Александар Карађорђевић, Београд је имао 14.371 становника. Данас има преко 250 хиљада, а године 1921 имао је 112 хиљада.

Пораст великих варошких центара је, дакле, једна латентна појава, која се протеже већ више од једног века и која не показује никакву тенденцију да се заустави. Према томе, и Београд има са сигурношћу да рачуна на све већи пораст становништва у будућности, диктиран условима, који важе и за остале велике варошке центре у свету.

III

Да видимо, има ли Београд, и поред тога, још специјалних услова за пораст? Свакако има. Величина престонице, која је центар и политичког, и привредног живота, свакако је доста условљена бројем становништва дотичне државе. Београд је пре рата био престоница Краљевине Србије, са 4 и по милиона

становника. Сада је престоница Краљевине Југославије, са 14 милиона становника.

По бројности становника државе, престоница Југославије, упоређена са другим престоницама, још је доста далеко од просечног броја свог становништва. Неколико података то ће нам показати.

Чехословачка: 13 и по милиона, престоница Праг 677.000; Белгија 7 и по милиона, престоница Брисел 775.000 са предграђима; Холандија 7 милиона, престоница Амстердам 712.000; Португал 6 милиона, престоница Лисабон 489 и по хиљада; Шведска 6 милиона, престоница Штокхолм 419 и по хиљада; Грчка 5 милиона, престоница Атина 285.000; Бугарска 5 и по милиона, престоница Софија 213.000; Аргентина 10 милиона, престоница Буенос Аирес 1.780.000; Сиам 10 милиона, престоница Бангкок 900.000; Сејлон 4 и по милиона, престоница Коломбо 248.000.

Овде смо узели само европске земље, које услед рата нису претрпеле велике измене у својој територији, ни у броју становништва, те се однос њиховог броја становништва престонице према становништву опште, може сматрати нормалним. Куриозума ради навели смо и неколико ваневропских држава (Јужна Америка, Азија, Индија).

Дакле, без обзира на општу појаву урбанизма, само услед унутрашњих национално-државних околности, Београд ће са сигурношћу расти још динамичким корацима. Само у сразмери према својим суседним престоницама, Атини и Софији, Београд би требао да се попи на 450 до 600 хиљада становника, а свакако да ће тај пораст бити несумњиво већи.

IV

Очигледно је, према томе, да садашњи регулациони план Београда, ма колико смињен био, не може никако претстављати нешто апсолутно ни за неколико деценија унапред. Уосталом, свима онима који се баве проблемима урбанизма јасно је, да ни регулациони планови осталих великих варошких центара света не дају никакве гаранције, да ће кроз неколико деценија одговарати стварним потребама. Напротив, изгледају су сасвим противни, јер већ данас велики центри, а нарочито највећи, тим потребама не одговарају.

Због тога се с времена на време одржавају међународни конгреси за регулационе планове, урбанистички конгреси и референдуми, којима је циљ да на широкој основи предвиде потребе мало даље будућности, да би се на тој основи извршиле коректуре појединих постојећих регулационих планова.

Порастом становништва, једна варош мора следствено да има и своју грађевинску одговарајућу експанзију, која може да иде у два правца: у ширину, или у висину. Ако узмемо варош која је, у току једног века, доживела највећи пораст становништва, т. ј.

Њујорк (од 60 хиљада на 6, односно 9 милиона са предграђима), видимо да се та експанзија највише манифестовала у висину.

Њујорк је место рођења „облакодера“, цинова модерне грађевинске технике.

V

Београд, који је после рата имао такође огромну грађевинску делатност, изазвану наглим приливом становништва, почео је да се грађевински развија у два правца: у висину и у ширину. Одмах морамо констатовати, да је његова експанзија ишла пропорционално много више у ширину, него ли у висину. То није настало ни по каквом плану, него по стапним, економским и финансијским потребама и приликама.

Тип предратне београдске куће био је: од приземља, до два спрата. Дакле, тенденција је била развијања у ширину. После рата, такав тип кућа потиснут је на периферију, а центар је узео тенденцију развијања у висину. Често пута читали смо у нашим листовима о новим београдским „облакодерима“.

Има ли у Београду „облакодера“?

Појам „облакодера“ је донекле релативан, јер та реч не претставља никакав одређен технички израз за грађевину са толиким и толиким бројем спратова, или толико и толико метара висине. Он је настао у Америци, у Њујорку, где су подигнуте прве огромне палате, које су давале утисак да својим крововима задиру у облаке. Отуд и израз „облако-дер“.

Да видимо, дакле, шта у Америци претставља појам облакодера? У Америци, свака зграда која има до 20 спратова, сматра се данас обичном, мањом или већом, кућом. Тек зграда са више од 20 спратова улази у појам „облакодера“, а правим „облакодерима“ сматрају се зграде са 40 до 50 спратова просечно, док се неке пењу до 60 и више. Недавно је подигнут један нови облакодер са 67 спратова. Њујорк има укупно 3000 „облакодера“, Чикаго преко 1000, а Сан Франциско, Бостон, Филаделфија, Детроит и т. д. више хиљада заједно.

Какав би сипушан изгледао Београд према тим циновима грађевинске технике! Јер, ма колико нам велике изгледале зграде београдског центра, оне једва ако достижу 6 до 7 спратова просечно.

Дакле, по америчком појму, Београд је још врло далеко од „облакодера“.

Европски појам о „облакодеру“ је много скромнији; јер је по европским великим варошким центрима грађевинска делатност ишла много мање у висину. Лондон, ма да по броју становника не заостаје много за Њујорком (7 и по према 9 милиона са предграђима), у погледу висине заостало је врло много. У Европи сматра се „облакодером“ свака зграда, која има више од 10 спратова.

Београд на ивици „вароши-облакодера“ и „вароши-сашелишта“

Нема много, управо свега неколико година како је Београд добио свој регулациони план. Огроман пораст становништва престонице, који се за једну деценију повећао са преко 100 на сто, морао је да има своју експанзију у грађевинском ширењу вароши. Заиста, Београд је почео одавно да се шири, још у периоду првих предратних година, када је и отпочео нагли прилив новог становништва. Ни пре рата Београд није обилаовао становима. После рата, настала је огромна несташница. Подизање нових, вишеспратних кућа, на место старих, порушених, није могло ни из далека да задовољи потребе. Тада је Београд почео да се подиже у ширину.

I

Изникло је неколико сасвим нових, страних насеља на периферији вароши: Пашино Брдо, Крагујевачки Ђерам, Нови Смедеревски Ђерам, Котеж Неимар и т. д. да не бих помињао злогласну Маринкову Бару, Јатаган малу, Пиштољ малу, од којих је ова задња благовремено порушена, док прва и друга још стоје као нужно социјално зло.

Расла су нова насеља, као што напуштена деришчад расту на улици: без реда, без надзора, без свих оних елементарних потреба и прохтева нових варошких насеља, која сама по себи, својим бројем становништва, а нарочито својим пространством, апсолутно захтевају. Нису остављени слободни простори за паркове, за тргове, за пијаци, па ни довољан простор за широке улице, које ће потребе саобраћаја бесумње ускоро захтевати.

Нове потребе показале су убрзо, да су и центру Београда потребни нови услови. И, после савесног испитивања, донет је регулациони план престонице, по угледу на остале велике вароши Европе и Америке.

Регулациони планови су данас, нажалост, људске замисли краткога века, ма да је њихов циљ да буду врло дугочекни. Огроман, диновски развитак и пораст великих вароши, прилив становништва у те политичке и привредне центре, тако звана појава урбанизма, расте толико несразмерно брзо, да сваки и најсмишљенији план, па макар колико предвиђао у напред, никако не може да буде више задовољавајући, а врло често ни употребљив, већ после једне деценије. По-

ред прилива становништва, појављују се све нови и нови услови саобраћаја, технике, привреде, економије, па и хигијене, који траже нове непредвиђене измене, често тако крупне, да морају мењати физиономију неких делова, а можда и целе вароши.

Према садашњим потребама и потребама скоре будућности, регулациони план Београда је доста добро смишљен и вероватно је, да неће морати да поднесе крупније измене у току своје прве деценије. Могло би му се пребацити само то, што није предвидео довољно још веће простирање Београда у ширину, ма да није било никаквих сигурних разлога за веровање у његово простирање у висину.

II

Колико и како је непредвиђен био пораст варошког становништва у току од сто година, показале нам следећа компаративна статистика између 1800 године и данас.

Париз од 647 хиљада на 4 и по милиона; Лондон од 800 хиљада на 7 и по милиона; Берлин од 182 хиљаде на преко 4 милиона; Рим од 167 хиљада на 900 хиљада. Највећи, диновски пораст, имао је у овом времену Њујорк. Од 60 хиљада становника он је данас порастао на 6 милиона, а са предграђима 9 милиона.

За Београд немамо тачне статистике становништва из 1800 године. Али, године 1842, када је дошао на владу кнез Александар Карађорђевић, Београд је имао 14.371 становника. Данас има преко 250 хиљада, а године 1921 имао је 112 хиљада.

Пораст великих варошких центара је, дакле, једна латентна појава, која се протеже већ више од једног века и која не показује никакву тенденцију да се заустави. Према томе, и Београд има са сигурношћу да рачуна на све већи пораст становништва у будућности, диктиран условима, који важе и за остале велике варошке центре у свету.

III

Да видимо, има ли Београд, и поред тога, још специјалних услова за пораст? Свакако има. Величина престонице, која је центар и политичког, и привредног живота, свакако је доста условљена бројем становништва дотичне државе. Београд је пре рата био престоница Краљевине Србије, са 4 и по милиона

становника. Сада је престоница Краљевине Југославије, са 14 милиона становника.

По бројности становника државе, престоница Југославије, упоређена са другим престоницама, још је доста далеко од просечног броја свог становништва. Неколико података то ће нам показати.

Чехословачка: 13 и по милиона, престоница Праг 677.000; Белгија 7 и по милиона, престоница Брисел 775.000 са предграђима; Холандија 7 милиона, престоница Амстердам 712.000; Португал 6 милиона, престоница Лисабон 489 и по хиљада; Шведска 6 милиона, престоница Штокхолм 419 и по хиљада; Грчка 5 милиона, престоница Атина 285.000; Бугарска 5 и по милиона, престоница Софија 213.000; Аргентина 10 милиона, престоница Буенос Аирес 1.780.000; Сиам 10 милиона, престоница Бангкок 900.000; Сејлон 4 и по милиона, престоница Коломбо 248.000.

Овде смо узели само европске земље, које услед рата нису претрпеле велике измене у својој територији, ни у броју становништва, те се однос њиховог броја становништва престонице према становништву општине, може сматрати нормалним. Куриозума ради навели смо и неколико ваневропских држава (Јужна Америка, Азија, Индија).

Дакле, без обзира на општу појаву урбанизма, само услед унутрашњих национално-државних околности, Београд ће са сигурношћу расти још динамичким корацима. Само у сразмери према својим суседним престоницама, Атини и Софији, Београд би требао да се попије на 450 до 600 хиљада становника, а свакако да ће тај пораст бити несумњиво већи.

IV

Очигледно је, према томе, да садашњи регулациони план Београда, ма колико смињен био, не може никако претстављати нешто апсолутно ни за неколико деценија унапред. Уосталом, свима онима који се баве проблемима урбанизма јасно је, да ни регулациони планови осталих великих варошких центара света не дају никакве гаранције, да ће кроз неколико деценија одговарати стварним потребама. Напротив, изгледни су сасвим противни, јер већ данас велики центри, а нарочито највећи, тим потребама не одговарају.

Због тога се с времена на време одржавају међународни конгреси за регулационе планове, урбанистички конгреси и референдуми, којима је циљ да на широкој основи предвиде потребе мало даље будућности, да би се на тој основи извршиле коректуре појединих постојећих регулационих планова.

Порастом становништва, једна варош мора следствено да има и своју грађевинску одговарајућу експанзију, која може да иде у два правца: у ширину, или у висину. Ако узмемо варош која је, у току једног века, доживела највећи пораст становништва, т. ј.

Њујорк (од 60 хиљада на 6, односно 9 милиона са предграђима), видимо да се та експанзија највише манифестовала у висину.

Њујорк је место рођења „облакодера“, цинова модерне грађевинске технике.

V

Београд, који је после рата имао такође огромну грађевинску делатност, изазвану наглим приливом становништва, почео је да се грађевински развија у два правца: у висину и у ширину. Одмах морамо констатовати, да је његова експанзија ишла пропорционално много више у ширину, него ли у висину. То није настало ни по каквом плану, него по стањеним, економским и финансијским потребама и приликама.

Тип предратне београдске куће био је: од приземља, до два спрата. Дакле, тенденција је била развијања у ширину. После рата, таква тип кућа потиснут је на периферију, а центар је узео тенденцију развијања у висину. Често пута читали смо у нашим листовима о новим београдским „облакодерима“.

Има ли у Београду „облакодера“?

Појам „облакодера“ је донекле разнотан, јер та реч не претставља никакав одређен технички израз за грађевину са толиким и толиким бројем спратова, или толико и толико метара висине. Он је настао у Америци, у Њујорку, где су подигнуте прве огромне палате, које су давале утисак да својим крововима задиру у облаке. Отуд и израз „облако-дер“.

Да видимо, дакле, шта у Америци претставља појам облакодера? У Америци, свака зграда која има до 20 спратова, сматра се данас обичном, мањом или већом, кућом. Тек зграда са више од 20 спратова улази у појам „облакодера“, а правим „облакодерима“ сматрају се зграде са 40 до 50 спратова просечно, док се неке пењу до 60 и више. Недавно је подигнут један нови облакодер са 57 спратова. Њујорк има укупно 3000 „облакодера“, Чикаго преко 1000, а Сан Франциско, Бостон, Филаделфија, Детроит и т. д. више хиљада заједно.

Какав би сићушан изгледао Београд према тим динамичким грађевинске технике! Јер, ма колико нам велике изгледале зграде београдског центра, оне једва ако достижу 6 до 7 спратова просечно.

Дакле, по америчком појму, Београд је још врло далеко од „облакодера“.

Европски појам о „облакодеру“ је много скромнији, јер је по европским великим варошким центрима грађевинска делатност ишла много мање у висину. Лондон, ма да по броју становника не заостаје много за Њујорком (7 и по према 9 милиона са предграђима), у погледу висине заостало је врло много. У Европи сматра се „облакодером“ свака зграда, која има више од 10 спратова.

Да видимо колико таквих „облакодера“ има у Европи?

Статистика објављена почетком 1931 године каже нам следеће: Стокхолм две зграде по 18 спратова; Харков једну од 13 спратова; Ленинград две по 15 и 16 спратова; Анверс једну од 26 спратова; Брисел једну од 12 спратова; Хамбург, Келн, Штутгарт и Лајпциг неколико зграда по 16 и 18 спратова.

Београд, неколико зграда по 6 до 7 спратова. Дакле, ни по европском појму Београд нема „облакодера“.

VI

При формирању гледишта за опште велике планове вароши будућности, који би требали да корелирају и покажу пут садашњим регулационим плановима, стручњаци се руководе следећим основним потребама: 1. Саобраћаја; 2. Хигијене; 3. Економије; 4. Практичности.

Мишљења стручњака нису увек хомогена, али се ни ова четири гледишта често не дају измирити у једном јединственом пројекту.

Проблем саобраћаја у Београду где живи 250.000 становника, још се не осећа акутно. Кад искључимо саобраћајне несреће, које више мање имају да се припишу непажњи, моторни саобраћај не задаје велике сметње пешачком, ни обрнуто. Сасвим је то другачије у милионским варошима, као на пример: Њујорку, Лондону, Паризу, Берлину и т. д. Тамо се води отворени рат између кола и пешака, који задаје не мале бригае и подноси своје многобројне људске жртве.

Ове тешкоће саобраћаја, а нарочито људске жртве, дале су повода једном плану, који заиста није нестварљив. Наиме, нова велика варош, уместо једноставних тротоара за пешаке, имала би два низа тротоара. Први ред ишао би, као и сада, у висини улице дуж зграда. Други ред ишао би одмах изнад првог, у висини мецанина зграда. Одатле, преко мостова, пешак би могао да пређе несметано на другу страну улице, док би доњи спрат улице, поред доњег тротоара, био искључиво резервисан колском саобраћају. На тај начин пешак и кола никада не би дошли у сукоб.

Мислило се и на ваздушни саобраћај: удељивање кровова за авионске аеродроме и смештање високих антена за пристајање ваздушних лађа. У том правцу већ је и нешто учињено у Њујорку. Један од најновијих авионских „облакодера“ Empire State добио је антену чији је отпор сачунао на 50 тона више од снаге ветрова, да би могао послужити као пристаниште за ваздушне лађе. На крову исте зграде налази се и велика платформа, довољна за атерирање и деколирање авиона. У Лондону више крупних финансијера образовали

су друштво „Синдикат Сити“, за подизање лондонског аеродрома на крововима, што би било јако корисно ваздушном саобраћају, јер је садашњи лондонски аеродром Кројдон удаљен цео сат од вароши.

VII

Врло важно питање урбанизма је питање хигијене. Њиме су се бавили не само конгреси урбаниста, него и конгреси лекара, па и социолога.

Велике вароши, онакве какве су данас, заиста дају врло мало услова за хигијенски живот чак и најимућнијем делу становништва, а камо ли оном огромном делу економски најслабијих. Са те тачке, да ли је боље подизати вароши у висину, у виду „облакодера“, или у ширину?

На овом хигијенском питању сукобила су се два гледишта: 1. За „облакодере“ и 2. За раширкане вароши, тако зване „вароши-сателите“.

„Облакодери“ имају своју нарочиту изградњу, диктирају потребама технике. Идући према врху, они су све ужи и ужи, наслојеви. Доњи спратови, дакле, имају ограничену светлост и ваздух, али горњи спратови имају око себе велика просторства најчистијег ваздуха и светлости, више него ли ма који стаз у вароши ниских кућа. Кад се узме у обзир да су нижи спратови „облакодера“ одређени за канцеларије, радње и радионице, а горњи за станове, онда, тврде присталице „облакодера“, види се да су хигијенски услови „облакодера“ и са те тачке одлични.

Идеја т. зв. „вароши-сателита“ потекла је на северу Европе, где постоји традиционална тенденција засебних малих кућа, најидеалнијих кад су свега за једну породицу. Према том пројекту, центар вароши требао би да прими само радње, канцеларије, установе и радионице, док би станови били на периферији, у групама насеља малих кућа, окружених зеленилом и баштама. Идеалан пример такве „вароши-сателита“ је шведска престоница Стокхолм, са својих 420.000 становника. У кругу од 26 километара око вароши диже се 25 зелених група здравих насеља, везаних за центар многобројних трамвајским и аутобуским пругама.

Овим питањем „облакодера“ и „вароши-сателита“, бавио се много Међународни конгрес регулационих планова, одржан претпрошле године у Риму. На конгресу је преовладао концепција „вароши-сателита“, са централном групом великих грађевина, које иду у висину, и у којима би била сконцентрисана целокупна радна делатност. Тај центар био би опкољен зоном зеленила, а иза те зоне, у кругу од 30 до 50 километара, дизала би се серија малих насеља, везаних за центар брзим саобраћајним пругама.

VIII

Треће, економско питање, поставља се такође на разлици између „вароши-облакодера“ и „вароши-сателита“. Присталице „облакодера“ наводе огромне трошкове, које једна растркана варош мора да поднесе због дужине саобраћајне мреже, електричне мреже, гасне мреже, канализационе мреже, водовне мреже, калдрмисања и т. д. док је то све код концентрације становништва у „облакодерима“, који могу примити од 3500 до 5000 становника сваки, куд и камо јефтиније. Свакако је тачно, да одржавање растркане вароши стаје знатно више.

Са гледишта практичности, могу такође да буду две тачке гледишта. Да ли је боље долазити на рад и враћати се са рада кући далеко на периферију, гужвати се у препуним колима трамваја, аутобуса, на макар и подземне железнице, изгубити на томе сат два и више дневно времена, или је боље силазити са висина неког четрдесетог спрата и пети се опет натраг (лифтом наравно), са уштедом у времену? Питање појединачног укуса.

Амерички урбанизам, дакле присталица „облакодера“, применио је сву своју практичност на то поље.

Још пре неколико година, на сваком двадесетом спрату висине почеле су се конструисати простране терасе, са цбуњем и цвећем, које добијају изглед висећих вртова. На овим терасама отварају се продавнице дувана, слаткиша, па чак и мале поштанске станице за потребу становника. На новим „облакодерима“ пројектују се сада на тим терасама просторије за продавнице животињих намирница, кафе, дансинге и т. д. Поред тога, лаки гвоздени мостови у ваздуху, на двадесетим спратовима, везиваће „облакодере“ један за други. И тако, један Американец моћи ће да проведе цео свој живот, од рођења до смрти, или у једном истом облакодеру, или чак на двадесетом, односно четрдесетом спрату вароши, не силазећи никада на земљу и немајући никада ни потребе да стане ногом у овоземаљску праћину. Чак и кад би његова канцеларија или радионица била у неком другом „облакодеру“, он ће висећим мостовима одговарајућег спрата тамо стићи и спустити се у канцеларију лифтом, а одакле опет лифтом горе и мостовима натраг кући.

IX

У погледу регулационих планова, Њујорк је отишао бесумње даље од свих осталих градова. Он има пројекат чак за годину 1965. Тај пројекат предвиђа варош са 20 милиона становника. Да би се овај прилив смејство, предвиђено је два милиона нових станова. „Облакодери“ ће се подићи до висине од сто спратова. Од саобраћајних средстава нестаће трамваји и аутобуси, а развиће се снажно мрежа подземних железница. Али,

највећу будућност у градском саобраћају имаће аутомобили, који ће се кретати двоstrukим низом подземних путева. Тако ће под земљом постојати три типа саобраћајних артерија: једна за подземне железнице, друга, изнад ње, за јавни аутомобилски саобраћај, а изнад ове још једна, за приватне аутомобиле.

Између два гледишта за стварање нове велике вароши, то јест: „вароши-облакодера“ и „вароши-сателита“, може се рећи да Америка заступа одлучно прво гледиште, док је Европа делом за „варош-сателит“, а делом за неки ужи или шири компромис.

Француски архитекте урбанисти Ла Корбизие и Пере замишљају модерну варош са „облакодерима“, али међусобно знатно удаљеним. Сви прозори гледали би у слободно небо, те тако не би била потребна дворишта. Од четрнаестог спрата на више становници би имали потпуни мир и чист ваздух. Ове благодети, у мањој мери, уживали би и нижи спратови, јер би зграде биле окружене пространим трговима. На подножју „облакодера“ простирали би се зелени паркови: зеленило би било одело града. На ивици земље вршила би се целокупна трговина. Али, кафе и сва места одређена за одмор или за трговину луксузних артикала имала би своје место на терасама.

Италијански инжињер и стручњак урбаниста Уго Валеки не дели ово мишљење. Он више верује у будућност „вароши-сателита“, према концепцији Међународног римског конгреса, бар у Европи.

X

У једном референдуму, који је пре неколико месеци извршен међу најчувенијим архитектама Америке по питању облакодера и његове будућности, износимо неколико најавторитативнијих мишљења. Архитекта Harvey Wiley Corbett вели:

„Облакодер није само по себи један успех архитектуре, већ у практичним резултатима показује све више своју пуну корисну страну. Статистикама се утврдило, да је у Њујорку саобраћај у вертикалном правцу трипут већи од саобраћаја у хоризонталном правцу. Другим речима трамваји, надземне и подземне железнице и јавни аутомобили у америчкој метрополи превозе дневно само трећину путника, који се служе лифтом. Претпоставимо да се све зграде у Њујорку смање по броју спратова на четири или пет, као у европским варошима. У том случају 90% особа, које сада употребљавају лифт, употребљавале би превозна сретства у хоризонталном правцу, те би се тако саобраћај у нашим градским улицама нагомилао бар за трипут. Може се дакле без трунке сумње тврдити, да би саобраћај улицама Њујорка, кад не би било „облакодера“, постао немогућ.

Концентрација ових великих грађевина

је логичан развој тенденције стварања одређених индустријских зона. Та се тенденција јасније манифестује у америчким градовима, него ли у осталим. Када се налазим у Лондону, утрошим велики део дана у таксију, да бих стигао на разне састанке, ма да су то све састанци са лицима из грађевинарске индустрије. То се дешава због тога, што су њихове канцеларије раштркане по свим крајевима вароши. Исто се дешава у Паризу. Напротив у Њујорку, све категорије грађевинара, инжењера, конструктора и архитекта сконцентрисале су се у зони ограниченој облакодерима, између Пете и Четрдесете улице. Из моје канцеларије могу удобно да обавим петнаест састанака дневно јер, да бих стигао од једног до другог, треба да пређем максимално растојање од петнаест минута. А многе особе, са којима треба да се састанем, станују у истој згради.

Сада, на пример, претставници радиоиндустрије расути су по разним местима Њујорка и жале се да губе много времена око својих састанака. Одатле се родила идеја о конструисању Радио Ситија, који ће се подићи са учешћем Џона Д. Роџерса млађег и Радио корпорације. Ово ће бити највећа грађевина Fifth avenue, у ствари варош у вароши. У њој ће наћи места позоришта, опере, кинематографи, канцеларије, цинковске гараже и безброј удобности, тако да ће бити непотребан излазак за ма какав посао.

Када буде готова, за четири године, ова Радио варош претстављаће највећи „облакодер“ у Њујорку.

Њена предвиђена цена коштања је по предрачуна 50 милиона долара (скоро три милијарде динара) и већ су склопљени уговори за 125.000 тона грађевинског челика, из кога ће се изградити 700.000 транерза за армирање грађевине.

У њој ће удобно становати 50.000 особа.

Главни тело ове мале вароши образоваће три „облакодера“. Средњи ће имати 68 спратова, а побочни по 45. Захваљујући овој згради, један велики део хоризонталног саобраћаја претвориће се у вертикални, на велику корист варошког саобраћаја, као што сваки може да схвати.

Ја држим да је „облакодер“ показао, да је најбоље средство за дисциплинирање масе и избегавање уличне претрпаности. Уверен сам, да ће га вароши будућности широко искористити“.

XI

Други угледни архитекта, Ralph Walker, полазећи са претпоставке, да ће усавршавање металног грађевинског материјала укинути све границе висинама грађевина, изјавио је: „Главни је проблем утврдити, да ли свет воли да се његов живот креће вертикално, или хоризонтално. Када се реши, вароши ће се подизати по његовој жељи.

Убеђен сам да будућност припада „облакодерима“, који ће постати типичне грађевине не само великих градова, него и малих вароши. Моје мишљење је основано на савршеном задовољавању „облакодера“ као места за становање и економности, коју он претставља. Онај ко станује у становима „облакодера“ може да има модерне удобности, чак и луксузе, много лакше од онога који станује у кућама обичног типа, где исте удобности достижу апсолутно немогуће цене.

„Облакодери“ који већ постоје, само су претходници оних, који ће се готово сигурно раширити по целом свету. Кад становници градова најзад науче да искоришћавају земљиште, триумф „облакодера“ биће осигуран. Тада ћемо порушити старе станове, да би живели у другима са много више ваздуха и пуних светлости, које ће нам пружити ове најмодерније грађевине. Околно земљиште моћи ће тако да послужи развијању једне здраве физичке културе“.

Архитекта Рајмонд Ход предвиђа множење „облакодера“ повезаних у групе и све виших. Мисли, да би се лако могли подићи „облакодери“ високи преко 2000 метара. Ове групе „облакодера“ биле би повезане у вертикалном правцу мрежом лифтова, а међусобно неком врстом подземних „tapis roulants“.

XII

У Београду, као што смо раније видели нема још облакодера, ни по америчком, ни по скромнијем европском појму. Али, ако се узме у обзир његова грађевинска делатност пре рата, онда су његове палате са пет, шест и седам спратова огромна етапа напред.

Данас, Београд још нема своју одређену тенденцију у трасирању будуће грађевинарске делатности, као на пример Стокхолм, тип „вароши-сателита“, или Њујорк, тип „вароши-облакодера“. Према периферији, он показује тенденцију „вароши-сателита“, према центру „вароши-облакодера“, али ни једна, ни друга нису јасно дефинисане. Изградњи периферије не поклања се довољна пажња, да би она заиста могла да претставља идеална насеља за београдско становништво. Уосталом, експанзија Београда сасвим у ширину, повећала би још више и тако већ превелике материјалне терете за издржавање престонице.

Најреалијше је предвиђање, да ће Београд у будућности претстављати компромис „вароши-сателита“ и „вароши-облакодера“. У том правцу било би добро већ сада повести рачуна о изградњи и регулисању периферије с једне стране, а о будућем грађевинском изгледу Краља Александра улице с друге стране. То су питања која, поред постојећег регулационог плана за скору будућност, захтевају још један шири регулациони план за даљу будућност несумњивог цинковског развитака наше престонице.

За међубалкански сајам у Београду

Наша јавност за последњих десет година дванут је дискутовала разне предлоге и пројекте о оснивању једног сталног сајма у Београду.

Престоница једне велике, моћне и значајне Краљевине у данашњем међународном животу имала је и има све услове и све разлоге, да буде моћан центар не само за привредни живот целог Балкана, већ у исти мах и за сам југоисток Европе, од немачких и пољских граница па све до Атине, Смирне и Анакаре.

Тај значај Београда требало је увидети одмах после рата и уједињења. Међутим, први пут су наши привредни кругови и наши економски писци осетили потребу једног сајма тек око 1924 и 1925. г. Наши привредници тада су били загрејани и одлучни да ову идеју остваре. Исто тако и надлежна министарства, као и привредне корпорације бавиле су се и потпомогле пројект о оснивању једног сајма у Београду, који би или једанпут или два пута годишње нашу престоницу претворио у центар агркултурног, индустријског и трговачког живота Балкана и југоистока Европе.

У то доба привредни услови, као и сам послован живот давао је читав низ гаранција за успех београдског сајма. Послови у Београду су се развијали. На све се стране зидало. Пuteви водени, гвоздени, ваздушни и сувоземни су се пројектовали и израђивали. Само је недостајала одлучија реч и ушљивији став наших привредних корпорација и нашег пословног света.

И ако је београдски привредни свет у то доба био загрејан идејом сајма, и ако су биле мобилисане најбоље воље, опет све је остало без икаквог стварног резултата. Објективности и правде ради морамо рећи и признати да услови за један сајам већих сразмера нису постојали у пуној мери. Пре свега ни једно место, које се могао узети у обзир у погледу сајмништа није било погодно. Највише су долазила у обзир три терена. Прво у доњем граду београдске тврђаве. Тај терен и покрај неких преимућстава није ниуколико био погодан. Сури и сиви бедеми ни у ком случају нису могли да буду живи и привлачни декор за један сајам где је потребна оптимистичка и шарена пулсација живота једног сајма. Зидови неоплеменени зеленилом, терен без вртова, хоризонти које

затварају сура и оштра градска платна врло су мало привлачна места за послован и трговачки свет. А особито за странце. Други терен, који је долазио у обзир био је на Малом Калемегдану и дунавској обали. Али ни ту нису постојали сви услови. Особито прилаз дунавској обали био је немогућ, а у исти мах естетски ружан. Остао је трећи терен: Топчидер или Топчидерско брдо. Топчидер је тако исто пружао сметње. Једино погодно место, управо место које је давало наде одбору за оснивање београдског сајма у то доба је Топчидерско брдо. Само један услов био је сам терен: величина простора и лепота видика. Сви разлози постојали су противу овог пројекта. Пре свега на том огромном терену требало је изградити путеве и потребну трамвајску мрежу. Требало је спровести обилан водовод, а инсталације на Макишу биле су више но недовољне. Требало је спровести електричну светлост, изградити калдрию, начинити вртове, баракe итд. И све те потребе показале су се и сувише тешке и неизводљиве.

Међутим, при данашњим условима рада, видимо да је се опет нешто могло извести и остварити. У то доба било је довољно новца, цене су биле повољне, постојали су и други zgodни услови. Да су се онда поступно савлађивале тешкоће данас би Београд био способан да значи нешто у трговачком животу Југославије, ако не Балкана и југоисточне Европе. Исто тако демографска структура нашег живља у престоници била би данас чвршћа.

Међутим, Балкан осећа потребу за једним сајмом већих сразмера. Није потребно да показујемо на Беч, Пешту, Праг и Загреб. Последњи, по основању од сајмова — солунски сајам — показује нам колико је Београд могао да игра улогу у привредном животу, и колико је Солун успео да за неколико година смишљеног рада отме — прво — Цариграду привредни и трговачки значај на Балкану, а затим да преотме економску улогу Београда, у погледу сајмова, и ако привремено.

После првог и неуспелог рада на стварању нашег сајма, ми смо преко београдске штампе пре три године опет отпочели кампању за основање ове важне привредне организације.

И опет су се јавиле добре воље. И опет

су се заинтересовали наши привредни кругови, наши економски писци, као и државни чиниоци. Општина града Београда обећала је чак и новчану потпору. Али, опет питање потребног терена за сајмиште стварало је главне и непремостиве тешкоће. И покрај најбоље воље ствар је промашила. И о њој се више не говори. Предлагани терен на левој обали Саве показао се као недовољно примамљив. У најбољем случају тамо и на Војном острву могао би да се приреди само сајам туристичких артикала и воденог саобраћаја.

Међутим, данас је поново потребно покренути акцију за основање једног сајма у Београду.

Економска депресија у свету, застој полова и економска криза, као и друге неповољне појаве морају и треба да нас неуморно гоне на повећање рада, на стварању радности једном речју, на једну енергичну, и то врло енергичну акцију.

Треба прекинути са заблудом о тешкоћама. А особито треба прекинути са још већом заблудом, да је некада било боље и да треба чекати повољније услове. Ко добро познаје историју за њега је јасан један други закон и једна друга истина: свако доба имало је своје тешкоће и то често непремостиве тешкоће. Од када човечанство зна за себе оно је увек имало да се бори са свим врстама тешкоћа и препрека. Идеални се услови живота и рада никада без напора, и то крвавог напора нису јављали и не јављају. Пристати на стање мировања баш сада кад су кризе на све стране, примити пасиван став, истицати принципе уштеде баш онда када оне значе само умртљавање огромног броја радних снага, све то значи усвојити принцип поступног и свесног самоубиства. Тешкоће су зато да се савладају, кризе су зато да прекале снагу и да људе начине племенитијим и бољим. Само је тај и такав пут услов изласка из кризе и начин за савлађивање свих тешкоћа. Живот треба схватити врло озбиљно. И ако се тако приђе тешкоћама и кризама, онда је њихово дејство смањено за половину, као и само њихово трајање.

Из тих разлога и са тим побудама ми поново дижемо свој глас тражећи да се сви негативни принципи пасивности и мировања одбаце, и да се свесно уђе у савлађивање тешкоћа. А Београд има права да се за њега пласирају све наше жртве и све наше добре воље. Београд има права да га што интензивније развијамо, да га чинимо привлачним не само за становнике наше Краљевине, већ и за остали и поштени пословни свет.

Југославија и цео Балкан су велики терен, на коме животни, културни и економски стандард има и треба да се стално развија. Цео је тај терен благодаран и племенит за рад, напор и живот. И природан центар свих радних снага, целокупне животне и стваралачке пулсације Балкана може и треба да буде једино и само у нашем Београду.

Истичући поново идеју о стварању сајма у Београду, ми истичемо да у њему видимо и једино средство за обнову привредног живота престонице и за повраћај његовог пословног значаја у Краљевини. Сајмови привлаче послован свет, привлачни су радним снагама, које данас стоје пред прозорчетом „Коре Хлеба“. Сајам би био потребан и за наше агрикултурне и сточарске артикле. Сајам би оживео људе и охрабрио духове.

И ако досадашњи пројекти са сајмовима нису могли да се остваре због отсуства згодног терена за сајмиште, ми мислимо да и тај разлог отпада.

У сред Београда налази се потребно земљиште згодно постављено за један сајам. Од студентског Дома и Техничког факултета, до Александрове улице, улице Краљице Марије, па све до Таковске са старим гробљем и Таш-мајданом налази се празан и врло простран терен на коме би се могли да подигну сви они потребни навиљони, које захтева један модеран сајам. Збиља ту се не би могло приступити зидању огромних палата, као што је то случај са сајмом у Прагу. Али ту су сви они услови који су потпуно идентични са сајмом у бечком Пратеру, а око познате Родунде. И тамо је све у лепим и веселим навиљонима. И тамо је терен исто тако велики, као и онај који предлажемо за сајам од Студентског дома до продужења Студентичке улице. За неколико година тај би терен био довољан, све док се не би оспособио онај на левој обали Саве.

Други предлог који би имали да учинимо jeste у називу београдског сајма.

Београд не сме да заборави свој значај и своју улогу у Краљевини и на Балкану. Да би та идеја била и саставни део његовог бића, његов хоризонт и његово гледиште мора бити увек велико: увек мора да ради у оној сразмери, која ће имати да од Београда створи један велики привредни центар за цео Балкан. Београд не сме да заборави да је он позван да у њему буде једног дана Међубалканска Банка основана од свих балканских држава. Он не сме да заборави, и мора у том правцу да ради, да од Београда створи један велики привредни центар за цело полуострво. Зато би сајам, који би имао што пре да се приведе у дело, требао да добије достојно име у Међубалканском сајму.

Прилози за историју Београда:

Мирослав Голубовић

Fragmenta tragoediae belli

— Роман, који је награђен I наградом (са 10.000 динара) на конкурс Општине града Београда за најбоље дело из одбране Београда —

I

Ноћас смо стигли са претстраже.

Пожурио сам нашем ћати, да га питам, има ли поште? — Чекало ме је писмо.

Отворим га нервозно и издвојим се у страну, да бих га прочитао на миру. Пише ми мајка:

„Сине мој!

Твоје ме ћутање чуди. Увек си био тачан. Писао си ми писма врло често, чешће него Бата. Сад ево већ месец дана, а од тебе ни речи. Од Бате исто тако. Сазнала сам од једне госпође, — њен је син са нашим Батом, — да су на бугарској граници. Далеко... страшно далеко!...

Данас сам хтела, да дођем до тебе, да ти донесем преобуку и нешто за јело. Знам, да си жељан свега. Али отац... ти га знаш... није дозволио. Његово тврдоглаво ћутање све нас редом мучи. Он страшно пати!...

Да, — он страшно пати!.. Због мене. Ја сам његово мезимче и његова маза, која је напустила кућу, — боље рећи побегла и ступила — против његове воље — добровољно у рат!

Сећам се мајчиних речи, како ми је говорила, кад сам једном добио излаз, да одем кући и узмем преобуку... „Отац за тобом много жали; стално те спомиње и тражи.“ ...Причала ми је: Како шета по дворишту, дозива децу, прикупља их око себе, спомиње моје име и сам себи говори: „Увек ми је у глави онај несрећник!...

Довршио писмо. Ставим га у копоран и пођем на Чукарицу да доручкујем.

Прва кантина пуна је војника; пију и препричавају ратне доживљаје. Овде ми се није свидело; пођем у другу.

Келнерице скакућу од стола до стола и служе госте, већином војнике. Сукњице се депршају, чокањчићи лете. Војници и гости добацују им масне пошалице, задирују их и штипкају.

Армуника трешти, песма се ори... Позадински живот.

Изишао сам напоље и размишљајући упутио се према Фабрици шећера. Једна граната прохуја и тресну више фабрике.

Само зачас она ми прекиде ток мисли.

Нагло сазрела, моја такорећи, до јуче детиња памет једва је разумевала оправданост свега овога метежа. Ни дете ни човек — схватао сам дужност и своју и других: да се ставимо на браник Отаџбине. Али се ни сам могао да помирим са свим оним прљавим и ружним, што неминовно прати све велике подвиге, ма и из највеће даљине. Са последњим трзајима ових мојих другова...

Зар уз светле и велике појмове: Жртва и Отаџбина — везивати прљави оргијања и похоту?!...

Љута можда на светлу чистоту мога схватања, и друга граната долете, нешто краће темпирана.

— Гле!.. Па ови се не шале... добаци неко, бежећи, да се заклони за фабрички зид. Потрчим и ја уз тај уображени заклон. Са мном још неколико војника.

Поред фабрике наслагане гомиле угља.

Баш кад је и та друга граната дозујала, у непосредној близини угља нашла се сељанка са кантом млека у руци. Граната звизну сред гомиле угља и сељанке нестале у црном облаку.

Претриусмо.

Кад се облак црне угљене прашине разиђе, угледамо сељанку.

— „Отац те швапски!.. грди она и рукама брише гар са очију... Рука ти се осушила! Ух, што ме уплаши!...“ па дограби канту и оде за послом.

—:—

Одмарамо се на Ади Циганлији.

Ада је позната са своје природне лепоте, а чувена по борбама, које су на њој вођене. Велике су жртве пале на њој 1914. године. Сваки корак земљишта засађен је гробовима. Мале гробне хумке, што су се таласасто као морски вали пружали по ади, потпуно су ишчезле.

Израсло цбуње, трава и пољско цвеће покрили су и остатке трагова тужне слике и заменили их лепотом природе. У близини понтоноског моста, покрај саме обале, стоје још неколико добро очуваних гробова виших официра, и потсећају на крваве борбе, вођене по некада густој и цбуновитој ади, борбе прса у прса, борбе решавање кундаком и бајонетом.

Боравак овде права је благодет за нас. Лепа ада сва у зеленилу, а с једне и друге стране загрлила је река Сава.

Осећамо се ту, као да смо на каквој страпој „ревијери“ — не знаш, са које је стране лепше! Таласи заплјускују обалу и ударају о шлепове, у којима станујемо.

Преко дана пецамо рибу, сунчамо се и купамо. Из воде излазимо само онда, када се за то укаже каква службена потреба, или кад нам досади купање, па по ади скупљамо дивље крушке и беремо купине.

Проводимо дане одмора...

А ноћи?..

Како су овде лепе ноћи!

Са пуним стомаком белог пасуља и рибе, коју сами хватамо, па на сланини из пасуља пржимо, излеђавамо се по трави, причамо разне доживљаје и сањаримо.

Шта би друго? — Пул стомак брзо постаје за нас војнике главна ствар, са које у лепој ноћи, уз тихи поветарац прелазимо у сањарење и занос.

— Сећа шили се, Мирославе, отпоче мој десетар Сава „Геја“ — кад оне ноћи заборавијемо Чопоровића на непријатељском терену?

— Сећам се.

— Беше магловита ноћ, — наставља Сава, посматрајући како на небу трепере звезде. — Пребацили нас чамцима код карауле „Јарац“ на непријатељску страну. Крстарећи по терену наиђосмо на зеца, који преплашено штуче између наших ногу. Одједном пљгну пушка...

— За њом још неколико, — додајем ја.

— Да. Пуцали смо у разним правцима, јер нисмо знали шта је у ствари. Дошла нам је и помоћ са објавнице. Убрзо затим позукли смо се на нашу обалу. Тек тада смо приметили, да нам нема једног друга. Није било могућности, да се вратимо по њега.

Идуће ноћи нашли смо Чопоровића на истом месту у цубу, жива и здрава, али изгладнелог као вука.

— Знам, друже. Целу ту гужву направно је Жика „Баволче“...

—:—

Одред се повећао. Добили смо седамдесет питомаца, који су прекобројни — одбијени од пријема у подофицирску школу у Скопљу, добровољно ступили у наш одред.

Све сами дечаки од 16—17 година, из разних крајева. Опијени патриотским одушевљењем као и ми, ступили су добровољно, да помогну Отаџбини.

Већина њих још су деца, млади и неразвијени. Лица им бледа, безбојна, а израз детињи. Ни мало не личе на ратнике, већ на дечаке, којима је место у соби, покрај књиге или забаве, а не на бојном пољу.

— Шта ће ова деца? — буни се зодник Грубишић.

— Да крче мине, — додајује неко.

— Јадна ли вам мајка... а ко вас посла овамо?!..

— Добровољно смо дошли, — одговара старосрбијанским нагласком један од дечака. Грубишић га погледа и заклима главом.

Долазак питомаца пореметио је наш одмор.

Њима је потребна брза обука; потребно је, да се на брзу руку спреме у најјоснојвнијим војничким знањима.

Због њих почеше сада и нас да изводе на обуку.

Уместо пецања, купања и сунчања презнојавање и рекрутско сецање, кога смо се ми давно ослободили.

Чим сване зора изводе нас на обуку. Окрећу нас на лево и десно. Терају нас, да се развијамо у стрелце и вршимо јурише. Преко целог дана само се чује команда „Мирно!“

— „На парове разброј-с!“

— „У двојне редове на десно!“

Када нас добро измуче, почињу са теориском гњаважом. Текст заклетве... Разне километарске дефиниције мирнодопских војничких појмова и предмета, без којих се у рату сасвим несметано може погинути.

Водник објашњава рад пушке, њене делове и руковање њоме. О руковању бомбама, њиховом „корисном“ дејству... и другим, нама већ толико познатим стварима. Питомци пажљиво гутају сваку реч; њима треба обука, њих она чак и занима! Али за нас старе ратнике обука је сада право мучење.

Та ми врло добро знамо, да се и без ње може погинути и да она увек мање вреди од доброг закљона.

Већ неколико дана траје обука. У нашим редовима почеле да круже вести о великој офанзиви, коју непријатељ спрема.

Настаде шушкање. Од војника до војника, од чете до чете вест се шири брзином усмене репортаже. За кратко време новости се препричавају на разне начине, па чак и фантастично. Тако постају, шире се и одржавају такозване „коморијске вести“. На њих се не би много полагао, кад их не би потврђивала повремена артилериска ватра.

Авиони почеше да се дижу чешће по досада.

Донеше нам извештај, да је немачка војска препловила Срем.

Неизвесност је страшна. Сви смо нервозни. Желели бисмо, да дознамо праву истину и да се отресемо позадинских препричавања. Шуљамо се око канцеларије, не би ли чули какав разговор. У четног латру гледамо као у свезнајућег, уверени, да се од њега најтачније може дознати, шта је у ствари.

—:—

— Први вод за претстражу! За један сат крећемо...

Спремамо се.

Ово је једини начин, да се отресемо обуке и досађивих препричавања, која напрежу живце. Сад нам је свеједно. У првим редовима или у позадини. Кад дође тренутак... час, да задрхти небо и земља, гинуће, коме је суђено, а тачно је, да ћемо ми први „изгубити“ ватру.

— Први вод за вечеру! — виче дежурни.

Постројисмо се. Порције и кашике звецкају. Корак по корак примичемо се казану. Они напред окрећу се и радосно довикују: „Погодите, шта имамо за вечеру!“

— Пасуљ!.. гракнусмо сви у глас.

Сакупили смо се на зборном месту. После — вољним кораком. Крећемо преко понтоноског моста. Пролазимо Чукарицу. Испред кафана седе другови из нашег одреда, довикују нас, шале се са појединцима и желе нам срећан пут.

Они остају, а ми одлазимо.

Безбрижно гледају за нама, као да не полазимо онамо, откуда се тако лако враћа осакатених удова или као леш. А често место повратка до малочас живог створа стиже само штур извештај: „Остао на положају!“

Између изводног угла Аде Циганлије, одакле полазимо чамцима, и Мале Аде, где вршимо претстражу вода је врло широка и брза.

Непријатељ зна, да се у том правцу превозе наше претстраже, па је сваке ноћи тај простор осветљавао рефлекторима и отежавао прелаз. Често нас је гађао из топа, који се налази код пумпе у бежанијској равници и приморавао нас, да чамцима непрестано мењамо правац.

Сад нас прати иста судбина. Врдамо чамцима и лево и десно. Послуга весла из све снаге. Дижемо се и спуштамо на узбулканим таласима, што су их подигли удари граната. Брза вода заноси чамац. У опасности смо, да треснемо о кљун потопљеног шлепа, који штрчи наспред воде. Чамац је свега неколико сантиметра изнад водом. При најмањем покрету вода улази у њега.

Седимо мирно као салишени. Спремни смо, да у случају крајње опасности поскачемо у воду.

Зашто?

Да спасемо живот само зато, да би га можда већ тренутак — два доцније изгубили!

—:—

Стигли смо на обалу.

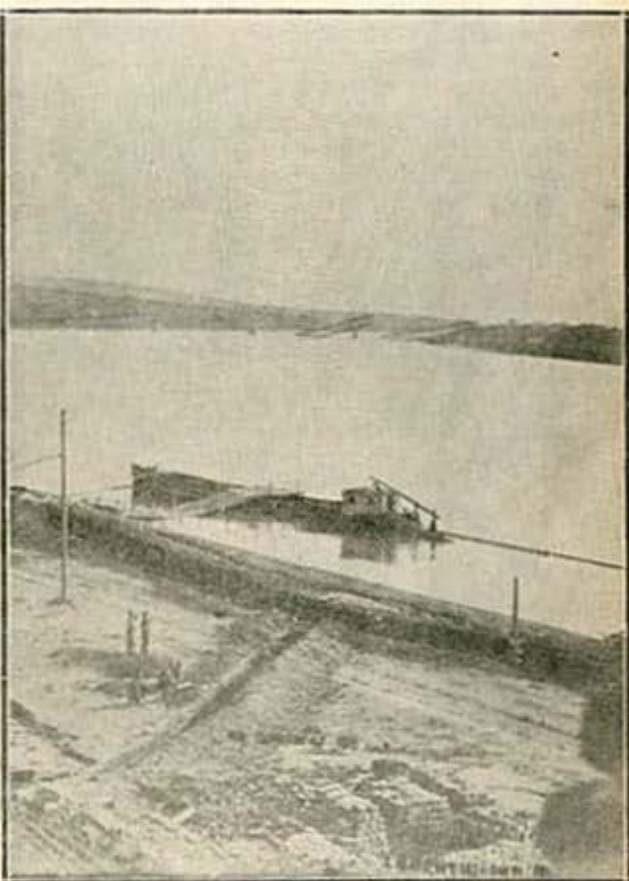
У одређеном размаку идемо у колони по један у правцу земуница, где нас чека други вод, који смењујемо.

Пут је каменит, стрм и пун рупчага. Једва се крећемо, и ако нам је свака стопа позната. Спотичемо се, падамо, устајемо и кре-

ћемо напорно, у највећој тишини, без псовке и љутње, као да нисмо војници, којима је ово потуцање дозлогрдило, већ туристи, који то чине из личног уживања.

Удаљили смо се од обале. Кроз црну ноћ, под заштитом насипа, који нас заклања од непријатеља, примичемо се земуницама.

Пинајући идемо напред. Клизимо низ падину насипа, придржавамо један другога.

Поглед на утврђену обалу Саве и порушени железнички мост 1915 год.

Већ разазнајемо црне сенке, како излазе из земуница... Скупљају се у гомиле, које у овој ноћи изгледају још црње.

— То су наши из другог вода, — чује се шапат.

— Гле, како су нестрпљиви... добацује један.

Буну их кретање авиона. Осећају, да се нешто спрема. Позадина је увек богатија новостима, него они на претстражи. На претстражи зна се само то, да је напред непријатељ.

— Шта је?!.. Чеге има новог?!.. шапће цео други вод. — Авиони се нешто узмудили... То нису чиста посла!..

— Бога ми нису!.. Дође време, да скупо платимо седмомесечни одмор, — одговарамо ми.

— Ништа, — осим то, да не смемо ни главе да помолимо, а камо ли да излазимо на ров као до сада.

— Пет! Сваки на своје место! — опомиње водник.

У потпуној тишини заузесмо места у земунцима.

— Избацујејмо удвојену стражу, — прву смену, и смењујемо претстражу другог вода, који се полако почео да губи у густој помрчини.

—:—

У земунци тишина. Забринути смо.

Један из друге смене објашњава долазак немачких трупа на наш фронт. Тврди, да нас чека иста судбина као и Белгију...

— Друга смена! — чује се глас командира страже.

Ја сам у трећој смени. Од један до три. Имам још два сата до страже. Трудим се да заспим. Растерујем мисли, пуним, преврћем се, али све узалуд. Не иду ми из главе речи оног младића, што нам прориче судбину Белгије.

Мисли ми стално навиру. Покушавам да објасним себи, шта је нас недорасле дечаке побудило, да као добровољци ступимо у рат?.. Да ли је то патриотска свест, или неразумност умишљених глава?..

Сећам се Балканског рата и првих рањеника, кад су стигли у Београд. Свет је трчао, гушио се улицама, клицао од одушевљења и дивнио се чак и њиховим прљавим завојима. Тада сам био готов, да дам све, само да могу да их видим изближе, да их се дотакнем... А већ да будем међу њима... то, што су и они, изгледао ми је недостижан сан... Да се и око мене купи народ, да ме назива јунаком, кити цвећем и да ми кличе: „Срећна ти рана, јуначе!“...

Сатима сам стојао и слушао овог и оног ратника како прича о рату. Све су те приче биле тако заносно лепе! Сваки од тих рањеника лично се са по једним јунашвом, каквоме није могло бити равно.

Мислио сам таман, да ништа није лепше, него бити рањен, — и то митраљезом. А зашто баш митраљезом, то себи тада нисам знао да објасним. Да ли зато, што је баш тај ратник био рањен из митраљеза, или зато, што се мени тада митраљез учинио угледнији од пушке?..

Нисам знао за наличје рата.

Нисам ни мислио, да у рату има и мртвих, а не само рањених митраљеским зрнама, — поред безброј других тешкоћа, са којима човек мора да се бори.

Сав сам горео од жеље, да и ја такву славу дочекам!..

И дочекао сам.

По објави Светског рата био сам дечко од непуних шеснаест година. У Београд је тада нагнурло много света. Сељаци из окол-

них села са пребаченим шареницама преко леђа, окићени цвећем, хитали су својим командама. Родитељи их испраћају. Љубе се, смеју или плачу. Један несрећниковић, ваљда радостан, што ће на Швабу, напипо се као мајка земља и пева. Омладина га гледа, дивн се и завиди му, што мокри брат овако храбро у рат полази.

Београдске улице закрчене светином. Железничка станица препуна.

Пред Официрским Домом омладина закрчила цео сквер. На улазу у дом стоје два четника у њиховим живописним, примамљивим униформама. Њихови реденици, калчине, шубаре, бомбе, каме и карабини као магнет привлаче омладину, која се све више гура и тиска, да што пре уђе у дом и оствари свој сан.

Дрхтао сам од радости и премиро од страха и могућности да ме не одбију што сам премлад.

Гурало се нас неколико хиљада дечака, док су кроз наше главе прелетале исте мисли.

Сви смо осећали исто, док нисмо окусили прво ватрено криштење на савском мосту.

Патриоте?... Или младе, неразумне и умишљене главе?..

Трећа смена! — прекиде ме у размишљању тиха команда командира страже.

—:—

На стражи сам.

Са мном је Стокић, мој друг из детињства.

Избачени смо из један мали брежуљак, на коме је огромно дрво са спуштеним гранама згодно заклониште.

Издвојени смо од осталих стражарских места, која се протежу дуж обале.

— Ноћ је магловита, Стокићу. Боље да један стоји, а други да легне.

— А зашто? — запита ме он.

— Бољи је преглед из лежећег става. Знам то из искуства... Јер тада сам ја већ био искусан ратник... Ја ћу стојати, а ти лежи. Ако што приметиш, — јави одмах!

Он ме погледа. — Па зар мислиш, да може ноћас...?

— Врло лако. Напади се врше обично у ово доба ноћи. Немци су ту. Ваља бити опрезан!..

На опрезу, стојим наслоњен уз дрво. Буљим очи кроз мрклу, тамну ноћ. Не примећујем ништа. Никакво комешање ни звука на оној страни. Све је мирно, као да сви спавају вечним сном.

Комешање на нашој страни. Грозничаво се спрема. Примећујем сенке, које се савијају и чуче. Мичу се и увлаче у земљу као кртице.

Дотерују ровове, поправљају жице, прегледају земунце.

Ровови су у мекој земљи, без заклона и заштите. Испред њих бодљикаве жице, прекрштене и повезане за гвоздено коље. Земунце су врло слабо и једностано грађене, покривене су обичним даскама.

Добра су заштита једино против сунца; против кише и снега већ не толико. Мало већа каменица може да их пробије и раскопа главу војнику, који уобрази, да је у заклону.

Почела киша са ветром. Засипа нас у кише. Са лишћа падају крупне капљице и продиру нам до коже.

Хладно је. Цвокоћемо.

Ноге ми подрхтавају од дугог стојања на једном месту.

Седнем уз дрво. Стављам пушку међу ноге, а цев притежем рукама. Одмарам се.

Посматрам рибице, како се у води прањају.

Одједном се вода узмути, узбурка, једна се рибица праћу и читав метар искочи изнад воде, па опет зарони. За њом излете много већа риба. Њен плесак одјекује као удар пракљаче.

То велика риба прогони малу... Ако је ухвати, прогутаће је!...

—:—

Магла се већ диже. Одваја се од земље, као огроман покривач.

Време је, да напустимо стражарско место.

Окрећем се и зурим у непријатељски ров. Поглед ми се задржа на ивици рова. Трпох се.

— Време је, да се повучемо, — зовну ме Стокић.

— Тамо!.. викием и покажем му руком на непријатељски ров.

— Немац! — дрекну Стокић и подиже пушку.

— Не!.. писнух ја и оборих му оружје. — Морамо прво да извистимо!

— Није потребно... Ено — показа ми. Пази! Сви га наши из рова посматрају.

Видимо га лепо. Крупна људина. Стоји на рову и осматра наше положаје.

Његова нам је појава коначно потврдила сва нагађања.

— Сад мислим... ситуација је јасна! — рече Стокић.

— Потпуно јасна!

— Ноћас су Немци преузели положаје од Аустријанаца. Сигурно ће ускоро почети напад.

— Сигурно. Врло лако још идуће ноћи.

Повукли смо се у ров. Забрањено нам је да пуцамо и изазивамо борбу. Шкргућемо зубима од беса.

Стокић га нишани. Узимајући га на око, објашњава нам са задовољством:

— Пази... међу очи!

— Ама само да хоће једна граната да тресне у наше положаје, — гуиђа Миле Вук-

сановић — искористио бих тресак и сразнио га са земљом!

Мувамо се од земунце до земунце, са-стајемо један с другим. Официри се растрчали... Општа гужва.

Међу војницима се воде најразноврснији разговори. Окупљају се око земунца, чуче и причају утиске и мишљења, сваки на свој начин.

— Немци су најјачи на свету! — објашњава један седмопуковац. — Смрвиће нас као мраве.

— Царевина, бре! — додаје други.

— Не једна, него две! — примећује

— Шта велите, браћо, за њихову тешку артилерију, мониторе, авионе?!.. Тешком артилеријом прекопаће целу земљу. Ровове ће сразити, а нас... о нама и да не говорим! Неће нам нико ни парчиће покусити, нити ће и један остати, да бар исприча како је било!

— Авиони ће преплавити небо!

— Сунце има да помрачи од њих!

— Ала ћемо се и нагутати разних бомби.. Поприваћемо вратове.. а већ главе, — то не питај!

Остали чуче и хутке слушају без предаха.

— Ништа ме толико не дражи, — про-дужује седмопуковац, као монитор. Артиле-рија гађа са велике даљине, па човек и не види, кад сукне пламен из те проклете цеви. Али монитори, те гвоздене сточице, дођу ти под саму обалу, па се шетају, као да су на паради.

— Сећам се, — отима ми реч други, кад је један монитор дошао до саме обале, код „Гасаре“. Шета поред обале и пуцкара ми-траљезом по нашем рову, као сеоски добо-шар, кад обзнањује наредбу. Сви га војници радознало посматрају кроз пушкарнице.

Хтео сам и ја да видим то чудовиште, па дигнем главу изнад рова.

Командир, знајући, да ће војници из ра-дозналости да извирују, трчао је кроз ров, опомињао, да се не откривамо, па — богами понекога је и звекнуо шаком по тинтари, да се одмах скљокао натраг у ров. Кад је до-шао до мене, ухвати ме за врат, свуче у ров и опсова нешто. Али ја сам кроз оно добо-вање и под „њежним“ стиском чуо само ре-чи: мајка и погинути. Још ни данас не знам, како их је био везао.

—:—

Спремамо се за стражу.

Притежемо реденике, прегледамо пушке и бомбе.

Наше ровове вода раздваја од неприја-теља. За горњи део аде везује нас камени насип, који је са обе стране блокирао ми-траљезима. Ми смо уз саму обалу, а непри-јатељ је удаљен.

Између нас и непријатеља постојала је досада нека врста другарско-професионалних

обзира. Седмомесечно затишје скоро нас је спријатељило.

Кретали смо се слободно. Илазили на ровове, одлазили на обалу и прали рубље, и нисмо пуцали једни на друге. Ишло се још даље. Купали смо се, пецали рибу, неки чак и прелазили на њихову страну. Четири Буквић и Петровић прелазили су више пута чамцем. Једном приликом превели су девет Аустријанаца.

Ја сам препливао и одлазио на њихову обалу усред бела дана. Четник Љозић дотерао је чамац са њихове стране; за то је и одликован. Стојан Стокић и Света Милутиновић по цео дан у води, као пловачи. Дозивали смо Аустријанце и они нас. Махали смо марамицама, показивали им и чикали их флашама са ракијом.

Сада се све изменило.

Непријатељ нас гађа чим се појавимо на рову, или на обали. Као да се и сам ваздух око нас уозбиљно.

Артиљерија почела да дејствује.

Тутњи нам сада некако друкчије и страшније, него раније. Ужасно мумлање експлозије, од којих смо се одвукли, парају нам уши и изазивају слику будућих борби, уз пратњу или главну реч „тешких калибара“.

Узмириено шетамо испред земуница. Очекујемо вечеру. У мраку тражимо порције и прибор.

Одједном преокрет.

Водник нам саопштава: „Дошло је наређење, да се вратимо у позадину“...

Чудимо се овоме. Чудимо се, зашто нас крећу, кад се сваког часа очекује напад.

А у дубини потсавести као да се јавља радост...

У касну ноћ стижемо у позадину.

Ни овде нико не зна, зашто су нас повукли са положаја. А и не помишља се на покрет.

Остављамо оружје и примамо вечеру.

Врећа и живот, као да смо се „кадровци“ после досадне ратне службе пратили у касарне, где ће после повечерја и капларског „пст!“ сва ова младост и живост да се смире. На тврди сламљачама, под проређеним ћебадима, испод којих ће хркање објавити, да је дан завршен.

Један дан рока... За један дан ближе кући...

—:—

Јутро нам објасни све.

Из магацина почеше да ничу сандуци са бомбама и муницијом. Нису изостали ни завоји. Наша милосрдна сестра Драга стоји крај гомиле завоја, као трговац крај своје робе. Код нас је она од првог дана; никад нас не напушта.

Збор! — виче дежурни.

Прикупљамо се и стајемо у строј. Командир са водницима и ђатом почиње деобу. Про-

зивају. Прилазимо један по један. Старији примају још по четири бомбе, а млађи по две и по двеста педесет метака и по два завоја.

Опремљени смо сјајно. Окићени лепше него сеоски буклијаш, кад позива сватове.

Без пуцања и крви не може да прође ни сеоска свадба, а камо ли борба, која треба да реши опстанак државе, да спречи уништење нације.

Покрет!

Сасвим природно. Шта би друго и могло да буде, после овако лепог декорисања?..

Куда?!.. питамо се.

Једни тврде на Дрину, други на Пожаревац, а неки на Бугаре, јер се увелико говорило, да ће и они на нас.

Спремни смо

Наш кувар Срђан спремио своју кујну, натоварио казане на кола, па шетка поред одреда и завитлава овамо нас, што смо у строју.

— Сироти људи! Баш ми вас је жао. Зар вам није тешко под толиком спремом? — пита заједљиво.

Срђан — он је кувар у нашем одреду. Симпатичан је, мио, духовит и храбар. И ако је званични кувар не мрзи ни пушку ни бомбу. Говоре, да и камом одлично рукује.

Он је наш дворски лифрант. Снабдева нас свима потребама. Пржи нам рибу, продаје дуван и пиће, весели нас својим досеткама и песмом. Свугде је први. И у борби!

— Полубатаљон мирно!..

— У двојне редове на десно!

— Вољним кораком — напред марш!

Маршујемо.

За нама Срђан са „провијантом“.

Ноћ се полако спушта. У неким кућама поред друма тиња слаба светлост. Све је мирно, нигде живе душе, само се чује бат наших корака и звекот порција и све се заједно са нама губи у тихој ноћи.

Стигосмо у Београд.

Варош спава... осуђеник на белом хлебу. Све улице су пусте. Нигде чувеног београдског живота и весела, као да је у њему све померло.

Прошли смо хотел „Лондон“. Ево нас већ пред „Москвом“... нашом омиљеном „Москвом“ где смо се некада скупљали. Било нас је разних. Све — како смо сами себе поносно називали — бојни. Скупљали смо се свако вече на пиво и „кибицажу“ и „озбиљне“ и „дубоке“ разговоре...

Где, а сад нема никога!.. Где ли су?!.. Колико ли их нема више?.. И све их је мање. — Па кад се једном и сврше све ове чудне патње и муке, да ли ће опет да буде све по старом?..

— Не дремај!.. Што застајеш?!.. Продужи! Продужи!..

Стигли смо у град.

Одмах нас распоредише по хелијама. У сваку по један вод.

Без кривине и пресуде дође ред, да и ми осетимо сву благодет робијашких хелија; ирачје и без надуха ни најмање нам се не свиде. Навикли смо на слободу и зрак, а овде све потсећа на гробишту. Зидови и таванице, дебели неколико метара, хладни и влажни, врата тежка и окована, у мале прозоре учвршћене гвоздене решетке. Кревети су на но-гарима, дабоме — голе даске, а под главе по један чамов трупац уместо јастука.

Задах очајан.

Шездесет динара!

Велике су то паре за нас војнике. Са њима смо као шугави — не знамо, шта да радимо са толиким новцем.

Неки чак и узвикују: „Јој, што ћу с паре!“

Не осврћемо се више на зујаче мотора нити буљимо очи у небо, да видимо „неопране“. Сви мислимо, како и где да утуцамо плату?.. Излаз у варош нам је забрањен, па грдну муку мучимо.

Наш Срђан трчи од једног до другог и записује у бележницу, шта коме треба, да му

За време борбе у рововима на Малој Адл 1915 год.

Измешали се сви могући мириси, зноја: прљавих ногу, свих могућних врста дувана, непраног рубља и запуштених телеса. А преко свега — гасови, домаће, пасуљове продукције. Данас је та наша омиљена храна била да ручак; укусна додуше, али врло незгодна за заједничку собу за спавање.

После поља и чистине на мекој трави, гурамо се и сабијамо; жуље нас тврде даске и чамови узглавници.

Па ипак... смирује се комешање... мру гласови... замиру речи замењене хркањем, које каткад прекине сумњив, отегнути звук непристојног инструмента.

—:—

Прво јутро у робијашким хелијама до-нело нам је радост, којој се нисмо надали.

Јавља нам бата, да ћемо данас примити заосталу плату за два месеца.

Збор — гурњава — спискови и — при-мљу сваки по шездесет динара!

— Што ти је ова наша држава тачна, — више један и показује пуну шаку сребра.

— Не, друже! — поправља га други. — Она жели, да нам бар у последњим часовима нашега живота исплати дуг, да је после наше смрти не би гризла савест.

он донесе из вароши. За њега ова забрана као и да не важе, а и права је срећа. Прона-шао је начин, како да стругне и да се врати. Гарантује, да ће бити и вина.

Нико му не би веровао, али пошто Срђан не тражи новац унапред, сви му дају по-ручине и моле га, да купи ово — оно.

Сунце се попело високо и загрејало влаж-не зидине. На врх бедема чучи Срђан и на-мешта жицу, с помоћу које треба да сиђе и да се врати.

Звезкајући ситним новцем један другог мамимо на игру, да са њоме разагнамо доса-ду, неиздржљиви осећај, који човека обузме, кад не зна, куд би са новцем.

Седамо по земљи; почињемо разне „о-кретне“ игре: „шмендефер“... „конген“... „ајни“... „фарбуле“... „мунте“... све су игре заступљене. Звезка сребро на све стране.

— Пет динара на даму!

— Два на пуба!

— Парола на кеца!

— Шезд пута краљ!

„Банкар“ се љути и виче: „Полако, го-сподо! Што журите?.. Нема ништа на брзи-ну и збуњивање!..“

Онамо склопили партију за фарба. Из тих тренута „мунте“.

— Мунташ ли?

— Не мунташ!.. Имам у прве руке тридесет један, — одговара играч.

— Сунце му Божје!.. дерња се један из томице, где се дели ајин. — Како то делиш?!.. Прво ми дајеш даму на кеца, па тек онда пуну!.. Тропа!.. изгубио сам целу плату!.. Бар да сам привукао један једини шнур!

— Ако мислиш, Бато, да сам „спаковао“ — ево, па дели ти!.. Или само промешај!.. правда се онај, што држи банку.

Кибицери се начетили око играча. Погађа се и са стране — невиђено. Неки добијају и задовољно се клибе.

— Слепац карте не игра, — пада поука од некуд.

— Шта си зинуо?!.. Шта хукнеш?!.. љути се један играч, опомињући свога кибицера, који се сав предао учешћу, па се узрујава, што му играч губи.

— Куд се нагињеш, бре!

— Ништа!.. кибицујем!..

— Промешај се мало, Бато!.. Хајде, губи се!..

— Е, да добијаш, ти ме не би терао, — одговара му увређено загрејани кибицер.

Није шала, међу нашим људима налази се сала преко десет хиљада динара. Сав је тај новац у течају. Иде из руке у руку, од играча до играча.

Неиграчи се шуњају око гомилице играча. Сврбе их паре. Прилепи се понеки, да проба срећу. Многи су већ „шворцери“. Изгубили су обе плате. Шеткају око, псују и траже на зајам, уверавајући, да тек сада имају „шпурију“.

— Вратићу ти, — уверава један банкрот. — Дај ми, да наставим игру!

— Немој да ми малеришеш карту! — моли га ослонљени, већ сам на издисају.

— Слушај!.. Стражарићу место тебе!.. Ето, дај ми само пет динара!.. Осећам, да ћу да повратим паре!.. салетео један, нудећи себе за мале паре.

— Ево ти, Бато!.. Пет динара!.. ја сам друга смена, — виче са другог краја мајстор пред којим је читавица гомила сребра, несложена, измешана, дводинарке, динари, стопарци, па чак и неки златник провирује срамежљиво, као гаранција за несумњиву солидност фирме.

Официр из градског отсека, пролазећи туда случајно, пажљиво обилази гомице играча.

Пази, да коме не стане на ногу, да не нагази у шнур и не поремети игру, у коју смо се толико унели. Не поздрављамо га. У осталом — ко би прекидао игру ради једног поздрава?!.. Што је најлепше — он то и не тражи. Испод ока посматра играче; види се, жали, што нема времена да се и он прилепи уз неку партију, да окуша срећу.

Јер друштво је бирано — и игра се пристојно — све по пропису... „Цукићевом“...

Али срећа не остаје никад непомућена! Да би нам спречили коцку, Завист, названа Старешина, под изговором, да овако опасно задовољство може донети нежељених последица, стаде да нас и овде, у тесним зидинама, окреће „на лево!“ и „на десно!“...

Да, морал пре свега!

Опет презнојавање!..

Ко зна, докле би нас обртали и окретали да непријатељ, пошто му наше знање доцније не би ишло у рачун, не обустави обуку.

Посла нам неколико граната, које са треском грунуше у врхове бедема.

—:—

Бомбардовање све жешће.

Артилерија гађа артилерију. Авиони прогањају авионе. Урлање тешких топова и зујање авиона пролама ваздух.

На сваку нашу батерију долази најмање по пет немачких. На сваки наш авион пође у потеру читаво јато немачких авиона.

Ровове још не гађају. Засада се само артилерије уништавају, — међусобно. Наша ће брзо да подлегне; већ се осећа њено све слабије и слабије дејство.

Наше противавионско одељење дејствује.

Бели облаци дима ређају се по небу и ките опасним венцем немачке авионе. Беже! Узмичу!.. Изгледа нам, да се провлаче између шрапнелских зрна и да их свако зрно погађа. Проричемо им судбину и велемо: „Браво!.. Готов је!“ А они лете даље тако сигурно, да су наши авиони принуђени, да се повуку испред њихове надмоћи.

Градски бедеми дрхте од тешких удара граната.

Пажљиво се крећемо између зидова. Чим граната тресне у бред, прилепимо се уза зид и чекамо. Некад као да се то чекање продужи у вечност!

Међу питомцима неки већ дрхте. Још нису навикли на топовску ватру. На лицу им се оцртава страх, а погледи им упрти на врхове бедема, са којих слећу комади граната.

Ноћ се примиче, прикрада се као смрт. Својим црним огртачем обавија сва ова млада, живахна бића, међу којима ће мало њих дочекати, да постану људи.

Грмљавина топова слаби.

Почињу рефлектори да претражују и небо и земљу. Њихова бледа, тракаста светлост личи на авет, која испруженим канџама тражи нове жртве, да их преда своме извршитељу — модерној убилачкој техници.

Ватра се утишала.

Сада тек има да настане пакао.

Досада је непријатељ уништавао само артилерију. Сада пре напада, мораће да дође један паклени талас граната, који треба да прекопа земљу и прокрчи пут непријатељу.

(Наставиће се)

Београдска књига кроз векове

О Београду као књижевном центру, у строгом смислу те речи, може бити говора тек од пре сто година. Али никада, кроз дуге векове своје мучне историје, Београд није био без извесних књижевних манифестација, слабијих или јачих, према духу времена, које је владало.

Најстарији београдски књижевни састав, за који знамо, потиче из почетка трећег века после Христа. То је једна песма са акростихом, која је испевана пре 1700 година, отприлике. Римљанин Елијус Терцијус посветио ју је био својој вољеној жени и дао да се уреже у камену једног сингидунског купатила, које се, изгледа налазило негде око Саборне цркве. Ту је тај камен нађен и песма је прочитана. Први пут, у српском преводу г. Веселина Чајкановића, штампана је у књижици Сингидунум од Виловског.

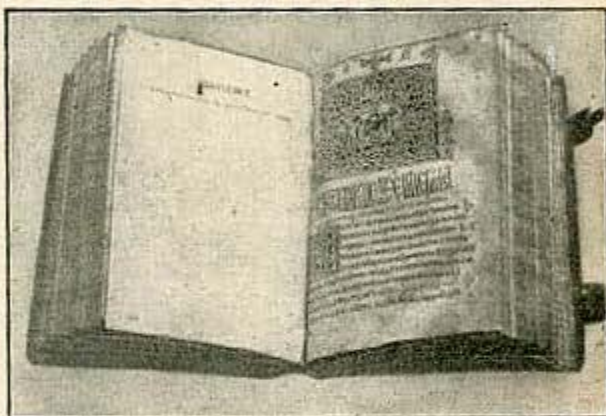
Мада је Сингидунум био далека провинциска варош, врло је вероватно, да је славна римска књижевност и у њему налазила одјека, али о томе немамо никаквих других података, сем поменутога акростиха.

Можда би се као књижевна радња могла сматрати и верска полемика, што је шестих година четвртог века вођена између сингидунских аријеваца, којима је на челу стајао владика Урсације, и сирмијумског владике Германија, који је под утицајем западних епископа био делимично напустио аријевско учење. Полемика се водила око тога, да ли у „Вјерују“ треба да стоји, да је Бог Син „сличан Богу Оцу“ или „у свему сличан Богу Оцу“.

Та полемика врло је занимљива сама по себи, али је још много занимљивија по томе, што доказује, да је у Сингидунуму у четвртном веку било учених теолога, који су се страсно бавили тананим и замршеним верским питањима онога доба. У Сингидунуму је дакле већ тада морало бити и књига и људи који су их читали и преписивали, ако не и писали.

Нажалост и овде морамо рећи, да нам недостају ближи подаци, који би свакако били веома занимљиви. Католичка црква сачувала нам је само помене аријевске јеретичке делатности у Сингидунуму. Целокупна сингидунска аријевска књижевност, уколико је постојала, а морала је постојати, макар и у најпримитивнијем облику, уништена је.

После тога настала су за Сингидунум врло тешка времена. Римско царство се поделило. Варвари су са свију страна почели нападати на његове границе. Сингидунум је припао Византији и кроз цео шести век био је један од њених најистакнутијих тврђава према непријатељима. О њему се говори сад само у вези са борбама и рушењима.

Прво Јеванђеље штампано у Београду 1552 год.

Ипак из 580 године имамо помен једне књиге у Сингидунуму и доказ, да је Сингидунум и у тим тешким временима имао интересовања, ако ни за какву другу, а оно бар за верску књижевност.

Те године аварски вођа Бајан почео је био на Сави, више Сингидунума, да гради мост, ради прелаза на византиску територију. Становници Сингидунума много се плаше због тога, али Бајан одговори њиховим посланицима, да не мисли ударати на Византију, већ на Словене, њене непријатеље. Уз то им изјави, да ће се заклети оним, што му је најсветије, да говори истину.

И заиста, Бајан је положио заклетву пред својим доглавницима и претставницима Византије, који су били дошли из Сингидунума. Стао је на трибину, исукао мач и бацио страшне клетве на себе и Аваре, ако има намеру да чини зло Византинцима. Заклињао се да од мача погине и он и цело његово племе, да небо и Бог с неба баци ватру на њих, да их околна брда и шуме затрпају и да их Сава потопа, ако погазе своју реч. Пошто се тако заклео по аварском начину, казао је Византинцима:

— Сад хоћу да се закунем и византијском заклетвом.

Па их онда запита, шта је за њих свето и на шта се они закљичу, кад хоће, у случају кривоклетства да буду казњени.

На то му сингидунски епископ изнесе Свето Писмо.

Бајан сиђе са трибине, узме бајаги са страхопоштовањем Свето Писмо и закле се Богом, који је говорио оно што пише у тим светим књигама, да је истина све што је ка-
зао и да ништа није слагао.

Бајан, наравно, није одржао реч. Али ми благодарни томе случају, који је забележио грчки историчар Менахер Пратиктор, знамо да је у шестом веку у Београду постојала владичанска столица. Београд је био црквени центар, а у оно време црквени центри били су у исто време и центри књижевности.

Из седмог и осмог века немамо готово никаквих података о Сингидуну.

У деветом веку он се први пут помиње под словенским именом.

Крајем тога века Београд је забележио један датум, који је свакако од врло великог значаја по књигу Јужних Словена.

Одмах по смрти Методија, једног од твораца наше писмености, његови ученици морали су напустити панонску митрополију и повући се на југ. У животопису светог Климентија, ево шта се о томе каже:

„Климентије с Наумом и Ангеларом, упутивши се према Дунаву, доспеше у неко село, где нађоше човека богољубна и гостољубива, затим даље путујући дођоше у Београд, најплеменитију варош између свију лежених на Дунаву. Ту се приказаше кану Борити, стратегу и чувару града и њему радозналоме све исприповедаше, шта им се догодило. Кад их је саслушао, Борита је сматрао за дужност послати их к Борису иначе Михаилу кнезу, јер је знао, да он тежи за таквим људима.

Тако су, преко Београда, ученици Тирила и Методија продрли у југословенске крајеве и донели словенску писменост.

Из следеће 878 године имамо помена о Београдском епископу Сергију. Од тада је Београд кроз цео средњи век био седиште епископије, али није нам остало никаквих споменика верске књижевности, која је свакако гајена и у београдским црквама и манастирима, као и у свима другим, у оно време.

Београд је учинио велики напредак на свим пољима, па и на књижевном пољу кад је постао престоница деспота Стевана Лазаревића.

Сам деспот јако се интересовао књижевношћу. Његова задужбина Манасија постала је знаменито књижевно средиште, али се свакако на књижевности радило и у самој деспотовој престоници, где је било више манастира, па према томе и знатан број свештеника и других учених људи. Деспот је

око себе био прикупио много учених људи, нарочито из Бугарске, и обилато их је помагао у њиховом књижевном раду. А и сам је написао један значајан спис „Слово љубави“.

После деспотове смрти Београд је опет пао у руке Мађарима и постао углавном војничка варош. Српске црквене установе нашле су се у врло тешком стању, те је свакако замро и полет на књижевном пољу, започет под деспотом.

Кад су Турци освојили варош онда су околности постале још неповољније по књижевност.

Па ипак 1552 године, само неколико деценија после проналаска штампарије, у Београду је учињен један знаменит покушај да се оснује српска штампарија и да се отпочну штампати црквене књиге. Кнез Радиша Дмитровић изрезао је слова, али га је смрт спречила да своје дело доврши. Дубровчанин Тројан Гундулић, који је тада живео у Београду, пренео је слова својој кући и завршио посао по тексту, који му је удесио јеромонах Мардарије из Мркшине цркве.

Покојни Љуба Стојановић утврдио је, да ова београдска штампарија није имала везе са осталим ранијим и каснијим српским штампаријама, већ да су слова за њу свакако била изрезана у Београду, по угледу на слова каквог писаног јеванђеља.

Касније, под Турцима, културне прилике биле су на таквом ниском ступњу, да се о некој интензивној књижевној делатности није могло ни мислити. Црквене књиге у колико су биле најпотребније, доношене су са стране.

Тек у доба аустриске окупације Београда од 1717 до 1739 године, чим су се прилике измениле на боље, Београд је постао значајно српско културно средиште, мада су власти подржавале католике, који су били врло активни.

У својој молби Рускоме цару, писаној 1721 године, београдски митрополит Мојсије жалио се рускоме цару, како се католици хвале, да ће у Београду отворити типографију и штампати књиге на словенском језику. Зато је молио цара, да му пошаље православних књига и других потреба за цркве и школе.

Митрополитов секретар Мазлаеску, који је ово писмо однео цару у Петроград вратио се ускоро затим у Београд са руским учитељем Максимом Суворовим и донео: 70 граматака, 10 речника на три језика и 400 буквара од руског педагога Теофила Прокоповића.

Све дотле и у Београду и у Србији књига се сматрала једино као црквена потреба. Зато су се београдски ђачки родитељи много жалили на „Москова“ Суворова, што учитељу буквару, кад се та књига не чита у цркви.

Пре тога постојале су у Београду и грчка и српска школа. Али ни у једној ни у другој Ђаци нису имали никаквих учила. Сваки је ђак имао само по једну навоштањену дашчицу. Учитељ сам, или његов помоћник, исписивао је сваком ученику на тој навоштањеној дасци псалме и остало најужније, што се у цркви пева и по колико може да стане на дасци. Ђаци су то учили на памет, па кад науче, они избришу а учитељ им напише продужетак. И тако, док не дођу до краја. Учили се на тај начин неки ни за петнаест година нису могли научити да читају сваку књигу, већ кад би им се дало да што прочитају, они су се правдали:

— Ја ту књигу нисам учио.

Такво је стање било, кад је митрополит Мојсије помоћу Руса почео радити на подизању писмености у Београду и међу Србима уопште. Међутим он се није задржао на набавци књига из Русије.

При крају 1729 или почетком 1730 године он се обраћао дворском војном савету да му дозволи, да може у Београду, о своме трошку, установити српску штампарију, ради штампања црквених и школских књига.

На ту молбу добио је одговор, да је пошто већ постоји у Трнави словенска штампарија, излишно установљавати нову у Београду. Ако му што устреба да штампа, нека штампа у Трнави.

Ни после тога митрополит Мојсије није клонуо. На његов предлог српски народни сабор у Београду 1730 године донео је овакву одлуку:

„Јакоже коегождо художество неможе показати се без потребних јему судија тако ниже ученије без типографије мноштво јест бити, цесарско вел. милостивне изволили сије народу нашему даровати, еже бити типографији, за иждивеније трошка на 3. пункт присилајет се.“

Међутим ни ова саборска молба није имала жељених последица. Аустријанци су ускоро морали напустити Београд и тако је пројекат оснивања штампарије морао бити одложен за пуних сто година до 1831 када је кнез Милош набавио штампарију из Русије.

Нови период турске владавине уништио је све што се у Београду радило на културном, па и на књижевном пољу. И тако, све до првог устанка и доласка Доситеја у Београд, није у нашој вароши на књижевности скоро ништа рађено.

Врло је занимљиво како је у Београду дошло до Доситејевог Велике школе и како су за њу спремане прве књиге. Ево шта о томе Вук пише:

„Школа ова постала је овако. Совјетници су сједели у својим кућама и живјели су доста господски, а секретари су били сиромаси људи, који нијесу имали ништа, до оно мало плате (ја сам не знам колика је

била, али је јамачно била мања од совјетничке), па ни она им није била одређена и постојала као совјетницима. Зато Аврам Лукић совјетник нахије пожешке и рудничке узме к себи Јеремију Тагића, с којим је ишао у Трст и у Букуреш, те је код њега и сједио и све потребе имао, без икакве плате; и Јефто Савић совјетник нахије зворничке, мој рођак и први учитељ, по мојој жељи, да бих

Прва књига штампана у Београду 1832 год.: „Песма о случајној буни Срба против дахија“.

што научио и на моју молбу узме к себи исто тако Југовића за којег сам ја у Карловцима слушао, да је врло учен, а и у Совјету, као писар, познао сам се мало с њиме. Наскоро иза тога мој и Југовићев домаћин, Јефто Савић, отиде са још једним совјетником у Смедерево, као некаква совјетна команда, да пречишћавају и расправљају некаке рачуне с оностранијем трговцима, а ја и Југовић и двоје троје чељади, које су нас послуживале, останемо у кући сами. Како сам ја куповао и набављао, што је за кућу требало, тако дошавши једном на дућан (од данашњег руског конзулата пошав цркви) некога Јова Лутора (којег су зато тако звали, што се говорило да никад не пости) да купим нешто, нађем на ћепенку повелику гомилу старијех књига и с радошћу похитам да их прегледам, кад тамо, али српске нема ни једне, него све немачке и латинске. Потом ја замолим дућаницу, те ми их да, да носим кући. Пошто их Југовић прегледа, он за једну рекне: „Ову ћу ја узети за себе“, а другу пруживши мени рекне: „Ову ти узми за себе те ћеш је преданом читати да учиш њемачки.“ Ова моја звала се Edward Risenthal, Eine Abentheuerliche Geschichte, коју сам

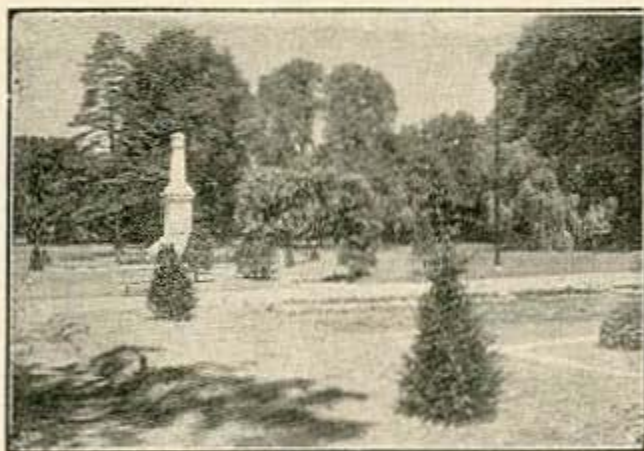
послије пред њим читао и он ми је показивао, шта нијесам разумио. Она пак његова била је историја свију народа од постања свијета до Христа, коју он одмах стане преводити на српски. Ја бих му свагда ујутру донио и на сто метнуо по једно стакло од розолије у слами или у шашу јадранске шљивовице, коју би он превodeћи књигу почесто припијао, док је до подне сву не би попио. Што би тако до подне превео, оно би послједње подне, особито увече, мени читао, питајући ме разумијем ли, па ако гдјешто не бих разумјео, оно би ми тумачио. Ова се историја на њемачком језику почињала овако: „Овај свијет стоји, како нам свето писмо доказује, више од 6000 година, али није овакови створен, као што се сад очима нашим показује, јер градови и вароши и многе друге ствари Бог није створио, него су их људи мало помало начинили.“ И ја сам ову

књигу, која је била на малој осмини и колико се опомињем око двадесет табака велика, много тражио којекуда и никакко је нијесам могао наћи... Југовић мени нигда није казао зашто књигу ову преводи, али, кад је сву превео, онда каже, да ће да отвори велику школу...

Тако је постао први уџбеник обновљене Србије.

Вук помиње и врло занимљиву полемику, која се у то време водила у стиховима између пријатеља и противника познатог Чардаклије. Ти полемични стихови истинито нису штампани, али су писани и лепљени на раскршћима по зидовима ондашњег Београда.

То су, углавном, најважнији моменти књижевних напора Београда пре 1830 године, када је у Београду отпочело стварање његове данашње културе и данашњих тековина.

Привредна хроника:

Млада Миланковић

Општи поглед на привреду Београда у 1931 год.

Општи поглед на 1931 год. — Стање појединих привредних грана — Радио тржиште и надице — Кретање цена важних животних потреба — Перспективе за 1932 год. — Стање питање

Општи поглед на 1931 год.

У погледу економске оцене 1931 у Београду сви привредни редови једнодушни су у мишљењу, да је то година кризе. Криза у 1931 напредовала је убрзаним темпом. Њене последице у све јачој мери почели су да осећају и занатлија, и трговац, и индустријалац, и радник, и чиновник итд. Први су је теже осетили радник и намештеник. На први знак заоштрења кризе редукција режијских трошкова и издатака прво је погодила радничке надице и намештеничке плате. Редукција уписаних и смањење плата, то је била прва одбрањена мера капиталиста противу кризе. И у колико је она доприносила обезбеђењу повољног положаја предузетника тј. сигурног профита и у доба кризе, у колико је истицала све јаче на дневни ред крупно економско-социјално питање — незапосленост и надице испод сваког животног минимума. На тај начин, први терети кризе, као што то редовно бива, пребацивани су на радника и намештенике преко редукције броја уписаних и смањења плата, а једним делом и на све потрошаче, одржавањем неизмењених цена путем картелних и сличних споразума. Подела социјалног продукта, на тај начин, постала је још више неправична, јер је за рачун малог броја предузетника из учешћа у деоби социјалног продукта искључиван све већи број лица.

Овакав ток кризе допустио је да се њена оштрина у Београду у току 1931 прво јавља на страни опадања животног стандарда највећег броја становништва. На другој страни — стецајеви, крахови, тихе ликвидације — мора се признати да се знаци кризе нису манифестовали у ширим размерама. А томе је разлог у чињеници, да се у данашњем систему производње, на случај кризе, први вентил налази на страни смањења броја уписаних, надица и одржавања непромењених цена. Међутим, то је вентил за обезбеђење предузетничке добити и профита, а никако и за стварно ублажење кризе пошто последице ове, баш због мера на оној првој страни, постају све теже и осетљивије.

То је основна карактеристика привредног развоја Београда у прошлој години. Криза је била у току, у њен вртлог полако

су увлачене све гране радности, али манифестације кризе осетиле су се углавном на социјалном пољу. У вези стим постала су актуелна многобројна социјално-економска питања, као што су: скупоћа живота, скупоћа кирија, високе цене картелисане индустрије, насупрот овоме све мање могућности уписаности и све слабије зараде.

У знаку све већег опадања куповне моћи кретале су се опште привредне прилике Београда. Једна једина чињеница, која је донекле допринела слабијем паду куповне моћи београдског становништва била је жива грађевинска делатност. Ова околност прилично је утицала да се куповна моћ београдског становништва не сроба у оном размеру у коме би то неминовно било, само да је грађевинска делатност сведена на половину или трећину оне из претходних година. Напротив, ова је у 1931 била знатно јача од оне претходних година и, благодарећи томе, куповна моћ Београда опала је много мање.

Стање појединих привредних грана

У вези са опадањем куповне моћи у 1931 настављено је са сужавањем промета и производње.

Индустријска производња смањена је код свих грана, како код оних које раде за извоз тако и код оних, које раде за подмирење потреба локалног потрошачког подручја. Неколика предузећа су обуставила рад, док се код свих опажа редукција производње. Међутим, у индустријском регистру није забележена појава ни једног индустријског предузећа већег обима.

И занатство се развијало у знаку све тежих последица кризе. Њега бију две ствари: велика фабрична конкуренција и опадање промета. Обе чињенице доприносе смањењу капацитета занатске производње и приморвају занатство да се помоћу техничког усавршавања бржим темпом прилагођава савременим захтевима производног процеса. И у прошлој години кризу су највише осећали обућари, чији је даљи опстанак фабрична конкуренција довела потпуно у питање. Благодарећи грађевинској активности занати ове бранше били су у нешто повољнијем положају, али само у погледу делатности, а не и

у погледу зарада. Прехрањени занати, међутим, успели су да одрже своје позиције обзиром на неопходност потрошње њихових производа.

Трговина се развијала у знаку сталног смањивања промета и зараде, док су режијски трошкови остајали скоро исти, а у неким се случајевима чак и повећали. Последица овога огледа се у непроменљивости, или врло слабој променљивости, цена трговачких артикала.

Увозна трговина је највише пала. Има бранина у којима је промет, према 1930, смањен скоро на половину. Код осталих опадање промета је било нешто мање. Ситуација увозне трговине у Београду, која углавном ради са подручјем предградја Краљевине Србије, нарочито се компликује тешкоћама инкаса дуговања. Услови кредитирања далеко су од нормалних, док су све чешћа равнања са незнатним процентима. Рад за готово у овој брани трговине скоро је ишчекао.

Извозна трговина имала је, такође, врло тешку годину. Обављени су минимални послови, а са максималним тешкоћама.

Детаљна трговина, и поред смањеног промета, у квантитативном погледу тј. по бројности трговачких радња, успела је да одржи своје позиције. Томе највише доприноси ниво цена, који омогућује да се и при опалом промету не ради са губитцима. Трговаше на отплату узело је шире размере, све је већи број оних који се могу снабдевати једино под условима расподеле плаћања у дужем року. Цене су у овој трговини знатно веће, али је исто тако велики и ризико. Смањени промет, такође, заоштрио је и конкуренцију међу трговачким радњама, која је данас једини фактор који позитивно утиче на обарање цена трговачких артикала. У нешто су повољнијем положају бранише, које раде са животним намирницама, са неопходним потребама, као што су дрво, угаљ итд. Такође је знатно повољнији положај и оних браниша, које раде са типизираним артиклима, јер у њима одсуствује међусобна конкуренција.

Новчарство је прошле године осетило први пут кризу. Њу су изазвала три момента: 1) тешкоће око пласирања новца у сигурне и рентабилне послове; 2) повлачење улога; 3) губитци на хартијама од вредности услед великог пада курса. Но и поред тога, благодарећи великој акумулацији зарада из ранијих година, прошла година за београдске банке била је знатно повољнија него ли што је случај са осталом привредном радношћу. Смањењем режијских трошкова — редукцијом чиновника, плата чиновничких, продужењем радног времена, искључењем чиновника и из оне минималне тантијеме од зараде — београдске банке ће, ипак, наћи могућности да и прошлу годину заврше са дивидендом.

Каматна стопа, која је на почетку године показивала тенденцију опадања, са погоршањем прилика на новчаном тржишту, не само да се вратила на ранији ниво, већ је знатно скочила. Сем тога, услови кредитирања знатно су се поопштрили, а од септембра месеца кредитни послови су се скоро замрзли. Несигурност пласмана бивала је све већа и то је стварало изузетно велике тешкоће пословној политици београдских банака.

За београдске банке карактеристична је појава да и у прошлој години није дошло ни до каквог померања у смислу концентрације. Број новчаних завода остао је исти. И ако је изменом Закона о Народној банци ова престала да буде у првом реду кредитна установа и тиме истакнуто на дневни ред питање стварање једне велике новчане установе са првенственим задатком кредитирања народне привреде ипак ова идеја није нашла велика одзива у круговима београдског новчарства. А то је једна велика потреба не само Београда као важног новчаног тржишта, већ и читаве привредне радности, која, у погледу кредита, гравитира београдском новчарству. Она се може испунити једино тако, да се београдске банке концентришу, да своју пословну политику измене у смислу савремене банкарске политике и да постану банке у правом смислу те речи. Јер њихове данашње функције врло су далеко од захтева модерне банкарске политике, а блиске политици ситних мењачких радња. Оне се морају, пре свега, одрећи двају функција: прво, да кредитирају ситног привредника (коју ће дужност временом све више испуњавати Општинска Штедионица) и друго, да престану са дављењем ситних личних, непродуктивних зајмова, који посао треба сасвим да пређе на задружне кредитне организације (као што су: кредитна задруга државних службеника, штедно-кредитна задруга банкарских, аутономних и општинских чиновника итд.).

Радио тржиште и наднице

Основна карактеристика радног тржишта Београда у прошлој години била је: велика понуда радне снаге, знатно већа него ли у прошлој и претпрошлој години, а мања тражња. И овде је грађевинска делатност утицала да већи број радника нађе упослење. Понуда радне снаге кроз целу годину остала је знатно већа од тражње. Природна последица тога била је снижење надница и плата. Тенденција опадања надница и плата, потенцирана борбом за упослење, владала је у целој години. Наднице и плате редуциране су у свима гранама радности. Женска, дечија и не квалификована радна снага и даље су истискиване боље плаћене раднике. Тиме се у прошлој години наставило опште погоршање економско-социјалног положаја свих оних, који живе од дневних, недељних и месечних

зарада и плата. Шта више, у круг намеште-ника са погоршаним положајем, ушле су и оне категорије чије је стање у погледу при-надлежности до сада било константно.

Кретање цена важних животних потреба

Кретање цена животних намирница и осталих животних потреба у прошлој години није било у знаку општих тенденција, које су владале на светским и домаћим тржиштима, изузев великих гратских центара. На име, док је на свима линијама владао општи пад цена, дотле се то у Београду мање осетило. Нарочито због тога, јер крај лаганог пада цена приходи највећег дела становништва смањивали су се много брже. Тако су животне потребе у односу на приходе постајале скупље. Такође није било пада цена код свих артикала.

Цене животних намирница нису ни из далека пале у оној мери у којој је забележен пад на унутрашњим тржиштима земље. Шта више, цене поврћа за све време сезоне остале су знатно веће него ли у 1930. Цене хлеба су, услед увођења житног монопола, остале непромењене. И оне цене, које су пале, нису ни из далека пале у размери у којој је то било очекивати. Такав је, на пример, случај са месом и месарским производима. Цене меса и производима пале су у прошлој години, али овај пад ни из далека није био у оној сразмери у којој су пале цене живој и закла-ној стоци. Исто тако неповољно су се кретале и цене горивог материјала. С једне стране картел индустрије дрвета, а с друге картел трговаца угља успели су да одрже непромењено високе цене и поред тога што дрво и угља падају у цени на свима странама.

Такође остале су високе и цене индустријских производа. Овове су, између осталог, допринесли картели и високи режијски трошкови. Цене овим производима одржавају се и због тога, јер се на рачун виших цена жели да компензира губитак проистичући из опалог промета.

Уопште, кретање цена животних намирница и важнијих животних потреба у Београду у прошлој години није било у знаку опште тенденције падања. И у колико су пале цене тај пад није био размеран општем паду. На тај начин између цена односно коштања живота и прихода јављала се све већа диспропорција. Живот је бивао све скупљи, тешкоће и бриге живота све веће. Проблем скупље истакинут је на дневни ред. Интервенција у корист потрошача тражена је у два правца: ослобођење формирања цена од уских интереса картелисане индустрије, опште оба-рање цена индустријских производа и појев-тињење снабдевања основним и неопходним животним намирницама.

Перспективе за 1932 год.

Од интензитета привредне кризе у свету и у земљи зависне и привредни развитак Београда у текућој години. По свему судећи, у целој текућој години владаће тенденција заоштравања кризе. Послови ће се и даље редуцирати што ће повући за собом већи број незапослених и даљу редукцију надница и плата. Стално смањивање куповне моћи, у колико не би било ублажено грађевинском делатношћу и јавним радовима, утицаће на даље опадање трговачког обрта што ће сва-како имати за последицу знатно већи број падова. И трговина на велико осећаће све те-же последице кризе, нарочито због немогућ-ности никаса својих потраживања у унутраш-њости земље. Занаство ће трпети све више од фабричне конкуренције и у њему ће доћи до великих структурелних промена. На нов-чаном тржишту, такође, нема за сада ни-каквих изгледа за побољшање те се може очекивати даље погоршање кредитне ситуаци-је. У вези стим појачаће се тешкоће и код банака.

Тешко би било предвидети опсег грађевинске делатности. Али, у колико ова буде зависила од кредита њен ће опсег бити врло слаб. У колико ће се пак ангажовати приват-на готова сретства за грађење то ће зависити од много околности, које се могу развијати у разним правцима. Довршавање започетих зграда може само првих недеља сезоне да оживи грађевинску делатност да би је потом, ако се не јаве нова грађења, сасвим нестало. Једна чињеница, ипак, говори да се у овој години ни из далека не може очекивати про-шлогодишњи опсег грађевинске делатности. Разлог томе лежи у хиперпродукцији већих и великих станова у центру и ужем градском појасу. Већи број празних станова у Београ-ду (мисли се да их има око 2000) свакако не може да анимира бог зна какву грађевинску делатност пошто ће рента и онако морати да пада. Такође се не би могао претпоставити јачи прилив становништва у Београд у те-кућој години, који би могао служити разло-гом јачег ангажовања готових приватних сретстава у сврху грађења.

Радио тржиште Београда у наредној го-дини биће у знаку веће навале. Несразмера између понуде и тражње рада биваће све ве-ћа. На једну тражњу долазиће знатно већи број понуда него ли у 1931. Притисак на радио тржиште биће у толико већи, јер је и београдска привреда истурила из производ-ног и радног процеса добар број радника, који чине стално незапослене. Овај притисак на радио тржиште, као фактор који ће све јачим интензитетом деловати у целој текућој години, утицаће и даље на редукцију надни-ца и плата, на замену боље плаћене слабије плаћеном радном снагом.

Смањење куповне моћи највећег дела

београдског становништва у текућој години огледаће се у редукцији његовог просечног животног стандарда. Овај ће бити у толико нижи, у колико се стално опадајућим приходима не буду прилагодили други фактори, у првом реду цене животних намирница (пад цена животних намирница у Београду ни из далека не иде оним темпом којим се то дешава на другим тржиштима у земљи), цене неопходно потребних индустријских производа и закупне цене станова. Не изврши ли се прилагођавање ових фактора у већој мери онда ће смањење животног стандарда имати и других последица, у првом реду у здравственом погледу. А то наступа неминовно чим редукција прихода дође у тај стадијум да намеће редукцију исхране, чији просек и ранијих година није био у величини довољног минимума. Још више се може погоршати стање у погледу рационалности исхране.

СТАНБЕНО ПИТАЊЕ

Постављање проблема

Погоршање економских прилика, које је пратило целу прошлу годину, избацило је на дневни ред и питање високих кирија, трговачких локала и станова. Проблем је постављен у тој форми, да су издаци на кирије остали непромењени, док су се изменили сви остали фактори економског живота — цене осталих животних потреба, плате, наднице. Нарочито је подвучена све већа несразмера, која се јавља између високих кирија с једне и стално опадајућих прихода с друге стране. Непроменљивост издатака на кирије, на тај начин, апсорбовала је све већи проценат трошкова живота вршећи тиме рестрикцију осталих животних потреба и срозавајући животни стандард, нарочито економско слабих. У погледу високих кирија на трговачке радње примећивало се да је овај режијски издатак, у времену када опадају и промет и зарада, један од главних фактора, који утиче на одржавање виших цена трговачкој роби.

Тако постављен проблем ангажовао је све интересенте — закупце и кућевласнике, трговце, занатлије и раднике. На много места дошло је до оснивања организација закупца и станбено питање, као еминентан социјални проблем, постало је актуелно и прешно, у првом реду за велика градска насеља чији становништва чини економски слаб човек. Решење питања кирија захтевано је у оквиру државне интервенције.

Из тих разлога дошло је и до анкете, коју је, у информативном циљу, сазвао Министарство Социјалне политике и народног здравља, а која је одржана 25 и 26 јануара тек. год.

Бележећи ову анкету по хроничарској дужности ми ћемо изложити гледишта, која су дошла на њој до изражаја, чињенице, које

је анкета утврдила као неоспорне и предлоге, које је учинила у циљу решења овога питања.

Гледиште појединих група на анкети

На анкети су углавном биле заступљене пет групе интересената и то: претставници кућевласника, кираџија, новчаних установа, привредних комора и радника. На постављено питање: Може ли се смањити закупнина станова и локала, ако може којим путем? — пристанком кућевласника или законским мерама? Затим, има ли могућности да се то питање реши без штете по опште привредне интересе?

На овако постављено питање представници појединих група заузели су овакав став:

Кућевласници су, само се по себи разуме, били противу сваког ограничења права располагања приватном својином. Њихова теза била је, да грађење у данашње време не одбацује примерну ренту, да су оптерећења висока. Ипак, допустили су тврђење да чист принос од зграда у Београду износи 5—6%, а изузетно иде и до 8% и више. Нагласили су, да су цене становима и локалима за последњих неколико година пале за 30—50%. У погледу трговачких локала једини изузетак чини централни део чаршије у којој су кирије локалима и високе и чврсте. Рекли су, да је за отсуство нивелисања станбених прилика крива, поред осталог, и грађевинска политика, која је подигла цене земљишта и изазвала нездраву спекулацију. Пребацили су Општини што се није постарала да организује јефтини грађевински кредит, да на задружној основи помаже изградњу насеља малих станова итд. Свој принципијелни став формулисали су овако: Тенденција опадања кирија у Београду општа је појава, сем изузетака код локала у центру; свака тренутна принудна мера противу сопственика не може донети жељене резултате, а јача мера суспендовала би даљу изградњу и изазвала нове потресе у станбеном питању.

Заступници кираџија имали су сасвим супротну тезу. Они су одлучно захтевали државну интервенцију, која би имала за циљ да у извесном проценту смањи данашње закупнине станова. Противни су били сваком палијативном законском решењу не одбијајући, међутим, превентивне мере у корист решавања станбеног питања ван законске интервенције.

Исту тезу заступали су и представници радничких организација, који су нарочито ударили гласом на нужност изналажења сретстава за стварање јавних и општих грађевинских фондова, који би служили изградњи малих станова. Са стране радника проблем је постављен у два вида: решење станбеног питања за оне који су лишени свакога прихода

(незапослене раднике) и за оне, чији су приходи у последње време подложни сталном опадању.

Претставници новчаних установа, будући такође противни ма каквој државној законској интервенцији у области регулисања закупнина станова и локала, као главни разлог понављали су, да би то имало, поред осталог, за последицу да престане свако даље зидање што би, у својим даљим конвенцијама, одвело понова кризи станова (недостатку истих), а самим тим и још већем дизању закупнина.

Сличну су тезу заступали и претставници привредних Комора, Београдска Трговачка комора, у начелу противна сваком диктирању цена добара приватне својине, ипак је стала на гледиште, да „данашња висина закупних цена пословних просторија (локала) у много случајева не одговара страховито смањеном обрту и још више смањеним зарадама трговачких радња. Услед тога те данашње закупне цене тешко погађају трговину, а преко ње и цео наш потрошачки свет, спречавајући у приличној мери опште жељено даље снижавање продајних цена, нарочито у трговини на детаљ. Стога је питање снижавања тих закупних цена од великог интереса...“ Предлог је био, да се питање повери на проучавање једном ужем телу стручњака и интересената, које би испитало стварне узроке високих закупних цена и предложило мере за отклањање тих узрока.

Чињенице, које је анкета утврдила

Ипак, анкета је утврдила неколике чињенице, које на станбени проблем бацају нарочито светло и у његовом, свеједно каквом, решењу морају играти важну улогу.

Те су чињенице:

1) У великим градским насељима, првенствено Загребу и Београду, постоји велика оскудица малих станова. Отуда данас док код великих станова имамо стварну хиперпродукцију, дотле су мали станови пренастањени. Док је у централном делу и ужим појасевима ових градова изграђено више него што је био прираштај становништва, дотле се на градским периферијама осећа огромна пренатрпаност, која проузрокује и ширење разних болести, погоршање хигијенских прилика до максимума. Такво стање изазива и другу ненормалну појаву, која се огледа у томе што постоји врло велика несразмера између цена великих и малих станова. Ако се и може узети да су за последњих неколико година пале цене великим становима то се овај пад цена апсолутно није осетио и код малих станова. Велика тражња малих станова, стална пренастањеност истих, чине да се кирија у њима одржава још увек на великој висини. Што је главно, ову кирију сноси економски најслабији човек и зато се за њега поставља

проблем снижења закупних цена. Данашња криза прво је погодила приходе овога становништва. Међутим, издаци на кирију у његовим трошковима живота остали су непромењени.

На своме је месту било наглашавање да се овај проблем не може решити реглентирањем закупних цена. Овде је у суштини питање оскудице станова. Грађење малих станова ни из далека није држало корак са прираштајем рефлектаната на исте. Отуда недостатак малих станова и, као последица тога, високе закупне цене, које с једне стране посматране у пропорцији, далеко надмашују закупе већих и великих станова, а с друге стране стоје у великој несразмери са приходима њихових корисника.

2. Сви учесници анкете били су једнодушни у закључку, да су цене трговачких локала и пословних просторија врло високе и да, између осталог, и то утиче на одржавање високих цена осталим животним потребама. Међутим, констатовано је да се за високе цене локала не могу кривити кућевласници, већ да је то последица међусобне конкуренције трговаца и пословних људи, који се по цену виших закупних цена боре за што боља места. Исто је тако констатовано, да високе закупне цене локала постоје само у најужем трговачком центру (у чаршији). Такође, наглашена је потреба проширења овог трговачког центра што би, између осталог, имало за последицу и нивелацију закупних цена.

3. Трећа чињеница, коју је анкета утврдила, јесте у томе да постоји несразмерна рента између нових и старих зграда, нарочито оних у којима се налазе и пословни локали. Старе зграде, већ давно амортизоване, користе скупоћу кирије у новим зградама и, на тај начин, вуку несразмерно већу ренту од оне у новим зградама. Последица тога огледа се у слабом изграђивању централне трговачке улице.

4. Што се тиче недостатка малих станова, скупоће земљишта и високих закупних цена наглашено је, да је то, између осталог, последица и отсуства здраве грађевинске и социјалне политике после рата. На име, и ако је после рата донета законска обавеза да општине, индустријска предузећа, јавне установе, банке и др. граде станове за своје особље, она није ни из далека испуњена. Сем тога, отсуство превентивних грађевинско-политичких мера омогућило је врло високо подизање земљишних цена што је, такође, одвело скупоћу кирија. Исто тако, то је имало за последицу и нездраву и економски штетну шпекулацију са имањима, која је с једне стране дизала земљишне цене, а с друге условљавала скупоћу кирија.

5. Констатовано је, такође, да на скупоћу кирија утичу скуп грађевински кредит

и картели грађевинског материјала, који одржавају високе цене.

Предлози за решење станбеног питања

На анкети је пало много предлога чија би примена могла да допринесе ако не дефинитивном решењу, а оно ублажењу станбеног питања. Неколико је категорије ових мера. Једне су чисто законског карактера, друге се тичу грађевинске политике, треће су приватне природе. Углавном једне су репресивне, а друге превентивне. Предложено је следеће:

1) Станове у новим зградама, по величини и удобности, поделити у три категорије и у свакој од ових категорија максимирати закупне цене. У оквиру овако максимираних цена тражити решење према месним приликама. Регулисање цена станова и локала, у оквиру ових максимума, поверити нарочитим општинским комисијама, а за поступак, у спорним случајевима, установити индивидуални.

2) У погледу закупа код предатних зграда установити паритет 1 према 11.

3) За станове који стоје празни преко два месеца (по другој варијанти предлога преко месец дана) треба дати право општинским комисијама да их издају најповољнијим понуђачима.

4) Да се установе отказни рокови од највише месец дана.

5) Не дозволити постојање празних плацева.

6) Разним олакшицама помагати приватну иницијативу ради грађења малих станова.

7) Да се општине, јавна тела, индустријска предузећа, банке и др. понова обавезу на грађење станова за своје службенике.

8) Створити јавне грађевинске фондове помоћу којих форсирати грађење малих ста-

нова. Приход ових фондова требао би да се састоји из следећег: а) из специјалних такса на празне плацеве; б) из специјалног пореза на луксузне станове; в) из специјалног пореза којим би се оптеретили подједнако и кућевласници и кираџије; г) из сретстава Државне Хипотекарне банке, општина, других заинтересованих приватних и јавних тела.

9) Обезбедити кираџије да плаћају ону кирију, коју је кућевласник унео у пореску пријаву.

10) Установити нужне законске одредбе, које би онемогућиле спекулативни пораст земљишних цена.

11) Водити такву грађевинску политику која би утицала на нивелисање станбених прилика.

12) Питање кирија трговачких локала у главним трговачким артеријама решавати споразумно између кућевласника и купаца.

13) Снизити све јавне дажбине.

14) Државном интервенцијом регулисати каматну стопу.

15) Донети законске одредбе против картела грађевинског материјала, који поскупљују грађења.

16) Рок амортизације зграда подићи на 30 година и према томе року калкулисати кирију.

*

У основи, принципијелно, била су три предлога. По једноме питање захтева хитну државну интервенцију. Друго, одбијајући свако законско регламентирање кирија, тражи примену превентивних грађевинско-политичких мера. Треће, међутим, сматра да цело питање треба поверити једном стручном ужом телу, које би проучило цео проблем и предложило мере за његово решење.

Покретна пољопривредна изложба

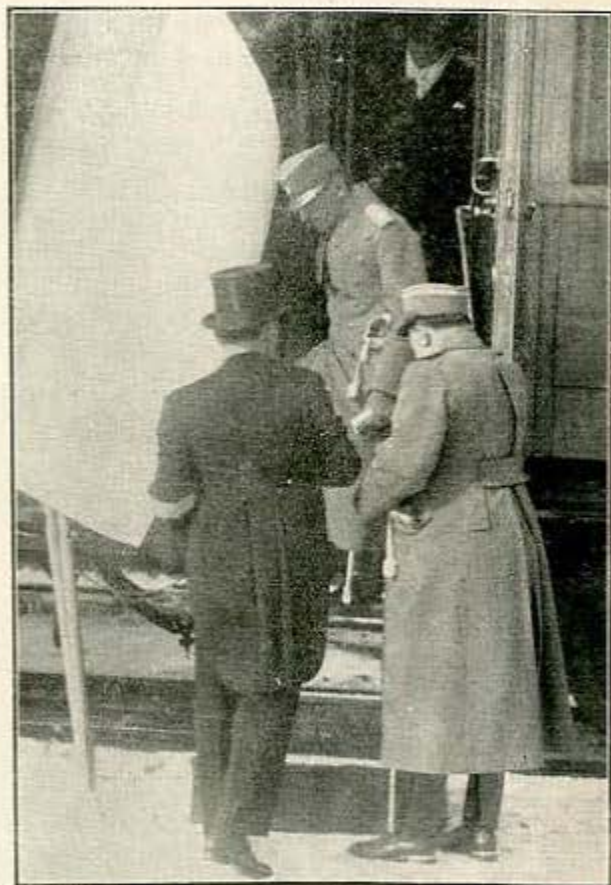
У недељу, 14 фебруара, на врло свечан начин, у присуству и под покровитељством Њ. В. Краља отворена је у Београду покретна пољопривредна изложба. Ова изложба је у једној великој возној композицији којој је намењено да прође све пољопривредне крајеве наше земље, да пољопривредницима покаже све оно што им може користити за унапређење и побољшање њихова рада. Поред изложбе у сваком месту које буде посећено држаће се и предавања. На тај начин, ова амбулантна изложба претставља једну велику добит и од ње се може очекивати доста добрих и корисних ствари за нашу пољопривредну политику.

Покретна пољопривредна изложба и школа пружајући могућност највећем делу наших пољопривредника да се упознају са тековинама савремене аграрне хемије и технике служиле уједно и као подстицај на бољи и савршенији рад, као сретство пропаганде свега онога од чега зависе унапређење и напредак наше пољопривредне радности. Материјал, који је изложен, служиће за практично упознавање наших пољопривредника са свим оним што се постиже бољим и савршенијим радом.

Изложбени материјал распоређен је у 23 вагона те се и по овоме може судити величина изложбе. По вагонима изложбени предмети, овако су распоређени: 1) поуке и књиге, 2) живинарство, 3) пчеларство, 4) сточарство и рибарство, 5) воћарство и виноградарство, 6) хигијена села и здравствено задругарство, 7) млекарство, 8) ратарство, 9) пољопривредна индустрија, 10) индустријско биље, 11) овчарство, 12) пољопривредна удружења, три вагона задругарство (спремљени од Главног Задружног савеза, Главног савеза Српских земљорадничких задруга и Аграрних заједница), два вагона шумарства, два вагона пољопривредних машина и свиларство. Као што се види, изложба обухвата све гране наше пољопривреде, као и све оно о чему наш пољопривредник треба да буде обавештен. Све новине, све оно што треба да зна и да примени у својој економији приказаће му се на демонстративан начин.

Са покретном пољопривредном изложбом

путује, такође, већи број наших аграрних стручњака, који ће у свакоме месту, које изложба буде посетила, држати практична предавања уз објашњење изложбених предмета.

Са отварања покретне пољопривредне изложбе: Њ. В. Краљ напушта изложбу у пратњи управника изложбе г. Грујића.

Покретна пољопривредна изложба и школа, несумњиво, претстављају велики потхват на пољу пропаганде савремених метода пољопривредног рада и технике. Она ће омогућити да се са овим тековинама упозна највећи круг наших пољопривредника. Као сретство пропаганде она ће од свих досадањих метода рада имати сигурно највише успеха.

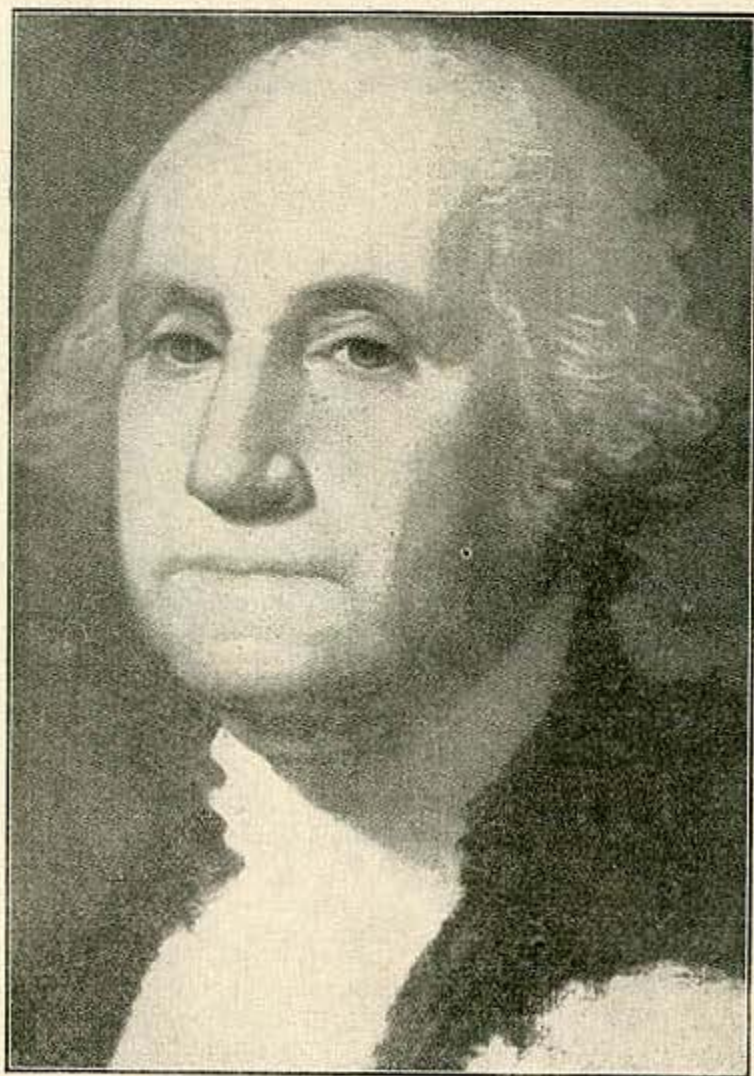
Друштвена хроника:

Свечана комеморација Ђорџу Вашингтону

— Београд у славу и спомен Вашингтону, творцу Америчке уније —

Београд, најхрабрији и најлегендарнији град Европе прославио је достојно спомен на бесмртног Ђорџа Вашингтона, најлегендарнијег хероја и највећег човека Америке, 22 фебруара ов. год. напунило се двеста година

У славу и спомен великог Вашингтона одржана је 12 ов. м., према решењу Суда Општине града Београда, свечана комеморативна седница Суда и Одбора Општ. града Београда а у присуству многобројних достојан-

Ђорџе Вашингтон

од рођења творца Америчке уније, Ђорџа Вашингтона, Београд, који је увек високо носио лучу слободе, поклонио се тога дана сени Вашингтоновој, јер је у делима овога Хероја векова осетио пуну сродност душа...

ственика државе, вере, науке и грађанства Београда.

Свечана седница одржана је за ову прилику у лепо декорисаној сали Коларчевог универзитета. Већ око десет часова дворана

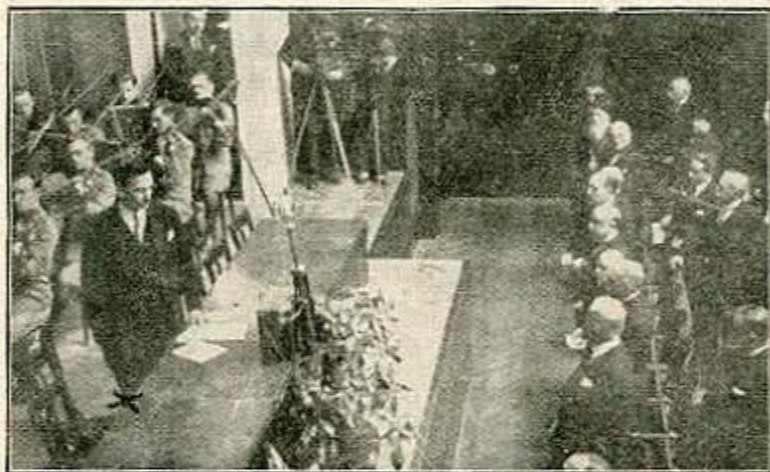
је почела да се пуни најодабранијом господом. Професори универзитета, академичари, сенатори, дипломате, књижевници, народни посланици, новинари били су заступљени у огромном броју. А када су почели да стижу и званични претставници, већ је на окупу био одбор Београда са председништвом на челу, председником г. инж. Миланом Нешићем, потпредседником г. Николом Крстићем и кметом-правником г. Исидором А. Протићем. Око пола једанаест сви су гости већ били ту.

ицу Југословенске женске секције Фидака, г-ђу Зечевић, председницу југословенске секције Лиге жена за мир и слободу; г-ђу Влајић, председницу Материнског удружења, г-ђу Лозанић, г-ђу Наку Спасић, и т. д.

ОТВАРАЊЕ СВЕЧАНЕ СЕДНИЦЕ

У 11 часова, у атмосфери пуној пијетета, председник Београда инж. г. Милан Нешић отворио је свечану седницу у спомен Вашингтону овим речима:

— У жељи да дамо израза оним сим-

Председник Београдске општине инж. г. Милан Нешић отвара свечану седницу.

Њ. В. Краља Александра заступао је пуковник г. Леко. Председника Краљевске владе заступао је врховни инспектор г. Дунић; Патријарха Њ. Св. Варнаву заступао је владика бачки, г. др. Иринеј. Чланови дипломатског кора били су сви на окупу, са папским нунцијем г. Пелегринетијем на челу. Њима су били резервисани први редови на галерији. Даље су били: Председник Сената г. др. Павелић, са потпредседницима г.г. Алтипармарковићем и Новаком и секретаром г. Миланом Поповићем; председник Народне скупштине г. др. Кумануди са потпредседником г. Хасанбеговићем и секретаром г. др. Драг. Јевремовићем; затим преставници Министарства иностраних послова; министар г. др. Лујо Бокотић; председник Академије наука г. Д-р Богдан Гавриловић, председник Касационог суда г. др. Душан Суботић, врховни рабинер г. др. Алкалај, бивши бан Савске бановине, сенатор г. Шиловић, генерал г. Петар Радивојевић, генерал г. Јуришић, академски сликар г. Урош Предић, декан Правног факултета г. др. Милета Новаковић, председник Црвеног крста г. М. Леко, г. Генчић, бивши министар и т. д.

Било је примећено и велико присуство дама. Многобројна хумана и родољубива друштва послала су своје изасланице. Тако смо могли видети г-ђу Лепосаву Петковић, председницу Народног женског савеза, г-ђу Анђу М. Нешић, г-ђу Агатиновић, председ-

патијама и оном спонтаном поштовању које грађани југословенске престонице увек, неподељено, гаје и осећају за све подвиге националних јунака, ма кога то било родољубивог народа, а поготову народа чији гигантски темпо културног развоја — свагда и само у духу права и племенитих настојања — импозантно стоји над свима прегнућима других људи и њиховог духа. Општина града Београда, са овом свечаном комеморативном седницом, прославља данас, заједно са свима вама, еминентним претставницима највиших земаљских власти, заједно са високим претставницима моћних и пријатељских држава, 200-годишњицу од рођења највећег сина Северно-америчких држава, славног оснивача северо-америчке независности и првог њеног председника, бесмртног БОРБА ВАШИНГТОНА.

Отварајући ову свечану седницу, са задовољством али и са свим дужним и пуним пијететом према историски крупној фигури неумрлог слављеника, ја сматрам за своју ретко пријатну дужност да, пре свега, поздравим пуковника г. Јована Лека, који је удостојио нашу седницу у својству изасланика личног Владара нашег, љубљеног Краља Александра Карађорђевића Првог.

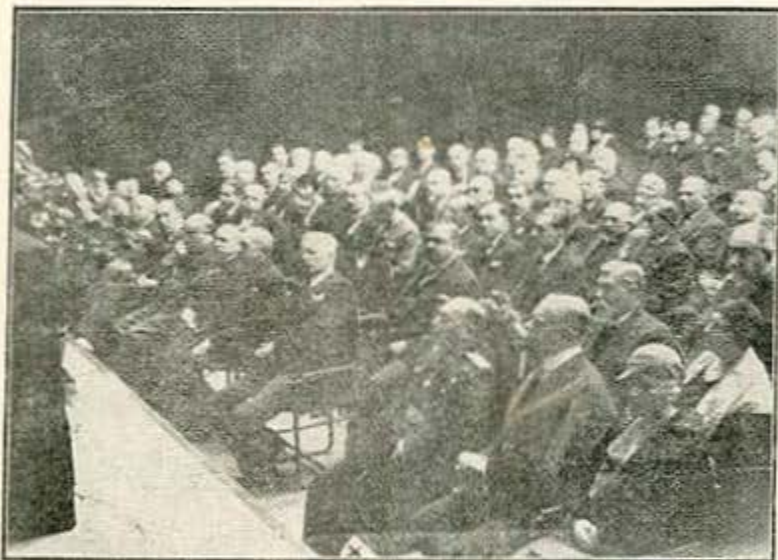
Живео Краљ!

— Живео! одјекинуло је двораном, и одмах је оркестар Краљеве Гарде засвирао државну југословенску химну. После тога претседник г. Нешић је наставио:

— Ја мислим, господо, да ћу то управо учинити у ваше име, ако се сада обратим Његовој екселенцији г. Џону Принсу, опуномоћеном министру Сједињених америчких држава, поздравим га и изразим му оно поштовање које му припада пре свега лично, а потом и као претставнику оног моћног Северо-америчког

Северној Америци. — Његово школовање није било уредно, његов практични дух и околности у којима се развијао упућивали су га више на послове плантажа свога оца него на књигу. Али већ тада су се у њему почеле показивати оне особине карактера које ће га доцније начинити првим грађанином своје земље.

Војничку каријеру отпочео је у својој двадесетој години као ађутант једног гарнизона у Вирџинији. Својом љубављу према војсци и прижељним радом он се

Са свечане седнице: Изасланик Њ. В. Краља, пуковник г. Леко (X) и амерички посланик г. Џон Принс (XX).

народа, који се на свима пољима показао тако достојан свога великог сина, чију успомену данас славио.

Живео племенити народ Сједињених америчких држава!

На овај узвик г. Нешића опет је одговорено једнодушним и снажним „Живео“, а музика Краљеве Гарде је интонирала америчку химну.

Пошто је отсвирана Америчка химна, претседник Београда г. Нешић одржао је овај лепи говор, гласом који је био пун одушевљења и неке надахнуте снаге:

ПРЕТСЕДНИК БЕОГРАДА ИНЖ. Г. НЕШИЋ О ВАШИНГТОНУ

Борац за слободу свога народа, врховни командант једне ослободилачке војске, организатор државе — генерал и државник, главни неимар америчке независности: Ђорђе Вашингтон!

Овај велики грађанин и војник чију двеста годишњицу данас славио, рођен је 28 фебруара 1732 године, као син посланика једне велике плантаже дувана у Вирџинији, тада енглеској колонији у

толико истакао да је већ идуће (1753) њему поверена једна мисија у сукобу који је избио између Енглеске и Француске око Охаја.

Тадашња Француска, под Лујем XV-тим имала је још у Америци велике колоније и војске француског и енглеског краља годинама су се тукле за колонијалну превласт северног дела америчког континента. У овим борбама против Француза Вашингтон је показао сјајне војничке особине и млади фармер, једва стар двадесет и две године добија чин потпуковника. „Ја сам чуо фијукање куришума“, писао је он своме брату, „и перуј ми има нечег дивног у том звуку“.

По свршеном рату Вашингтон се повукао на своју плантажу, и смели ратник претвара се опет у смиреног плантажера. У кругу своје породице, проводећи обичан живот становника енглеске колоније, он остаје на својој плантажи догод га поново не понесе талас пробуђене слободе.

Енглеске колоније у Америци осетивши да су се времена и односи изменили,

и да у својој метрополи, Енглеској, не налазе више матер већ маћеху, прогласи-
ју своју независност. Под идејним вођ-
ством Франклина, Џеферсона и Адамса
створен је први устав независних аме-
ричких република уједињених у један
државни савез. Савезу је требао један
вођа који ће га повести у рат за незави-
сност и који ће ударити чврсте темеље
његовој политичкој организацији.

Прокламација независности била је
уперена противу силе, готово свемоћне
Британије. Дух америчке побуне изазвао
је енглеску реакцију, из енглеских при-
станишта кренуле су флоте натоварене
војском за Америку. Дело слободе дошло
је у питање, и погледи побуњеника скон-
центрисаше се опет на фармера и платна-
жера у Мон-Бернону. Решен да се до
краја бори за права која су амерички
патриоти били прокламовали он се одмах
истакао на првом Конгресу. Скроман фар-
мер је сада велики грађанин, који почи-
ње играти пресудну улогу, тако да се
његово име спаја са историјом Сједиње-
них Америчких Држава, и његова лич-
ност постаје оличење борбе за америчку
слободу и независност. Конгрес га поста-
вља за врховног команданта усташке ми-
лиције и рат за америчку независност
води се под његовом командом.

На крилима његовог генија уноси се
полет, а чврстина његовог карактера уле-
ва гвоздену дисциплину у необучене до-
бровољачке и усташке трупе. Потпомог-
нут Лафајетом, генералом француским
који је на челу француских добровоља-
ца похитао у помоћ американским бор-
цима за слободу, Вашингтон се носи са
енглеским трупима и после низа борби са
наизменичним исходом он успева да по-
туче Енглеze код Трентона и Јорк-Тауна
и да тиме приведе у стварност независ-
ност коју је њен духовни носилац Фран-
клин био прокламовао.

После завршене револуције Вашингто-
нови су напори били управљени на учвр-
шћење јединства између новоослобође-
них федералних држава, и када се по
новом уставу имао изабрати први прет-
седник нове уније, није избор ни на кога
другога могао пасти до на Ђорџа Ва-
шингтона.

Својим ауторитетом, једним готово ви-
зионерским патриотизмом Вашингтон је
успео да се одржи далеко изнад партиј-
ских зајевница и да своју земљу поведе
путем среће и напретка. Вашингтон је
два пута биран за председника Сједиње-
них Америчких Држава; и када је трећи
пут требао да буде изабран он је одбио
кандидатуру. Сматрао је да је његово
дело завршено и да нема више разлога

да се опет не повуче у положај обичног,
скромног грађанина-фармера. У Маонт-
Вернону он је продужио да сади дуван
на својој плантажи, као што је то нека-
да пре своје славе и величине чинио. И

Претседник Београдске општине инж. г. Милан
Нешић.

свет се данас пита, да ли је Вашингтон
био већи у рату као војсковођа, на вла-
ди као државник, у личном животу као
човек. Као античке фигуре из римског
херојског доба, које када их отаџбина
позове заблистају ратничком и државнич-
ком генијалношћу, да се потом драго-
вољно повуку у ред обичних грађана,
тако је и овај фармер из Вирџиније, из-
војевавши својој отаџбини слободу и не-
зависност, драговољно се вратио у ред
обичних грађана.

Име Вашингтоново не персонифицира
само америчку борбу за слободу и неза-
висност, оно не припада само историји.
Вашингтон значи још и нешто више. Он
је једна морална вредност целокупног
цивилизованог људског рода. Он је један
од оних светлих примера на којима се
генерације свих континената уче грађан-
ској врлини како треба своју отаџбину
без егоизма љубити, како се за њу жр-
товати, и како не тражити награду.

Признање успомене Вашингтонове да-
нас је опште. Колико у њему цео свет

учествује најбоље се види по томе што се данас и Енглези, против чијих се он тупа некада борио, поносе овим великим Англо-Саксонцем.

Још нешто. Постоји једна чудна сличност између хероја ослобођења Америке и хероја ослобођења Србије, претече Југославије. — Готово истовремено, с малим размаком од неколико десетина година, дижу се амерички колонисти на обалама Атлантика а диже се и раја на обалама Дунава. И једне и друге предводе видовите вође њихових народа. И једни и други, запојени љубављу за слободом, вођени генијем својих оснивача стварају, кроз борбу и огањ, нештедећи жртве, своје националне државе.

У времену стварања ове велике државе са оне стране Атлантика наш народ, на жалост, поред свих урођених симпатија према овако родољубивим покретима није био у могућности да узме активног удела у овом националном делу Северо-Америчког народа, како су то други народи учинили, али се зато сада ипак поноси што данас у животу Америке учествује не само велики број наше Југословенске исељене браће, него и нарочито људи славнога имена као што су Михаил Пупин и Никола Тесла.

Једна земља која је толико дала за своју слободу као што је наша, један народ који је толико за ту слободу несебично жртвовао као наш, разуме сву величину овог великог америчког патриоте и неустрашивог борца за националну слободу. У низу манифестација и признања успомени овог великог борца и човека за којима се данас осећа потреба на свима странама света, Београд, престоница наше Краљевине, сматра за своју дужност да им се придружи, и да се поклати сени великога Ђорђа Вашингтона.

Завршетак говора г. Нешића поздрављен је бурном акламацијом и пуном срдечношћу.

Г. ПРИНС, АМЕРИЧКИ ПОСЛАНИК О ВАШИНГТОНУ

После г. Нешића говорио је г. Принс, који је такође био бурно поздрављен. Г. Принс је говорио на српском језику, што је још више одушевљења изазвало. Г. Принс нам је рекао:

„Не знам како да Вам данас изразим дубоку захвалност коју осећам због часте указане од стране Југословенске Владе и Власти мојој отаџбини и америчком народу: прво зато што у Београду, Загребу и Љубљани по једна улица добија име оснивача наше Републике Џорџа Вашингтона приликом двестогодишњице његовог рођења; друго, због данашње

седнице где ми се пружа прилика да Вам се срдечно захвалим.

Велики говорник Вебстер рекао је: „Америка је дала свету личност Вашингтона... рођен на америчком тлу од ро-

Г. Џон Принс, опуномоћени министар Сједињених америчких држава.

дитеља такође рођених тамо... никад не видевши стари свет; школован према методама свога времена, он је добио само ону просту али здраву елементарну обуку, коју су пружале деци народа наше школе; одрастао је и био је прожет утицајем америчког живота и цивилизације, која се тек развијала... и дао велику победу мира, стварањем Савеза и Устава.

Ми се морамо сетити, да су Сједињене Државе одмах после ослобођења претстављале неку врсту неvezаног збира колонијалних влада, које нису биле везане неким нарочитим симпатијама једне према другој. Завист и неслога су преовладале; није постојала федерална влада, него је само постојао Конгрес Држава, сазван на брзу руку, да по могућству постигне једнодушно решавање. Овај први Конгрес, и ако је био састављен од отмених људи, ипак није претстављао Владу

и није располагао ауторитетом и преседанима за стварање владе.

Али упркос овим тешкоћама овај је први Конгрес вршио многе функције врховне власти. Тако је он на пример створио војску, изградио флоту, штампао новчанице, закључивао зајмове и савезе, и прогласио независност Сједињених Држава. Али у тим радњама Конгрес је вршио само оно што је неспходно, али је зато губио у поверењу. Као природна последица, његова је акција била слаба и неефикасна. У јулу 1776 године Конгрес је издао декрет о Статутима Конфедерације и већне Уније; али је тај декрет остао без ратификације до марта 1781 године. Сам назив свог документа показује немоћ Владе. Другим речима, зло је било у недостатку снаге. Ова је скупштина била само савезничко веће.

Например, када је мала, ваљана армија Вашингтона, боса, гладна, без покривача, у хладноћи Валеј Форге, прикупљена око ватра бојала се да заспи, и да се никад више не пробуди, а Конгрес се није могао решити на нове издатке, америкашки генерал Арнолд, бесан због неспособности Владе и изгубивши сваку даљу наду у помоћ армији, постао је издајница, а други, Грене, поднео је оставку. Овде могу подвући значајну чињеницу, да је усред ове опште несрећености, једино Вашингтон са својом одлучношћу био у стању све то издржати, умирити безумље и охрабрити слабе.

Необично јака опозиција била је уперена противу Вашингтона, која је покушала на све могуће начине да га обори; и да је он само био једноставно добар човек и фини џентлмен, а не нешто више, планови би уродили успехом. Он је био међутим изнад овога. Он је сматрао клевете и интриге као природну појаву, као околности које треба имати на уму, а као што су поплаве, мразеви и буре, и то без икакве злобе. Пошто никад није жудео за влашћу и почастима, већ је једноставно вршио своју дужност, није имао разлога да подноси оставку на свој положај тим пре, што је осећао да је изнад незахвалности и погрда. Он је једном рекао да би се осећао више пониженим, када би одступио због буке Конгреса, него ли када би положио оружје испред неког Британског војсковође. Већини је готово непознато, да је у том времену део америчке војске и официри који су били увређени и обесхрабрен поступком Владе, предложио, да се путем државног удара прогласи Вашингтон краљем, но ово он је категорички одбио.

Можда најбоље обележје његова карактера, као једног организатора, који је

био моћан не само речима и делима, већ и снагом своје личности да скрши опозицију, што се најбоље да видети из циркуларног писма упућеног гувернерима Сједињених Држава при крају рата, у коме он на пример каже: „Ја желим четири ствари, које по скромном схватању сматрам као битне за благостање и опстанак Сједињених Држава као самосталне земље... Прво, неразделиву целину држава под федералном управом; друго — неповредљивост јавне правде; треће, присвојење правих мировних уредаба; и четврто — превласт мирног и пријатељског расположења између народа Сједињених Држава, што ће их упутити да забораве њихове месне политичке предрасуде, да учине заједничке уступке који су битни за општу нужност, и код појединих случајева да жртвују своја индивидуална преимућства у интересу заједнице (Државе).

Много потпомогнут од другог великог Американца тога времена, Александра Хамилтона-а, Вашингтон је био тумач федералних идеја. Не прелазећи преко достојанства и поштовања Вашингтоновог, може се навести, да је он ставио сву моћ свога великог утицаја на расположење Александру Хамилтону, који је у то доба био први финансијски експерт Сједињених Држава. Вашингтон је увидео код Хамилтона генијалност државника без икакве зависти, без помисли на своју личну славу. Овакви савези су ретки, али из њих Вашингтон у свом мудром оптимизму имао је чврсту веру да ће на крају испасти све добро, и сматрао је да га издаци и раскошност држава по закључењу мира, подсећају на младог баштиника који је на једанпут добио огромно наслеђе и који ће се доцније вратити природној памети и обновити своје упропаћено богатство.

Веома је значајно запазити да је Вашингтон приликом поновне кандидације за Президента био једногласно изабран и ни један од његових клеветника није смео да се појави као опозиција.

Без жеља да жуди за непрекидном влашћу, имао је велику амбицију да живи усред зелених шума поред величанствене реке (Потомак), која се налазила покрај његовог великог поседа, и ово је постигао у времену од две године по поновном избору за Президента, изнурен физичким и умним тегобама, и преселио се у вечност 1799 године, стекавши као награду вечту благодарност и дубоко поштовање, не само од својих суграђана, но и од потомака оних, који су силом околности борили се против њега. Он је свугде сматран и гледан не само као највећи

Америкаца, због своје крајње несебичности и искрености намера, већ исто тако, широм света, као највећи у историји заштитник тог духа слободе који може да буде изражен у једној реченици: Принцип слободе без необузданости и једнакости без повреда.

Када је г. Принс завршио свој говор, дворана Коларчевог универзитета забрујала је дугим плеском одобравања, честитања и пријатељске љубаве Београда према званичном представнику Америке и своме драгом пријатељу г. Принсу.

Група гостију на чајанци, коју је амерички посланик г. Принс приредио у част 200-годишњице од рођења Ђорђа Вашингтона

После говора америчког посланика г. Принса, оркестар Краљеве Гарде под директством г. Покорног вратио нас је Вашингтоновим маршем у времена Вашингтонових армија за слободу. Музика је била одлична, и г. Покорни добио је заслужену похвалу.

УЛИЦА ЂОРЂА ВАШИНГТОНА

Пошто се умирио аплауз музици, председник г. Нешић понова је заузео своје место за говорницом и прочитао је ово решење Суда Општ. града Београда:

На основу чл. 91. и 97. Закона о општинама, чл. 3. и 2. Закона о изменама и допунама у Закону о општинама, од 12. II. и 11. III. 1929. г. и овлашћења Општинског одбора од 15-II-932. год. Суд општине града Београда

РЕШАВА:

Да се предложи општинском Одбору, да се у спомен 200-годишњице од рођења Ђорђа Вашингтона, првог председника Сједињених

америчких држава, једна улица у Београду назове његовим именом.

Досадашња ул. Видинска од данас ће се звати улица Ђорђа Вашингтона.

Решено у Суду Општине Београдске 22. фебруара 1932. год.

Председник

Општине Београдске

Милан Нешић, с. р.

Потпредседник

Општине Београдске

Никола Крстић, с. р.

заступник потпредседника

кмет-правник

Исидор А. Протић, с. р.

И ова одлука поздрављена је одушевљеним одобравањем.

ЈУГОСЛОВЕНСКИ МАРШ Г. ПРИНСА

Пред крај седнице оркестар Краљеве Гарде дао је аудицију Југословенског марша, кога је компоновао баш сам Амерички посланик г. Принс. Композиција нас је одушевила и слушаоци су се једним дугим аплаузом захвалили композитору г. Принсу.

Како је тиме програм ове свечане комеморативне седнице био исцрпљен, председник г. Нешић закључио ју је овим речима:

— Захваљујући најтоплије на првом месту Њ. В. Краљу; затим свима врло поштованим представницима акредитованих земаља на нашем Двору, као и свима Вама Југословенским представницима и народа, и власти и установа, на овом бројном учешћу које, изразити је од сваке речи, говори о Вашем изванредном схваћеном значају данашње прославе, ја имам особиту част изјавити да је свечана седница закључена.

Тиме је ова манифестација југословенско-америчког пријатељства завршена.

ТЕЛЕГРАМ ПРЕДСЕДНИКА БЕОГРАДСКЕ ОПШТИНЕ АМЕРИЧКОМ КОНГРЕСУ

Поводом прославе 200-годишњице рођења првог председника Сједињених Држава Америке, Ђорђа Вашингтона, председник Београдске општине, инж. г. Милан Нешић упутио је следећи телеграм Американском конгресу у Вашингтону:

„После свечане комеморативне седнице, одржане у славу бесмртног Вашингтона, поводом 200-годишњице његовог рођења, стало ми је веома да уверим Конгрес у дубоко поштовање и братство по родољубљу, који дођоше до једнодушног изражаја на овој седници“.

Социјално обезбеђење београдских новинара

— Оснивање Потпорног фонда и подизање Новинарског дома —

Београдски новинари, чланови Београдске секције Југословенског Новинарског Удружења, на ванредној скупштини од 14 фебруара, основали су свој Потпорни фонд. На тај начин, учинили су први стварни корак на путу свог социјалног обезбеђења. Према томе, дан оснивања Потпорног фонда у историји београдске секције новинарског удружења остаће један од најзначајнијих датума.

Новинари су онај ред људи чији је рад скопчан са огромним напорима и тешкоћама, од којих се тражи много, који се од свих професија најбрже исцрпљују и који су, поред свега овога, најнеобезбеђенији. До сада они стварно нису имали никаквог обезбеђења. Уредба од 1926 остала је у свом најважнијем делу — у погледу пензионог фонда — мртво слово на хартији. Изведен је са успехом једино онај део Уредбе, који регулише отказне рокове. Једино овде постоји санкција закона. За све остало предвиђено у Уредби — третирање сарадника, уговорно регулисање радних односа, пензионо осигурање — нема санкције. Међутим, све чешћи драстични примери када новинар, оставши без посла, мора да се потуца од немила до недрага, када његова породица после смрти хранитеља обија прагове и моли за ма какву помоћ, када га онеспособљење на послу доводи у бедан положај и излаже сваковрним понижењима и увредама — побудили су београдске новинаре да у сврху свог обезбеђења створе оно најнужније и то властитим сретствима.

Мисао о оваквом начину обезбеђења није нова. Напротив, стара је више деценија; покретана је у крилу предратног Српског новинарског удружења. Али је она све до данас остала неостварена. С једне стране несрећене прилике с друге стране менталитет новинара испречавали су се увек остварењу ове идеје.

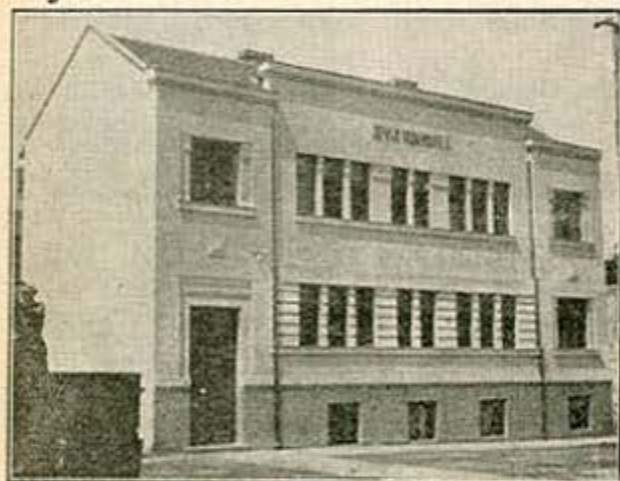
Сада је, међутим, ова идеја приведена у дело. Основани Потпорни фонд састоји се из два дела: из сталног фонда и Фонда за помоћ. Док сретства првога фонда служе за давање бескаматних и каматних позајмица, а евентуално и потпора, дотле сретства другог фонда служе искључиво за осигурање на случај незапослености. Потпорни фонд ставио је себи у задатак: да даје бескаматне и каматне позајмице својим члановима, да их помаже у случају болести, смртног случаја у породици, изнемоглости, онеспособљења на послу, старости и незапослености, да оснива привредне установе са циљем појевтинења живота новинара. Као што се види задатак Потпорног фонда замишљен је врло широко са идеалом: решење свих горућих социјалних питања данашњег новинара. Свакако остварење овако

широког круга задатака, и то у њиховој истој потпунијој мери, није лако извести. То ће пре свега зависити од средстава којима фонд буде располагао. Стога се поставља најважније питање — стварање сретстава. У колико сами новинари нису у стању да створе ова сретства они су свакако заслужили да их на овоме послу помогну сви они, који су више пута били или су стално у прилици да их новинари помажу. У томе правцу Извршни одбор Потпорног фонда развиће најширу акцију и апеловати на упис чланова помагача, утемељача, оснивача, добротвора и великих добровора. Прва сретства Потпорном фонду дала је београдска секција Југословенског Новинарског Удружења из својих сретстава. Решењем скупштине Потпорни фонд је добио за своју главницу: 75.000 дин, у готову и 24 комада обвезница ратне штете. На истој скупштини саопштена је одлука секцијске управе о упису за првог великог добротвора пок. Стевана Турчића, оснивача и првог председника Српског Новинарског Удружења, са улогом од 5.000 динара. На тај начин сретства Потпорног фонда износе близу 100.000 динара. Ова сума и ако недовољна за почетак рада ипак је прилична и оправдава уверење не смо о добром него и стварном почетку остварења једне лепе и корисне замисли.

За остварење Потпорног фонда, поред осталог, допринела је и Београдска општина. Схватајући велики значај новинарског позива у животу једног народа с једне и ни мало повољан социјални положај новинара с друге стране Општина је, уступајући земљиште за подизање Новинарског дома и зграде за привремени смештај Удружења, ослободила београдске новинаре једне велике брига и ободрила на живљи и интензивнији рад. Тиме су постала актуелна два питања: подизање Дома и стварање Потпорног фонда. Решење оба ова питања приводи се сада крају. Потпорни фонд је већ основан. Изграђивање његове организације биће извршено у најскорије време. Истовремено са овим решава се и питање Дома. У одбору београдске општине једногласно је одобрен предлог да Суд може поднети молбу Државној Хипотекарној Банци за дугорочни зајам од 1.500.000 дин., која се сума има употребити за подизање Новинарског Дома. И Државна Хипотекарна банка приправна је да београдским новинарима изиђе у сусрет са кредитом. На тај начин приближује се моменат када ће београдски новинари добити свој Дом, који ће свакако бити најважније средиште културног и интелектуалног живота у Београду.

Освећење Дечјег обданишта бр. 2

На подизању овога Обданишта неуморно су радили већ више година одбор госпођа Друштва за заштиту деце са одбором госпођица Дечјег обданишта број 2. Зграда је била готова још у мају прошле године, али се освећење није могло одмах обавити из финансијских разлога.

Дечје Обданиште број 2 у улици Краљице Марије

Овој реткој свечаности, поред великог броја пријатеља Обданишта, присуствовала је, као изасланица Њ. В. Краљице, дворска дама г-ђица Мирка Грујић. Београдску општину претстављао је г. др Ђура Ђуровић, шеф одељења за социјалну политику О.г.Б., а г. Министар социјалне политике и народног здравља заступао је начелник министарства г. др Љубомир Хофмановић.

По савршеном црквеном обреду, прота г. Димитријевић је истакао велики значај установа као што су дечја обданишта.

Претседница Обданишта г-ђа Јела Спасић, биравим речима поздравила је све присутне и топло се захвалила свима пријатељима Обданишта који су ма чиме допринели и потпомогли да се дом изгради и подигне. Нарочиту благодарност г-ђа Спасић изразила је Њ. В. Краљу и Њ. В. Краљици, који са пуно родитељске љубави и топлоте помажу хумане установе. Затим је једна мала девојчица из Обданишта предала заступници Њ. В. Краљице, г-ђици Грујић, диван букет каранфила и умолила је да букет преда Њ. В. Краљици у знак захвалности.

Изасланик г. Министра социјалне политике и народног здравља, начелник г. др Хофмановић, предајући чланицама управе Обданишта одликовања, рекао је:

„Многа ће мати безбрижно отићи на посао за кору хлеба остављајући овде своје деце, уверена да га је предала сигурним рукама. Одајем признање управи Обданишта, која није жалила никакве жртве само да дође до овог дома. Њ. В. Краљ, који се интересује за свако доброчинство, на предлог Министра социјалне политике и народног здравља, одликује својим орденом Св. Саве III реда г-ђу Јелу Спасић, претседницу Обданишта бр. 2; орденом Св. Саве IV реда г-ђе: Дару Петровић и Јелисавету Поповић-Станимировић, управне чланице; орденом Св. Саве V реда г-ђе: Милку пок. Петра Кочића, Драгу Стевановић, Олгу Марин и Калиопу Комадину. Нека вам ово одликовање буде не само знак признања за досадашњи рад, већ и потстрек за будући.“

По предаји одликовања деца су отпевала државну химну. Затим је секретар Обданишта, г-ђа Славка Бабић, у кратким потезима изнела историјат ове установе од њеног оснивања до сада. Из извештаја се види да у Обданишту преко дана обитава 60 деце, која овде имају поред неге и храну. Највећа пажња обраћена је васпитању деце.

У име Општине београдске управи је захвалио г. др Ђуровић, истичући величину хуманог дела, које управа врши узимајући под своју заштиту малишане који ће једног дана на тај начин постати корисни чланови друштва.

Чланице управе Обданишта са гостима и својим малим штићеницима

Г. др Александар Костић, проф. универзитета, говорио је као претставник Друштва за заштиту деце, а г-ђа Перса Продановић, делегат Женског савеза, топло је поздравила управу и одликоване госпође.

Веома лепо је успео концертни део који су извела дечица из Обданишта, одевена у једнообразне беле мантилиће.

Позоришна хроника:

Д-р Ранко Младеновић

Око драматизовања народне поезије

— „Сестра Леке капетана“ од Мите Димитријевића —

Појава драматизоване народне песме на позорници има значај, било да случај успе или не. Г. Димитријевић је изабрао за драматизацију један мотив који има у себи више епске ширине, него драматичне основе. Зато вреди рашчланити у овој хроници полазне тачке оваквог позоришног подухвата. Драматизовати народну песму данас, у доба ломљења књижевних традиција, значи ући врло рафинирано у план. Прошло је време, када се на репертоару плескало само копијама народних јунака, оваплоћених на позорници у гусларском десетерцу. Прошло је време, када се некада и Сардуов комад давао код нас под насловом „Весели двори Луке Загорице“, или кад је М. Шапчанин био занет „Милошем у Латинима“. Дошло се најзад до Лазе Костића, Иве Војновића и Милутина Бојића, који су већ умрли. Па се и преко њих прешло, и ако су унели у своје драматизације пуно уметничког смисла и драмских ефеката. Сви они, и кад су одступали од историје, као и кад су се њејдржали — били су предани једној замисли, једној мисији: да се створи национална драма. Иза народне песме свуда зјапни празнина наше прошлости, остављена на милост и немилост књижевничким визијама; а испред народне песме лежи набацани материјал, пул мотива, али без индивидуалног мајстора. Зато је свако себе замислио у положају препаратора. Та препарација (као пуњење птица) народне песме у драми траје деценијама. Многи наши стари писци загризли су ту јабуку са одушевљењем. Многи су због тога припали књижевној историји као пионири на једном послу, који се не даје никада исцрпiti, а увек се одбацује од нових поколења, која следеју једно за другим. А публика, ма из које деценије, никада није била задовољна са позоришним интерпретацијама народне поезије. Увек се примитивно схватање народних мотива домило о кулисе. Многи писци приступали су послу рационално, суво, педагошки, држећи се буквално морално-херојског стандарта народне поезије, и од тога се нису могли, нити смели одвајати. Други су кориговали песму у корист историје, и дабоме да су тиме опет грешили пред критиком, која им увек пребацује једно или друго, али у сваком случају њен негатив

ван став пред драматизацијом је неизбежан. Све ово, посматрано из перспективе, није ипак збунило г. М. Димитријевића, да обради за позорницу народну песму „Сестра Леке капетана“. Да ли се држао поезије или исто-

Сцена из Димитријевићеве комедије „Сестра Леке капетана“

рије? Или једног и другог? Или ни једног ни другог? По народној песми, догађај се збива у Призрену, а не на Јадрану. Лека капетан није историјска личност; а сам Марко и јесте и није. Млада Латинка, сестра, расте у кавезу, као чудо од лепоте. Није видела сунца ни месеца петнаест година. То је заголицало Марка у Призрену. Хоће да је проси и има за жену. Марко, скоро увек сексуално равнодушан, и овде помишља више на пријатеља Леку капетана. Кад се ожени његовом сестром, бар ће имати с ким (са Леком) да пије вина. Марко, обучен у свечано рухо, са челеком на глави и са златном сабљом око паса, ујаша коња — пре него што пође на просидбу попије чабар вина, а други чабар понесе са собом. Уз пут позове побратиме Милоша и Рељу, и тако пођу сви на просидбу, са прстењем, па нека девојка буде кога хоће од три јунака. Кад се три лафа спусте у Метохију, угледа их Лека капетан. Помоћу дурбина позна их сву тројицу. Дочека их, посади уз богату софру, али још не слути зашто су дошли. Најзад Марко саопшти да су они просиоци његове лепе сестре. Лека,

господствено отмен, и језуит са латинском етикецијом, изненађен, саопшти им, да је његова сестра врло самовољна и да готово свима одбија руку. Марко, словенски и брдски сиров, изненађује се размаженошћу женског чељадега пред мушким заповестима, и вели, да је то у Прилепу, па кад би му каква женска особа отказала послушност, он би јој одсекао руке и извадио очи!

Уплашени капетан ипак дозове сестру, и почне редом да хвали јунаке, и ако осећа у души да су они груби за њу. Девојка одбије да се уда за Марка, јер је турска придворница, за Милоша јер га родила кобила, за Рељу јер је ванбрачног порекла. На те увреде скочи Марко и хоће да погуби Леку капетана, али га у томе спречава Милош, због гостопримства које им је указано. Марко појури за девојком, сустигне је, одсече јој руку и извади очи, са узвиком: нека буде сада кога јој је драго. На чардаку Лека капетан, оста скамњен, а три српска јунака одјездише на коњима широким пољем... Ова варијација народне песме трагична је и сурова до највеће мере. Чак је то један од најкрволочнијих мотива. При драматизацији таквог мотива, који има епску ширину, скоро без сценских заплета, а на крају обилује само зулумом — писац је приморан да се ограничи искључиво на језиву трагедију. Али, г. Димитријевић је очигледно одступио од тога. Он је у ствари створио неку врсту херојске комедије. Марков буздован је комичан у елегантним дворима Леке капетана. Западњачки ритери и племићи врзмају се око његове сирове природе, и стално га излажу иронији. Очигледно је српски народ некултуран, а то се опажа по Марковом понашању.

Марко је комичан баш зато, што хоће све да реши сабљом и буздованом. Ова идеја г. Димитријевића, као идеја, није бесциљна. Једна девојка, васпитана млетачки, под-

цењује херојство брдске расе. И у место да су народни хероји јунаци — она је јунак девојка. У другом чину Реља има успеха код Роксанде а Марко се повлачи у позадину. На супрот Марку, Реља је отменији, зна где је дошао и подражава латинску слаткоречивост. У трећем чину Реља је чак перфидни љубавник, удвара се Роксандиној другарици, и изазива ривалство двеју жена, а неповерење према Марку. Интересантно је то, што се Реља, за разлику од Марка и Милоша, служи трубадурским манирима, да задобије љубав људљиве жене. Цео се ансамбл дели на два дивергентна света, на примитивне хероје и господствене латине, који у животу подражавају петраркине стихове. Али, баш, зато г. Димитријевић је погрешно што је комад измучио стихом. Ако је хтео да се унесе у какав нови дух драматизације народне песме, тежиште не лежи у стихованом тексту, већ у позоришним ефектима добро компонованог мотива. Међутим, он је претрпао комад многим епизодним личностима, излишним, измишљеним тешко, а лако постављеним где било и како било. Марко, као главна личност, није испунио ни саму пишчеву замисао. Он је спутан. Пре првог чина нешто фали, да би се комад развио спонтаније у тренутку кад се завеса дигне. На крају комада, пред пад завесе, није изостало ни традиционално коло, које је посве излишно према плану кога је писац себи поставио. Г. Димитријевић је имао за циљ да свој драматизовани народни мотив ослободи на позорници од патоса и од извештачене афектације. Али је у току ствари инстинктивно поставио свој сопствени циљ. Задржао се на једној скројеној родољубивој ноти кроз цео комад, и зато је драматизација ослабљена. Најбољи му је тип Мина од Костура. Историјски комад треба да је данас дело наше савремене уметничке интуитивности.

Госпование Александра Моиса у Београду

Нема застарелог репертоара за велике глумце. Александар Моиси је један од таквих. Писци као што су Хофманстал, Шо и Толстој, дивергентни не само по књижевној виталности, већ и по чисто позоришној моћи, изједначили су се у свему пред Моисием, као пред глумцем. Публика је више очекивала уметнички доживљај глуме, а не толико позоришних дела, од којих је само „Једерман“ био за њу премиера. „Живи леш“ и „Лекар у недоумици“ приказивани су већ домаћим снагама. Зато гостовање Александра Моиса у Београду има свој особени значај. На нашој се позорници скоро никада није доживело приказивање мистерија, моралитета, и осталих средњовековних позоришних

спектакла, кроз које су прошле читаве позоришне епохе туђих народа. Истина, ми таквих мистерија немамо, и ослобођени смо тиме једне традиције, која нам данас књижевно мало треба, али нам свакако у погледу глуме недостаје. А глума има свој сопствени регистар живота. Наша домаћа глума, у том погледу остала је пасивна, не својом кривицом. Кроз мистерију се учио глумац уметничком фанатизму. Кроз мистичне мотиве и ритуалну драму, издвајала се мимика, истањено се гест, вијугала је душа. Зато што смо ту читаву фазу прескочили, и социјално и уметнички, ми смо у глуми били лако, брзо и површно захваћени гримасом, лорфом, искеженом маском, и најзад лажним трансом. За-

да се у томе троуглу поставе три витална би-то код појединих наших београдских глумаца још постоји тешко отимање од театралности, које још увек код нас значи психичко удубљивање, а међутим је у основи само техничка скрама шарлатанског ефекта. Александар Моиси дошао је до нас, да нас још рељефније прикује за своју велику непосредност у глуми. Још један доказ, да свестрано изразити уметници на позорници никад нису мали, и да нема кризе позоришта тамо где они дишу. Посматрајмо уједно Моисијеву трупу са овог његовог турнеа и гостовања у Београду. Она је просечна и далеко испод њега, јер су њени појединци више исфабрицирани рутинери, али никако и оно што је с њим Моиси. Права уметност на позорници, ма и најекстремнија, никада се неће поклапати са фабричким методом рада. Кад је Моиси у својој младости био једном подвргнут тој методи проглашен је да нема талента. Да би иронија старе заблуде била већа, он је данас једини светски таленат у своме репертоару. Али допрети до те висине у глуми, значило је дубоко преболети у себи све локалне таштине иза кулиса, да би се неприкосновено стајало најзад изнад њих.

Три Моисијеве представе на београдској позорници, значе три уметничке гривне. Представа „Једермана“ најмистичнија је у свом извођењу пред старим катедрама. Када сам је као такву гледао, при прелазу вечерњих сунчаних зракова, помешаних у позадини са силуетом готског торња, иза чијих тамних ивица више рељефи у божанској гајанствености — добија се потпуно упечатљив утисак једне такве мистерије, из које закорача неман смрти и рашири своја крила над публиком, пуном покајања. Чим се данас таква мистерија постави на скупној сцени, између кулиса, као што је то био случај код нас, у многосте се умањују ефекти; шта више ствар се чини, као да је Хофманстал обновио једану стару игру о умирању богатог човека у циљу католичког симболисања вере. Дух средњовековне уметности остаје по страни. Изузевши Моиса лично, сви су други из његовог ансамбла, глумили скоро усљено, без оне сугестивности која је неизбежна у таквом комаду. Прослављени Моиси у улози Једермана, све до свога силаска у гроб, истрајао је инстинктивно и непосредно у својој омањаности, сав у унутрашњим покретима глуме, сав у истинитом блеску трагичности, коју мотив мистерије намеће.

Друга представа значила је изненадни скок у сасвим другу атмосферу.

Комад Бернарда Шоа „Лекар у недоумици“ сав је у франтанним афоризмима. Улога сликара Дјубидета, социалног бунтовника и детета, вијуга између сатиричних оштрица. Сликара, добра душа, у борби са конвенционалним моралом, клоне најзад под

каботенским и погрешним лекарским дијагнозама — од туберкулозе. Један трагични живот са осмехом, завршава се у наслоњачи, пред фотографским апаратом радозналост новинара, а око његовог мртвог тела стоје, као музејске лутке испуњене сламом — сви специјалисти медицине науке, комично заинтересовани сликаревом љубавницом, јединим бићем које осећа губитак. Нигде Моисију, као

Александар Моиси

у улози Дјубидета, не помаже тако надчовечно музика његовог гласа, његове срдчане мимике, и ритмични покрети руку. Све се то слива у драматичну хармонију издасања једног прогоњеног и несретног талента, који у животу бива згњечен између судара варљивих и бирократских професија у човечанству. Умирање сликара Дјубидета спада у бриљантне уметничке подвиге, које један глумац у опште може да изведе, и то не патетичним бусањем Миссових боема из прошлога века, већ меком и дубоко душевно доживљеном безазленошћу, која је ретка код Бернарда Шоа, а која је скупочена у Моисијевој интерпретацији.

Трећа представа, и завршна, уједно је и најснажнија.

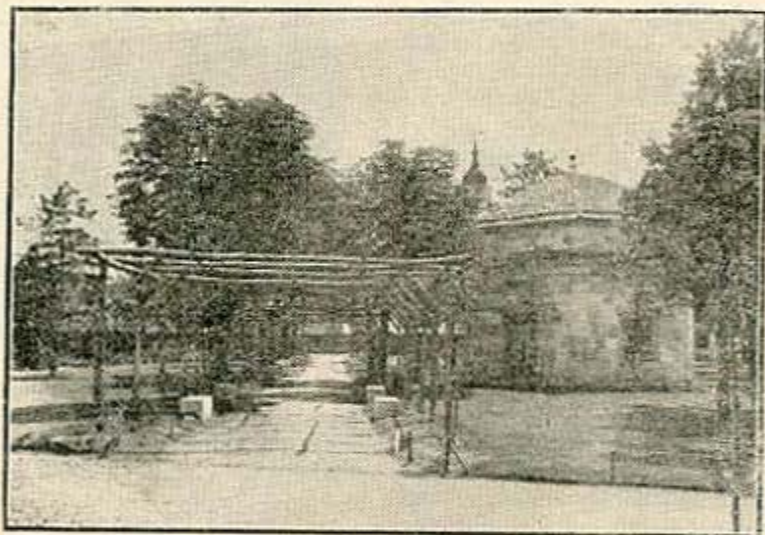
Толстојев „Живи леш“, игран од Моиса у Москви и у Америци, значи најосетљивију грч у глуми великог уметника. Моиси, у улози Феђе Протасова, лебди — као креација — између Освалда и Хамлета. Моиси је био увек у околностима, да преко своје интуиције дође до извесне философске синтезе. Хамлет, Освалд и Феђа, три су угла у једном троуглу. Истрошене су читаве фаланге глумачких снага широм европских позорница,

на. Многи су ишчезли у лажној театралности, у патосу и афектацији. Многи су играли само декоративну психолошку игру, коју су критичари делили на једну или на другу глумачку школу. Многи су створили погрешну традицију у тумачењу пишчевих илузија. То рвање локалног са космополитским у глумачкој креацији, довело је Моисна до успеха. У њему је победило општечовечанско над свим оним што је географски скучено постављено у човеку. Данас кад ишчезну писци са рампе (као што је случај и са Ибзенем) — остају још живи њихови тонови у глумачком креирању. Оно што књижевно не ишчезава, ишчезава позоришно. Често се једно с другим не поклапа у опадању. До пре две позоришне сезоне Пирандело је владао позорницом, и одједном га нигде више нема. Нема глумца, који би га и даље понео преко рампе. А Моиси носи у својим креацијама и даље кроз садашњост Шекспира и Ибзена. То је искључива моћ великих глумачких талената. И кад

игра Хамлета у фраку; Хамлет је вечит кроз глуму.

То опште човечанско испољно је Моиси и у Толстојевом Феђи. Толстој, прилично сценски развучен и романсиерски лаган, добио је Моисијевом глумом живи драматични темпо. Калварија смрти увек је привлачила велике уметнике на позорници. Моиси момент животне трагике сугестивно води и кроз религиозну легенду, и кроз болесну интелигенцију, и кроз словенско фатално одрицање себе. Зато је његов Феђа уметнички тако високо доживљен, без обзира на просечне и неуспеле улоге других глумаца из његове трупе. Нико није дао тако убедљиво Феђину душевну депресију као он. Његова глума увек је унутрашње откривење.

Зато његово гостовање у Београду значи неоспорно редак уметнички доживљај, који искупљује собом многе непредвиђености када се путујући глуми с једног краја света на други.

Музичка хроника:

Проф. Петар Крстић

Музички преглед за јануар 1932 год.

Евгенија Ваљани, оперска певачица, ме-
со-сопран, бивша чланица Београдске опере,
која је неколико година провела певајући на
оперским позорницама у иностранству, при-
редила је 16 јануара 1932 г. свој Концерт
арија и песама у дворани „Станковић“. Ва-
љани и данас располаже великим и звучним
органом, као и за време чланства у нашој
опери. Она располаже певачком техником и
културом, коју је студијама и искуством у
иностранству још више развила. И на овом
Концерту је Ваљани имала видан успех, који
је опредељује за певачицу на сцену, тим ви-
ше, јер је Ваљани одлична глумица.

Петар Думичић, професор Музичке шко-
ле „Лисински“ у Загребу, приредио је 21 ја-
нуара т. г. концерт у оквиру концерта Наро-
дног конзерваторијума у дворани Уметничког
павиљона „Џијете Зузорић“. Думичић је у
више махова концертисао у Београду и ње-
гове лепе пијанистичке способности нису
остале незапажене. Думичић је на овом кон-
церту изводио од старокласика: Хендел, Па-
сакалија у ге-молу; Рамо, Тамбурен и Пара-
дизи, Таката у А-дуру, и показао смисла за
старокласични стил. — Други део програма
посветио је Думичић клавирским делима из
пера загребачких композитора. У том делу
програма смо чули „Скерцо“ у Е-дуру од
Ливадића-Визнера у обради Св. Станчића,
композицију изванредно јасног стила и одре-
ђеног облика, затим Папандопулову „Попев-
ку и Токату“ из Партите, — композиције ко-
је не дишу националним духом, а од којих
је „Попевка“ занимљивија и одређенија од
„Токате“, која је нешто натегнута, више де-
ло разума но осећања, нешто искидана, без
оног непрекидног ритмичког покрета, који је
за њу карактеристичан. Као трећа тачка у
овом делу била је „Игра из Штина“ од Злат-
ка Грошевића. То је жива минијатура са
карактеристичном пратњом по ритму, али
без ширег замаха. Сва ова дела извео је Ду-
мичић технички савршено, унесећи у њих
своју изразиту музичку културу.

У трећем делу програма изводио је умет-
ник дела Шопенова: Фантазију опус 49, Ем-
пропти опус 66 и две етиде. При извођењу
Шопенових дела запазили смо разноврсне

модулације удара, којима Думичић распола-
же при свирању на клавиру.

У четвртном делу програма био је Лист
са „Ноктирном“ и „Легендом“, у коме се Ду-
мичић утврдио као пијаниста, који је одлич-
но савладао Листову технику, те је изванре-
дно музикално извео његову „Легенду“.

И програмом и својим извођењем умео
је Думичић за све време концерта да интере-
сује слушаоце. Думичић је зрео уметник, ко-
ји на своме инструменту уме да оживи му-
зичка дела на свој начин, али који слушаоца
занима.

На оперској претстави „Мадам Бетер-
фмај“ у Народној позорници 22. јануара т. г.
гостовала је оперска сопранискиња Елизабет
Нелви у насловној улози. То гостовање није
било од нарочитог значаја. Нелви има певач-
ку школу и певачку културу, која не може
свуда да дође до пуног израза услед органа,
који код ње није више свеж, у висини оштар
и захвата физички напор за високе тонове.
Ма да је глас лепе боје, он у свима положа-
јима јако подрхтава. Као глумица оставила
је Нелви утисак почетнице.

На претстави „Севиљског берберина“ 25.
јануара т. г. појавила се први пут као „Рози-
на“ на нашој оперској сцени Нинковић-Гро-
зано, а као Граф Алмавива Владета Поповић.
Нинковић је као „Розина“ учинила изврсан
утисак својом појавом и глумом. Њен је ор-
ган погодан за колоратурно певање и она ће
и у том делу партије имати пуни успех, кад
колоратурну технику савлада до крајњих
граница. Владета Поповић је природан пе-
вач. Бог му је дао орган и дар за певање.
Али те природне дарове треба развити, уса-
вршити, да би се они потпуно развили и тех-
нички и музичко-естетски. Колоратуран стил
се другачије пева, од чистог лирског стила.
Није то ни технички ни музикално једно и-
сто. Владети Поповићу недостаје музичко-
певачке културе, која се добија у строгој
певачкој школи. С обзиром на његов изван-
редан орган, требало би му омогућити две до
три године озбиљних певачких студија, код
каког признатог професора у иностранству.

На претстави Штраусове „Саломе“ 28. јануара гостовао је у нашој опери у улози „Јоханана“ Приможих, баритон Љубљанске опере. Приможих је рутинирао певач и глумац! Његов је орган лепе боје и звучан, ма да је местимиче подрхтавао, (свакако услед заморености). Приможих је дао врло доброг „Јоханана“ певачки и глумачки. Његов „Јоханан“ је био на уметничкој висини претставе у којој је заменио оболелог Холаткова. Ако пак упоредимо „Јоханана“ Приможиховог и Холатковљевог, доћи ћемо до закључка да између њих има битне разлике и то мање у глумачком погледу, већ поглавито у вокалном делу улоге. Разлика је у музичком схватању, у музичком изразу. Док је Холатков за свога „Јоханана“ нашао миран, пророчански тон, у коме је било не само мирноће у гласу, већ и неке мистике, нечег месијског, философског, одмереног, убедљивог, глас личности, која верује и то дубоко у оно што пророкује, дотле је Приможихев „Јоханан“ био пророк од темперамента, пророк јунака, хероја, — који је и у гласу и у гесту имао нечега пркосног и љутитог, — не философ већ пророк-човек, који се човечански узбуђује. Холатковљев „Јоханан“ се уздизао над обичним човеком, био је више пророк, који је имао и у гласу и у покрету визионарских елемената. То су два различита психолошка схватања „Јоханана“. Од тих схватања зависи психолошки израз, који се консеквентно преноси и на музички израз — начин извођења — интерпретацију. Нашем укусу је више одговарало схватање Холатковљево, што не значи да Приможихев „Јоханан“ нема уметничку вредност, нарочито ако се психолошки схвати, као што га је Приможих схватио.

„Друштво пријатеља Француске“ у Београду одлучило је да организује низ концерата ради пропагирања и упознавања француске музике и француских уметника. Ти концерти ће се одржавати у новоотвореној концертној дворани „Друштва пријатеља Француске“ у Ратничком дому.

Тако је 29. јануара приређен први Концерт те врсте, који су изводили Дени Бреншвиц, виолиниста и Андре Ивсен, виолинчелиста из Париза, уз суделовање г-ђе Ивсен пијанисткиње.

Концерт је отворен мелодичним клавирским триом од Алберта Русела. Уметници су тај трио изводили технички прецизно и темпераментно. Акустика дворане, на коју нису навикнути ни уметници ни публика учинила је, да поједини гласови нису дошли до правог израза у динамичком смислу. Нарочито је клавирски глас, са обзиром на велики тон концертног инструмента и акустику дворане динамички доминирао. На крају програма су Бреншвиц и Ивсен извели дует за виолину и

чело у два става од младог, даровитог чешког композитора Бохуслава Мартину. Руселовог ученика у композицији, који живи у Паризу. Дует Мартинуа писан је модерним музичким стилем и ставља тешке задатке на уметнике, али које су Бреншвиц и Ивсен са успехом решили. Други, брзи став дуета, нарочито је ефекат својим бравурним ритмима и нарочито духовитом и виртуозном каденцом у виолончелу.

Трио од Русела и дуо од Мартинца претстављају две озбиљне музичке тачке у програму, од несумњиве уметничке вредности. Средину програма испунили су уметници са пет соло тачака за виолину од Русела, Лили Булаже, младе, рано преминуле француске композиторке и Јамаде, јапанског композитора, које је изводио Бреншвиц; и пет соло тачака за виолончело од Форса, Равела и Ниша, које је изводио Ивсен. Те соло тачке не претстављају музичку литературу високог стила, оне су више ради тонских и виртуозних ефеката и долазе у домен такозване салонске музике.

Та лака музика није програму дала карактер озбиљног и узвишеног стила. Ну из тих се тачака дало закључити, да су француски гости уметници на својим инструментима, да имају леп тон и солидно израђену технику. При пратњи тих соло тачака, учињена је грешка, што је клавир био отворен, те је својом звучношћу вређао, а местимиче и сасвим у звучности надјачавао гудачке инструменте.

Дворана „Друштва пријатеља Француске“ била је пуна одабране публике, која се одушевљавала, одобравала уметницима и изазивала их, тако, да су били принуђени додати још неколико тачака.

Оркестар Музичког друштва „Станковић“ приредио је свој први симфонијски Концерт у овој сезони 30. јануара т. г. у Уметничком павиљону „Цвијете Зузорић“. Чланови оркестра „Станковић“ су музички аматери, професори и одабрани ученици Музичке школе „Станковић“, и броји око 50 чланова. Потребан број дувача попуњен је био музичарима из 18. пешадиског пука Сувоборског. Тако је оркестар „Станковић“ на овом Концерту имао 12 првих виолина и томе броју одговарајући број гудача у осталим гласовима, те гудачки оркестар и квантитивно и квалитативно претставља одличан музичарски материјал. Када би оркестар „Станковић“ располагао и својим дувачима истог квалитета, као што има гудаче, онда би то могао бити самосталан симфонијски оркестар, који би имао важну улогу у престоничком музичком животу поред професионалних оркестара. То је проблем о чијем решењу треба размишљати.

На програму су била три оркестарска дела: „Патетична увертира“ од Кристића, Шубертова пета симфонија у Бе-дуру и Бетовенова друга симфонија у Де-дуру.

Оркестар „Станковић“ је све три тачке програма извео са извесним уметничким ознакама, које импонују. Нарочито се истакао гудачки оркестар својим квалитетом, који је знатно изнад дувача. Многобројни способни гудачи давали су оркестру потребан сјај. Овим својим концертном оркестар

„Станковић“ је постигао видан успех. Заслуга за то највећим делом припада вредним и способним диригентима Михаилу Вукдраговићу, композитору и диригенту хора „Станковић“ и Рикарду Шварцу, наставнику музичке школе „Станковић“, који су симфонијска дела увежбали и поуздано и темпераментно оркестар водили.

Концерт је био одлично посећен. Дворана „Цвијете Зузорић“ била је пуна музикалне публике и омладине.

Сликарске изложбе

ФРИДРИХ КАУФМАН

У уметничком павиљону на Малом Калемегдану, одржао је своју колективну изложбу г. Фридрих Кауфман. Родом из Беча г. Кауфман већ дуже година ради на страни, управо изгледа да је постао нека врста „детећег Холанђанина“ да не кажем торбара. Он нам је дошао после, према његовом тврђењу, једне успешне изложбе у Загребу. Није нам донео ничега ни у схватању ни у извођењу чега ми немамо у Београду и што један приличан број наших уметника не би могао учинити и боље. Г. Кауфман је једна врста импресионисте, који прибегава реализму и чак мучењу боје кад су у питању теже партије и то нарочито у случају портрета. У сликању предела је много срећнији и директнији но у портретима или сценама из јеврејског живота. Тако су му најбољи радови „Под пуним сунцем“, „Стари мост“, „Штајер“ и „Кризантеме“. Од фигура је најуспелији портрет г. примаријуса Д-р Милана Шварца.

Поводом ове изложбе потребно је скренути нарочиту пажњу на предговор у каталогу. Ја не знам ко је писац предговора, али је цео предговор као неки циркуски оглас у коме игра „најбољи светски клоун“ (не Грок) или који је „најбољи циркус на свету“ ма да је разaneo свој шатор на вашарштуру у Великом Селу. Примера ради:

Уметност Фридриха Кауфмана

„Фридрих Филип Кауфман је сликар од духа и талента. Он поседује све чисте сликарске елементе и спада у ред најпопуларнијих европских сликара. Оно што је у сликарству неопходно, код њега је наглашено, нарочито у платнима чисте визионарности. Његова карактеристична пластика огледа се у свим радовима, који у већини случајева обилазу и видним особинам пријатне модерне декоративности. Сликарска осећајност код њега није овлаш показана, кроз колористику истакнут је темперамент, а у сваком потезу наслућује се извесна сублимирана сликарска култура, коју Кауфман неоспорно има у изобиљу. По каткад опажају се код њега оштре импресије, по само на први поглед, јер сви његови портрети и пејсажи имају баш ту одлику што су изванредно хармонизирани. Он је умео да осети лепоту влажне холандске атмосфере, као и грандиоз-

ност Париза, или пак сунчаност Француске. Путунао је много, обишао многе мајсторе и видео најбоља сликарска дела по чувеним уметничким салонима. Разумљиво је онда што Кауфман има сва предности великог сликара и што је постао популаран у целој Европи. Тај директни додир са оним што је најбоље у савременом сликарству и оним што је остало од старих класика учинило је да је Кауфман дошао до свог стила, до своје форме, до свог чистог уметничког израза, који ће свакако имати много утицаја и следбеника. Као и многи сликари и Кауфман је прве своје успехе постигао у Паризу, у том старом граду где се цени и разуме уметност. А и иначе Париз је на Кауфмана много деловао и добар део његових инспирација потиче отуда. У суштини ту се формирао његов таленат, ту је он у свом сликарству изразио разлику и мешавину француских и немачких сликара и на тај начин, сликавши све што је привлачно у сликарству под своју кичицу, постао мајстор.

Фридрих Филип Кауфман је син недавно умрлог славног јеврејског сликара Исидора Кауфмана, који је својим необичним и монументалним сликама, у стилу фресака, одухотворио стари јеврејски свет и чувене његове људе. Исидор Кауфман је био први учитељ свога сина Фридриха Кауфмана. После основе коју је добио од славног оца Фридрих Кауфман је ступио у бечку уметничку академију, а потом је обишао ателјеа неколико чувених мајстора. Код младог Кауфмана остало је нечег од очеве монументалности, коју је он у неким планинама из старог јеврејског света изразио, иначе, Фридрих Кауфман је, по мишљењу европских критичара, превазишао и оца и дао ремек дело. Сва његова досадашња појављивања у Амстердаму, Паризу, Келну, Бриселу, Прагу и осталим градовима посведочила су веровање да је он велики сликар данашњице и достојан следбеник свог оца и својих учитеља. Зато ће будући кроничар историје уметности нашег доба име Фридриха Кауфмана ставити на најистакнутије место и подвући га као име мајстора који је дао истински добра дела.“

Кад би се ма који од квалитета, приписаних г-ну Кауфману у овом предговору, огледали у његовим радовима на оној изложби ова би хвала могла бити и разумљива. Али

је г. Кауфман толико далеко од тога да буде кристализација, сушност, свега онога што је највише у сликарству, толико је он далеко од тога да га будући кроничари уметности третирају на начин сугериран у предговору да цео тај предговор постаје прекршење најобичније етикете. За четрнаест година рада на страни — дванаест година као критичар од којих две као уредник за уметност једног енглеског часописа — ја никад нисам наишао нити на радове г-на Кауфмана нити сам и где ма шта чуо или прочитао о његовим успесима. Исто толико колико ја, знају о њему и многи други наши уметници, којима је овај начин рекламе немогућ а у неким случајевима кад је други употребе иде директно против интереса београдских уметника. Било би потребно увести цензуру на предговоре каталога свих изложби које се одржавају у павиљону „Цвијете Зузорић“, јер би то била услуга и београдским уметницима и београдској публици а и сам павиљон не би се могао поредити са телалницом.

НИКОЛА МАРТИНОСКИ И ЗОРА ПОПОВИЋ

У малој сали уметничког павиљона излажу два млада скопљанска сликара: господин Никола Мартиноски и госпођица Зора Поповић, г. Мартиноски је већ прилично познат у Београду док госпођица Поповић излаже први пут у Београду. Мартиноски је неоправдани експресиониста и као такав једини доследни претставник те школе код нас. Ма да осећајан за боју и декоративан у употреби потеза у композицији је често пута слаб. Његове се слике не одликују нарочитим схватањем композиције, но бирањем нарочите тачке посматрања предмета које слика, он слика или као да гледа на предмете летећи или пак као да гмиче, т. ј. он их посматра или одозго, остали аспекти за њега не постоје. Други важан фактор у његовим радовима је старање да оличи психолошке одлике предмета као у сликама „На дну“, „Две

од оних“ итд. Само је ово психолошко карактерисање и сувише очигледно, банално и самим тим бизарно. Мартиноски у овом смислу, у третирању композиције, пати од исте болести као и све експресионисте, од претера-

Никола Мартиноски: „Раде Драинац“

ног и неоправданог фовизма. Технички Мартиноски подсећа на Раула Дифи, ма да је Дифи много директнији, простоји, декоративнији и утанчанији у боји. Стварно, начин извођења изгледа да је код Мартиноског већ постао манир, што је увек била несрећа уметника који се реше да су „стигли“ и онда се бескрајно понављају да би доказали јачину своје личности, свога схватања и свога стила. Мартиноски показује и сувише добрих особина, и слика и сувише кратко време да би му се могло опростити овако пренагло и одлучно приступање једној школи која је резултат свега оног што је било нездраво у уметности Запада. Стил се не добија, нити се личност изражава у уметности произвољним избором или неконтролисаним нагонима, но дугим искуством и постепеним и здравим развићем уметничког талента. Способност Мартиноског се најбоље огледа у мртвој природи „Риба“ (бр. 7), у којој је боја врло лепо третирана и сам предмет врло добро пласиран на платну. У овој мртвој природи све је доследно и оправдано те даје задовољавајући утисак једне пријатне и самосталне декоративне целине. Исто су тако достојни пажње „Скице“ (бр. 20 и 21) које су лепо цртане и обојене и уљана слика „Јеврејска мала у Скопљу“.

Зора Поповић: „Старо Скопље“

Док Мартиноски увек схвати карактер објекта које слика, дотле баш то изгледа главна тешкоћа г-це Поповић. То се огледа у пределима „Влес“, „Будва“ и „Котор“, не само да уметница није изабрала карактеристичне делове сваког појединог предела но ни у третирању ни у боји нема ничега по чему би могли знати да сви ови предели нису слика ни у једном истом месту, и то не баш неизбежно ма у коме од три поменутог. Тешкоћа са којом г-ца Поповић карактерише и упрошћава облике огледа се у „Село“ (бр. 5) где је свака одлика и дрвета и њихова облика упрошћена у тражњи солидности и целине маса. Судећи по мртвој природи (бр. 3) и по интересантним и осећајним цртежима (бр. 23, 24, 25) г-ца Поповић има услова да се развије у солидног уметника, али неоправдана деформисања у „Аутопортрет“ и тежња за површним ефектима рђаво схваћеног модернизма могу у најмању руку закаснити њено потпуно развиће.

ТОМЕРЛИН

Господин Томерлин, познати загребачки сликар, приредио је колективну изложбу својих радова у великој сали уметничког павиљона. Ја не знам код кога дела загребачке публике је г. Томерлин популаран, али, судећи по његовим радовима, то не може бити круг правих љубитеља уметности, јер је господин Томерлин неинтересантан као сликар а површан као рекордер народне ношње и живота. Избор предмета за сликање је од споредне важности, те тако бирање етнографских мотива не може се узети ни као врлина нити пак као порок овога сликара. Ми имамо врло мали број сликара који се баве портретирањем сцена из народног живота и, несрећом, ни један од њих — а нарочито не г. Томерлин — на висини уметности. Површно посматрање и извађење морају дати лоше радове и живи пример овога су радови г. Томерлина. Они немају етнографског значаја јер су и без потребних детаља народне ношње и без продубљивања народног типа и народних обичаја, а њихово схематично и стереотипно извађење, одсуство сваке имажинације, недостатак осећања за облик и боју, као и за финије нианске карактера чине да су ови радови без уметничке вредности.

Ствари од етнографског интереса могу

се нотирати и у етнографским музејима, али је тада, у случају народне ношње, неопходно јасно показивање и кроја и орнаментике и боје у детаљу, потребан је тачан и интелигентан опис, јер шаренило по самом себи за етнографију је од споредног значаја. Међутим господин Томерлин нотира само ово шаренило, те његова платна изгледају као безбројан низ воштаних фигура у народној ношњи, чије су се шаре, због неког непознатог разлога, слиле у шарене мрље. Да би се пак из овога направила уметност, потребно би било избацити лутке, и заменити их комбинацијама уметнички осећених и разрађених облика, потребно би било унети композицију и више дубљег схватања народног живота и изабраних сцена. Овако пак радови г. Томерлина дају утисак — што се уметности тиче — нечег лажног, хладног и мртвог, бесмисленог.

САЛОН ЗАДРУГЕ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ УМЕТНИКА

15 фебруара је отворена трећа изложба ове корисне установе. Ма да по броју радова мања од прошлих изложби, по квалитету и по општој импресији превазилази две претходне изложбе. Већина радова нису били излагани раније и вреди их видети, тим пре што је улаз у овај салон (Кнез Михаилова 16) бесплатан. Ма да велики део радова представља доста високу уметничку вредност и могли би издржати и најстрожију критику, ипак приказивање ове изложбе је врло много отежано самим циљем задруге, која жели да довођењу у тешњи додир публике и уметника омогући првима куповину одабраних дела по умереној цени а другима да, у колико је то могуће, прођу са што мање незгода кроз ова тешка времена. Те тако и најуждржаније критиковање радова, при чему је тешко избећи повољна и неповољна поређења, би могло имати последица које ни критичари, нити пак само удружење, не би желели. Јер на послетку, овде је циљ брза непосредна помоћ нашим квалификованим уметницима на првом месту, па тек онда долазе сви остали обзираи.

Између осталих активности задруге организован је и низ предавања о уметности, који ће се почети ускоро одржавати у задругиним просторијама.

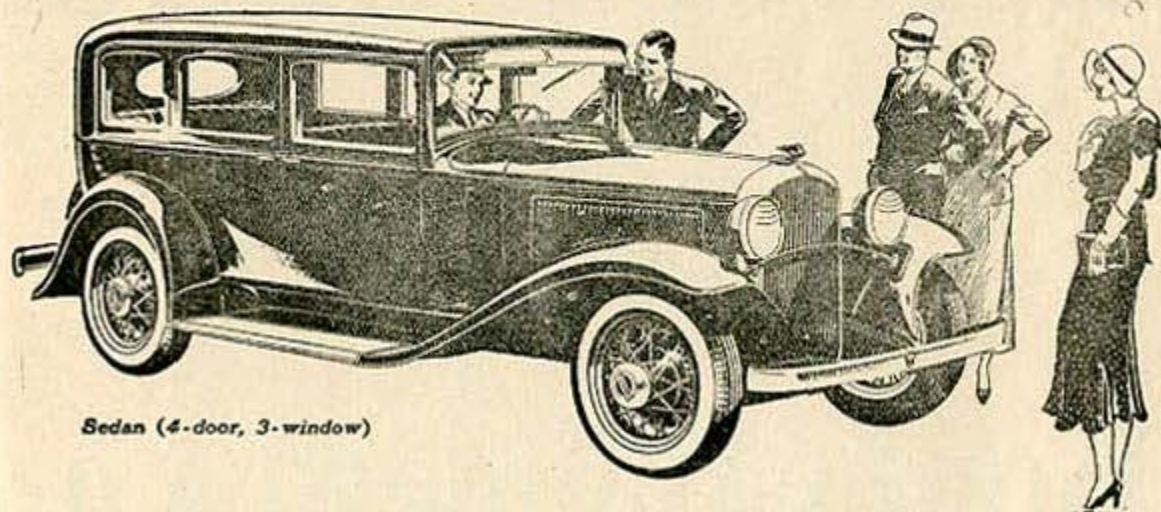
Предузеће за инсталацију водовода,
канализације, централних и етажних
грејања

**Душан
Тодоровић**

Београд, Приштинска улица број 1
Телефон број 23-942

5-8

CHRYSLER

Sedan (4-door, 3-window)

ЕЛАСТИЧНОСТ МОТОРА ОД 8. . . . ЕКОНОМИЧНОСТ 4 ЦИЛИНДЕРА

БЕОГРАД

Генерално заступаство

ЗАГРЕБ

Мил. Великог ул. бр. 3
Тел. 23379 и 25871

В. Х. СМАЈТ

Амрушева улица број 4
Тел. 27-82

**Захтевајте
свуда**

ВАЈФЕРТОВО ЕКСПОРТ ПИВО

**које производи Прва
Српска Парна Пивара**

**Ђорђе Вајферт А.Д.
У Београду**

ИЗ ОДБРАНЕ БЕОГРАДА...

Ноћна борба на Дунабу...

Уметнички рад Владимира Милошевића, који је награђен 1. наградом (од 10.000 динара) на конкурс града Београда за најбољу слику из одбране Београда.

БЕОГРАДСКЕ ОПШТИНСКЕ НОВИНЕ

ЧАСОПИС ЗА КОМУНАЛНО-СОЦИЈАЛНИ, ПРИВРЕДНИ
И КУЛТУРНИ ЖИВОТ БЕОГРАДА

Број 3 Година 50	РЕДАКЦИОНИ ОДБОР: Др. Драг. Аранђеловић, Др. Љуба Стојановић, Дим. Д. Живаљевић УРЕДНИК Слободан Ж. Видаковић	Март 1932 год.
---------------------	--	-------------------

Март 1932

Београд је са највећим пијететом одао пошту Ари- стиду Бријану, стр. — — — — —	177
Аристид Бријан — Дим. Д. Живаљевић, стр. — — —	179
Положај радника у прерађивачкој радиности Београда — Влада Миленковић, стр. — — — — —	188
Одбрана Београда од кошаве — Проф. Сретен М. Ацић, стр. — — — — —	194
Банитенске колоније — Инж. Александар Крстић, стр.	206
Београдско занатство — Д-р Реља Аранитовић, стр. —	215
Треба ли порушити Лицеј Доситеја Обрадовића? — Арх. Ђорђе В. Лукић, стр. — — — — —	220

ПРИЛОЗИ ЗА ИСТОРИЈУ БЕОГРАДА:

<i>Fragmenta tragoediae belli</i> — (наставак II) — Мирослав Голубовић, стр. — — — — —	225
---	-----

НАУЧНА ХРОНИКА:

Свечана годишња скупштина Српске Краљевске Акаде- мије Наука, стр. — — — — —	233
---	-----

КУЛТУРНА ХРОНИКА:

Ђорђе Вајферт — Музеју града Београда, стр. — —	241
Нова збирка слика и планова Музеја О. г. Београда — Д-р Марија Илић-Агапова, стр. — — — — —	244
Београд у спомен на Гете-а, стр. — — — — —	249

ПОЗОРИШНА ХРОНИКА:

„Бечна копрена“ г. Душана С. Николајевића — Сима Пандуровић, стр. — — — — —	250
--	-----

